

૨૨૫૫
૩૩

હિન્દ
સ્વરાજ

મહાત્મા ગાંધી

નવચલન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

*

૬૧૧ આના

૩૨૩.૪

ગાંધી

૨૨૮૯

મુદ્રક અને પ્રકાશક

રામદાસ મોહનદાસ ગાંધી, નવજીવન મુદ્રણાલય

અમદાવાદ

સંવત ૧૯૭૮

૫૬

૨૨

કારાવાસના આ આડમા પુણ્યદિને અમે પ્રભ
આગળ આ પારાયણ-પુસ્તક રજૂ કરીએ છીએ.

મહાત્માજીના કારાવાસને સાત મહિના
નીતીને આડમે બેઠો છે; પણ ન્યાં સુધી
'હિન્દ સ્વરાજ'નું પારાયણ દેશમાં નગૃત હશે
ત્યાં સુધી મહાત્માજીનું તેજ ઝળકતું રહીને
આપણે પત્ય ઉભળવું રહેશે. વ્હૂતી રામાયણની
બોલવાની રીત વાપરીએ તે!, જે જે સ્થળે
'હિન્દ સ્વરાજ'નું પારાયણ થશે તે તે સ્થળે
મહાત્માજી હાજર રહેશે.

મહાત્માજી આફ્રિકામાં હતા ત્યારે 'ઇન્ડીયન
ઓપીનીયન' કરીને પત્ર કાઢતા. તેના અંકમાં
'હિન્દ સ્વરાજ' મૂળ પ્રસિદ્ધ થયું હતું. આ
આવૃત્તિ તે મૂળ અંકો સાથે સરખાવીને છાપી છે.

આ પુસ્તકને સ્વદેશી કાગળ પર છાપ્યું છે
અને ખાદીના પૂંઠામાં બાંધ્યું છે.

વ્યવસ્થાપક

૧૮:૧૦:૨૨

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

પ્રસ્તાવના

આ વિષય ઉપર મેં વીસ પ્રકરણ લખ્યાં છે, તે વાંચનાર આગળ મુકવ:ની હિમ્મત કરે છે.

જ્યારે મારાથી નથી રહેવાયું ત્યારે જ મેં લખ્યું છે. બહુ વાંચ્યું, બહુ વિચાર્યું. વળી વિલાયતમાં ટ્રાન્સવાલ ડેપ્યુટેશન સારૂ ચાર માસ રહ્યા તે મુદતમાં મારાથી બન્યા તેટલા હિન્દીની સાથે વિચાર કર્યા, બન્યા તેટલા અંગ્રેજોને પણ મળ્યા. જે મારા વિચાર છેવટના લાગ્યા તે વાંચનારની પાસે મુકવા એ મારી શ્રદ્ધ સમજ્યો.

‘હિન્દીયન ઓપીનીયન’ના ગુજરાતી ધરાક આઠમ્ને આશરે છે. ધરાક દીઠ દસ જણુ ઓછામાં ઓછા તે છાપું રસપૂર્વક વાંચે છે, એમ મેં અનુભવ્યું છે. જેઓ ગુજરાતી નથી જાણતા તેઓ ખીજા પાસે વંચાવે છે. આવા ભાષ્યોએ મારી પાસે હિન્દી દશા વિષે બહુ સવાલ કર્યા છે. એવા જ સવાલ મારી પાસે વિલાયતમાં

થયા. તેથી મને લાગ્યું કે જે વિચારો મેં
આમ ખાનગીમાં ખતાવ્યા તે મારે જાહેરમાં
મુકવા એ દોષિત નહિ ગણાય.

જે વિચારો ખતાવ્યા તે મારા છે,
તે મારા નથી તે મારા છે, કેમકે તે
પ્રમાણે વર્તન કરવા મારી ઉમેદ છે. તે
મારા આત્મામાં ઘડાઈ ગયા જેવા છે. મારા
નથી, કેમકે તે મેં જ વિચાર્યા છે એમ
નથી. તે ફટલાંક પુસ્તકો વાંચ્યા પછી
અંધાયેલા છે. મનમાં જે ઉંડું ઉંડું જોતો
હતો તેને પુસ્તકોએ ટેકો આપ્યો.

જે વિચારો વાંચનાર પાસે રજુ કરે
છું તે હિન્દુસ્તાનમાં સુધારાની ધુનમાં નહિ
આવેલા એવા ઘણા હિન્દી ધરાવે છે એ
તો કંઈ સાબિત કરવા જેવું રહેતું નથી. પણ
તે જ વિચારો યુરોપના હજારો માણસો
ધરાવે છે એ હું વાંચનારના મનમાં મારા
પુરાવાથી જ ઠસાવવા માગું છું. જેને તે શોધ
કરવી હોય, જેને તેવો અવકાશ હોય, તે
માણસ તે પુસ્તકો જોઈ શકશે. જ્યારે મને

અવકાશ મળશે ત્યારે તે પુસ્તકોમાંથી કંઈ કંઈ વાંચનાર આગળ રજુ કરવાની ઉમેદ છે.

‘મન્ડીયન ઓપીનીયન’ના વાંચનાર અથવા ખીબના મનમાં માફ લખાણ વાંચીને જે વિચારો આવે તે તેઓ જણાવશે તે આભારી થઈશ.

ઉદ્દેશ માત્ર દેશની સેવા કરવાનો, ને સત્ય શોધવાનો, ને તે પ્રમાણે વર્તવાનો છે. એટલે મને મારા વિચાર ખોટા નીવડે તે તેને પકડી રાખવાનો આગ્રહ નથી. જે તે સાચા નીવડે તે તે પ્રમાણે ખીબઓ કરે એમ દેશના હિતાર્થે સાધારણ રીતે લાગણી રહેશે.

સરળતાની ખાતર લખાણને વાચક અને અધિપતિ વચ્ચે સંવાદ હોય એવા રૂપમાં આપ્યું છે.

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

કિલ્લોનન હૈસલ,

૨૨ : ૧૧ : ૧૯૦૯

हिन्द
स्वराज

સાંકળીયું

૧	કોંગ્રેસ અને તેના કારભારીઓ	૧
૨	બંગાળના ભાગના	૧૫
૩	અશાન્તિ અને અસતોષ	૨૧
૪	સ્વરાજ્ય તે શું ?	૨૪
૫	બંગાળની સ્થિતિ	૩૧
૬	સુધારાનું દર્શન	૪૧
૭	હિન્દુસ્તાન કેમ ગયું ?	૫૧
૮	હિન્દુસ્તાનની દશા	૫૯
૯	હિન્દુસ્તાનની દશા-રેલ્વેઓ	૬૭
૧૦	„ -હિન્દુ-મુસ્લમાન	૭૬
૧૧	„ -વહીવટ	૯૧
૧૨	„ -દાકતર	૧૦૦
૧૩	ખરો સુધારો શું ?	૧૦૭

૧૦

૧૪ હિન્દ કેમ છુટે ?	૧૧૬
૧૫ ઇટાલી અને હિન્દ	૧૨૪
૧૬ દાર્ગોળો	૧૩૨
૧૭ સત્યાગ્રહ-આત્મખળ	૧૪૮
૧૮ કેળવણી	૧૭૧
૧૯ સંચાકામ	૧૮૭
૨૦ છુટકારો	૧૯૭

કોંગ્રેસ અને તેના કારભારીઓ

વાચક :

હાલ હિન્દુસ્તાનમાં સ્વરાજને પવન ચાલી રહ્યો છે. સહુ હિન્દી છુટા થવાની ઝંખના કરતાં જોવામાં આવે છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં પણ તેવી જ જાતનો જુસ્સો ચાલી રહ્યો છે. હિન્દીને હકો મેળવવાની ભારે હાથ ધર્મ જોવામાં આવે છે. આ બાબત તમારા વિચાર જણાવશો ?

અધિપતિ:

તમે સવાલ ઠીક પૂછ્યો છે. પણ જવાબ દેવો એ સહેલી વાત નથી. જાપાનું કામ લોકોની લાગણી જાણવી અને તેને પ્રગટ કરવી એ એક છે; ખીજું કામ લોકોમાં અમુક લાગણીઓ જરૂરની હોય તે પેદા કરવી એ છે; તે ત્રીજું કામ લોકોમાં એવું હોય તો તે ગમે તેટલી મુશીબતો પડે તોપણ એધડક થઈ બતાવવી. તમારા સવાલનો જવાબ આપવામાં આ ત્રણે કામ સાથે આવી જાય છે. લોકલાગણી કેટલેક દરજ્જે બતાવવી પડશે, નહિ હોય તેવી પેદા કરવાનો પ્રયત્ન કરવો પડશે, તે ખામી હશે તે વખોડવી પડશે. છતાં તમે સવાલ પૂછ્યો એટલે તેનો જવાબ આપવાની મારી દરજ્જે છે એમ જાણાય છે.

વાચક:

સ્વરાજની લાગણી હિન્દીમાં ઉત્પન્ન થયેલી તમે જુઓ છો ખરા ?

અધિપતિ:

એ તો જ્યારે નેશનલ કોંગ્રેસ સ્થપાઈ ત્યારથી જોવામાં આવી છે. 'નેશનલ' નો અર્થ જ તે વિચાર જણાવે છે.

વાચક:

આ વાત તો તમે ઠીક કરી લાગતી નથી. કોંગ્રેસને તો અત્યારે જીવાનીયા હિન્દી ગણકારતા નથી, અને તેને તો અંગ્રેજી રાજ્ય નિભાવવાનું હથીયાર તેઓ ગણે છે.

અધિપતિ:

જીવાનીયાઓનો આવો વિચાર ખરેખર નથી. હિન્દના દાદા દાદાભાઈએ જમીન તૈયાર ન કરી હોત તો જીવાનીયા આજે વાતો કરે છે તે પણ ન કરી શકત. મિ. જીમે જે લખાણો લખ્યાં છે, જે ચાખખા આપણને માર્યાં છે, તે જે જીરુસાથી આપણને જગાડયા છે તે કેમ જૂલાય ? સર વીલીયમ વેડરબર્ને પોતાનાં તન, મન અને ધન કોંગ્રેસના હેતુ પાર પાડવા આપેલાં.

હિન્દ સ્વરાજ

તેમણે અંગ્રેજી રાજ્યને વિષે જે લખાણો લખ્યાં છે તે આજે પણ વાંચવાલાયક છે. પ્રોફેસર ગોખલેએ પ્રજાને તૈયાર કરવા ખાતર પોતાનાં ૨૦ વરસ ભીખારી સ્થિતિમાં રહી આપ્યાં છે. હાલ પણ તેઓ સાહેબ ગરીબાઈથી રહે છે. કૉંગ્રેસ મારફતે સ્વરાજનું ખીજ રોપનાર મરહુમ જસ્ટીસ બહદુરીન પણ હતા. આ પ્રમાણે બંગાળા, મદ્રાસ, પંજાબ વગેરેમાં કૉંગ્રેસના અને હિન્દના હિતચિન્તક હિન્દી તેમજ ગોરા થઈ ગયા છે એ યાદ રાખવાનું છે.

વાચક :

થોભો, થોભો. તમે તો બહુ આગળ ચાલી ગયાં. મારો સવાલ કંઈ છે, ને તમે જવાબ કંઈ આપો છો. હું સ્વરાજની વાત કરું છું ને તમે તો પરરાજ્યની વાત કરો છો. મારે અંગ્રેજનું નામ ન ખપે, ને તમે તો અંગ્રેજોનાં નામ આપવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે તો આપણું ગાડું પાટે ચડે

તેમ જ્ઞેતો નથી. મને તો સ્વરાજની જ વાતો કરો તો ગમે; ખીજી કાહી વાતોથી સંતોષ વળવાનો નથી.

અધિપતિ :

તમે અધીરા થયા છે. મારાથી અધીરા-પણું નહિ ચત્રાવી લેવાય. તમે જરા ખામોશ પકડશો તો તમને જે જ્ઞેધયે છે તે જ મળશે. 'ઉતાવળે આંખા ન પાકે,' એ કહેવત યાદ રાખજો. તમે મને રોક્યો અને તમને હિન્દના ઉપકારીની વાત સાંભળવી નથી ગમતી તે બતાવે છે કે હજુ તમારે સારૂ તો સ્વરાજ છેટે છે. તમારા જેવા ધણા હિન્દી હોય તો આપણે આધા જઠ પાછા પડીએ. આ વાત જરા વિચારવા જેવી છે.

વાચક :

એમ ગોળ ગોળ વાત કરીને તમે મારો સવાલ છે તે ઉઠાવી દેવા માગો છો એમ મને તો લાગે છે. તમે હિન્દુસ્તાનના

ઉપકારી જેને ગણો તેને હું ન ગણું;
 પક્ષી મારે કોના ઉપકારની વાત સાંભળવી
 રહી ? હિન્દના દાદા તમે જેને કહો છો
 તેણે શા ઉપકાર કર્યો ? એ તો કહે છે કે
 અંગ્રેજ રાજ્યકર્તા ન્યાય આપશે ને તેની
 સાથે મળીને રહેવું.

અધિપતિ :

મારે તમને વિનયપૂર્વક કહેવું જોઈએ કે
 એ પુરુષને વિષે તમારે એમ્બદખીથી બોલવું
 એ આપણને શરમાવા જેવું છે. તેમનાં કામ
 તરફ નજર કરો. તેમણે પોતાની જાંઠમી
 હિન્દને અર્પણ કરી છે. તેમની પાઠે આપણે
 શીખ્યા. હિન્દનું દોહી અંગ્રેજને ચુસી ગયા
 એ શીખવનાર માનવંતા દાદાબાઈ છે. આજે
 તેમને અંગ્રેજોની ઉપર વિશ્વાસ છે તેથી
 શું થયું ? આપણે જીવાનીના આવેશમાં એક
 પગલું આગળ ભરીયે તો તેથી શું દાદાબાઈ
 ઓછા પૂજ્ય છે ? તેથી શું આપણે વધારે
 યાત્રી થયા ? જે પગથીયેથી આપણે

ચઠ્યા છીયે તે પગથીયાને પાટુ ન મારવી એ ઉહાપણુ છે; જ્ને તે પગથીયું કાઠી નાંખીયે તો આખી સીડી પડી જાય એ યાદ રાખવાનું છે. આપણે બચપણુમાંથી જીવાનીમાં આવીયે છીયે ત્યારે બચપણુનો તિરસ્કાર નથી કરતા, પણુ તે દહાડા પ્યારથી સંભારીયે છીયે. ઘણાં વરસ સુધી અભ્યાસ કરી મને કોઈ શીખવે તે તે ઉપરથી હું જરા વધારે જાણી લઉં. તો કંઈ મારા શિક્ષક કરતાં હું વધારે જ્ઞાની નહિ ગણાઉં; મારા શિક્ષકને તો મારે માન આપવું જ પડશે. તેમજ હિન્દના દાદાને સારૂ સમજવું ઘટે છે. તેમની પછાડી હિન્દી પ્રજા છે એમ તો આપણે કહેવું જ પડશે.

વાચક:

આ તમે ઠીક કહ્યું. દાદાભાઈ સાહેબને માન આપવું એ તો સમજી શકાય તેવું છે. તેમનાં અને તેવા પુરુષોનાં કામ વિના આપણે આજનો જીવસો ન ભોગવત એ

ખરેખર જાણાય છે. પણ તેવું પ્રોફેસર
ગોખલેનું કેમ ગણાય ? તે તો અંગ્રેજના
બડા ભાઈબંધ થઈ બેઠા છે; તે તો કહે છે કે
અંગ્રેજોની પાસે આપણે ઘણું શીખવાનું છે.
તેઓની રાજનીતિથી વાકેફ થઈને પછી
સ્વરાજની વાત કરાય. તેઓ સાહેબનાં
ભાષણોથી મને તો કંટાળો આવ્યો છે.

અધિપતિ :

તમને કંટાળો આવ્યો છે તે તમારી
ઉતાવળી પ્રકૃતિ બતાવે છે. પણ જે જીવાનીયા
પોતાનાં માખાપની ઠંડી પ્રકૃતિથી કંટાળે તે
તેઓ પોતાની સાથે ન દોડે તો ગુસ્સે થાય,
તેઓ પોતાનાં માખાપનો અનાદર કરે છે
એમ આપણે માનીએ છીએ, તેમજ
પ્રોફેસર ગોખલેનું સમજવાનું છે. પ્રોફેસર
ગોખલે આપણી સાથે નહિ દોડે તેથી
શું થયું ? સ્વરાજ ભોગવવા ઇચ્છતી
પ્રજા પોતાના વડીલોનો તિસ્કાર કરી શકતી

નથી. આપણામાંથી માન આપવાની ટેવ
 જન્ય ત્યારે આપણે નકામા થઈ પડવાના.
 સ્વરાજ એ પીઠ માણસો ભોગવી શકે છે,
 નહિ કે ઉચ્છ્રંખલ માણસો. વળી જુઓ,
 પ્રોફેસર ગોખલેએ જે વેળા પોતાનો ભોગ
 હિન્દી કેળવણી ખાતર આપ્યો ત્યારે એવા
 કેટલા હિન્દી હતા? હું તો ખાસ માનું છું
 કે પ્રોફેસર ગોખલે જે કંઈ કરે છે તે શુદ્ધ
 ભાવથી તે હિન્દુસ્તાનનું હિત માનીને કરે
 છે. જે હિન્દને સારૂ પોતાનો જન આપવો
 પડે તો આપી દે એવી તેમનામાં હિન્દની
 ભક્તિ છે. તે જે કહે છે તે કોઈની ખુશામત
 કરવાને સારૂ નહિ, પણ ખરૂં માનીને.
 એટલે તેમના પ્રત્યે આપણાં મનમાં પૂજ્ય-
 ભાવ હોવો જોઈએ.

વાચક:

ત્યારે શું તેઓ સાહેબ જે કહે
 છે તે પ્રમાણે આપણે પણ કરવું?

અધિપતિ :

હું એવું કશું કહેતો નથી. આપણે શુદ્ધ બુદ્ધિથી જુદો વિચાર ધરાવીએ તો તે વિચાર પ્રમાણે ચાલવાની પ્રોફેસર સાહેબ પોતે જ આપણને સલાહ આપશે. આપણું મુખ્ય કામ તો એ છે કે આપણે તેમના કામને વખોડવું નહિ; તે આપણા કરતાં મહાન છે એમ માનવું, તેમના પ્રમાણમાં આપણે હિન્દને સારું કંઈ જ નથી કર્યું એવી ખાત્રી રાખવી, તેમને વિષે કેટલાંક છાપાં તોછડું લખે છે તે વખોડી કાઢવું, તે પ્રોફેસર ગોખલે જેવાને આપણે સ્વરાજના સ્તાંભ ગણવા. તેમના વિચાર ખોટા તે આપણા ખરા જ છે, તથા આપણા વિચાર પ્રમાણે ન વર્તે તે દેશના દુસ્મન છે એમ ગણી લેવું એ ખરાબ વૃત્તિ છે.

વાચક :

મને હવે તમે કહો છો તે કંઈક સમજાય છે. છતાં મારે એ ખાખત વિચાર કરવો

પડશે. પણ મિં હુમ, સર વીલીયમ
વેડરબર્ન વગેરેનું જે તમે કહ્યું એ તો હદ વળી.

અધિપતિ :

જે નિયમ હિન્દીને વિષે છે તે જ
અંગ્રેજને વિષે જાણવાનો છે. અંગ્રેજમાત્ર
ખરાબ એમ તો હું માનીશ નહિ. ઘણા
અંગ્રેજો હિન્દુસ્તાનને સ્વરાજ મળે એવું
હચ્છે છે. તે પ્રજામાં સ્વાર્થ વધારેપડતો
છે એ વાત ખરોખર છે, પણ તેથી દરેક
અંગ્રેજ ખરાબ છે એમ સાબીત થતું નથી.
જેઓ હક-ન્યાય-માગે છે તેમણે અધાની
તરફ ન્યાય કરવો પડશે. સર વીલીયમ
એ હિન્દુસ્તાનનું ખૂંડે ધચ્છનાર નથી એટલું
આપણે સારૂ ખસ છે. આગળ વધીશું
તેમ તેમ જ્ઞેશો કે આપણે ન્યાયની વૃત્તિથી
કામ લઈશું તો હિન્દુસ્તાનનો છુટકારો વહેલો
થશે. તમે એમ પણ જ્ઞેશો કે અંગ્રેજમાત્રનો
દૂષ કરીશું તેથી સ્વરાજ છેડું જશે; પણ
જે તેઓને પણ ન્યાય કરીશું તો સ્વરાજમાં
તેઓની મદદ મળશે.

વાચક :

આ બધું મને હાલ તો ટાયલું જણાય છે. અંગ્રેજની મદદ મળે તે સ્વરાજ મળે એ તો તમે વિરોધી વાત કરી. સ્વરાજને અને અંગ્રેજને શો સંબંધ ? છતાં એ સવાલનો પ્રકાર મારે હમણાં ન જોઈયે. તેમાં વખત ગાળવો એ નકામું છે. સ્વરાજ કેમ મળે એ જ્યારે તમે બતાવશો ત્યારે, હું વખતે તમારા વિચાર સમજી શકું તો ભલે. હાલ તો તમે અંગ્રેજની મદદની વાત કરી મને વહેમમાં નાખી દીધો છે, તે તમારા વિચારની સામે મને ભરમાવ્યો છે. એટલે એ વાત ન લાગાવો તો સારું.

અધિપતિ :

હું અંગ્રેજની વાત લાગાવવા નથી માગતો. તમે વહેમમાં પડ્યા તેની પરીકર નહિ. મારે જે ભારેપડતું કહેવાનું હોય તે આગળથી જ જણાવી દઉં તે ઠીક ગણાય. તમારા વહેમને સખરી પકડી દૂર કરવો એ મારી પ્રજા છે.

વાચક :

તમારૂં આ વાક્ય મને પસંદ પડ્યું છે. તેથી મને જે ઠીક લાગે તે જોલવાની હિંમત આવી છે. હજુ મારી એક શંકા રહી ગઈ છે. કાંગ્રેસની શરૂઆતથી સ્વરાજનો પાયો, તે કેમ ?

અધિપતિ :

જુઓ; કાંગ્રેસે જુદા જુદા ભાગમાં હિન્દીઓને એકઠા કરી તેઓને ' એક પ્રજા છીયે ' એવો જુસ્સો આપ્યો. કાંગ્રેસની ઉપર સરકારની કરડી નજર રહેતી હતી. કાંગ્રેસે હમેશાં મહેસુલ સંબંધી હક પ્રજાને હોવો જોઈએ એવી માગણી કરી છે. જેવું કેનેડામાં સ્વરાજ છે તેવું કાંગ્રેસે હમેશાં ધરિછ્યું છે. તેવું મળે કે ન મળે, તેવું જોઈએ કે ન જોઈએ, તેના કરતાં ખીજું વધારે સરસ છે કે નહિ, એ સવાલ જુદો છે. મારે બતાવવાનું તો એટલું જ કે કાંગ્રેસે સ્વરાજનો રસ હિન્દને ચખાડ્યો. ખીજા

હિન્દ સ્વરાજ

તેનું માન લેવાને માગે તે અઠીક ગણાય,
અને તેમ આપણે માનીયે તો આપણે
નગણા કહેવાપાયે; એટલું જ નહિ પણ તેથી
આપણો જે હેતુ છે તે પાર પાડવામાં
મુશ્કેલીઓ આવે છે. કોંગ્રેસને તોખી
ગણવાથી તે સ્વરાજની વરેણી ગણવાથી
આપણે તેનો ઉપયોગ નથી કરી શકતા.

२
अंगाणांना लागला

वाचक :

तसे म्हणे छे ते प्रमाणे विचारां
काँग्रेसची स्वरानने पाये शेपाये अ
हीक नष्टाय छे. छतां ते अरी नगृति न
कळेवाय, अमे तो तमारे कसुल करवुं न्नेछये.
अरी नगृति अारे ते केम थछ ?

अधिपति :

छनेशां अीन न्नेवामां आवतुं नथी.
अीन पोतानुं काम माटीनी नीये करे छे

ને પોતે નાપુદ થાય છે ત્યારે ઝાડ જમીન ઉપર જોવામાં આવે છે, તેમ ડૉંગ્રેસને વિષે સમજાવે. જેને તમે ખરી જાગૃતિ ગણો છો તે તો અંગાળાના ભાગલાથી થઈ. તેને સાર આપણે લૉર્ડ કર્ઝનનો આભાર માનવો પડશે. અંગાળાના ભાગલા વખતે અંગાળીઓએ કર્ઝન સાહેબને બહુ વિનવ્યા પણ તેઓ સાહેબ પોતાની સત્તાના અભિમાનથી બેદરકાર રહ્યા. તેમણે માની લીધું કે હિન્દીઓ માત્ર બકવાદ કરશે; બાકી તેઓનાથી કંઈ જ થવાનું નથી. તેમણે અપમાનભરેલી ભાષા વાપરી ને મરડી મચડીને અંગાળાના વિભાગ કર્યા. તે દહાડેથી અંગ્રેજી રાજ્યના વિભાગ થયા એમ ગણી શકાય છે. અંગાળાના ભાગલાથી જે ધક્કો અંગ્રેજી સત્તાને પહોંચ્યો છે તે ધક્કો બીજા કોઈ પણ કાર્યથી નથી પહોંચ્યો. આનો અર્થ એમ નથી કે બીજા ગેરઘનસાફી થયા છે તે કંઈ ભાગલાથી ઉતરતા હતા. નિમકવેરો એ

કંઈ ઝોછો ગેરમ્-સાજ નથી. એવું ખીજું
 તે આપણે આગળ ઉપર ઘણું જોઈશું.
 પણ અંગાળાના ભાગલાની સામે થવાને
 પ્રજા તૈયાર હતી. પ્રજાની લાગણી તે
 વખતે તીવ્ર હતી. તે વેળા અંગાળામાં ઘણા
 આગેવાનો પોતાનું અધું જતું કરવા તૈયાર
 હતા. પોતાની સત્તાનું તેમને ભાન હતું.
 તેથી એકદમ ભડકો થયો. તે હવે ઝોલવાય
 તેવો નથી, ઝોલવવાની જરૂર પણ નથી.
 ભાગલા તૂટશે, અંગાળા પાછું જોડાશે,
 પણ અંગ્રેજી વહાણમાં જે તડ પડી છે
 તે તે રહેવાની જ. તે દહાડે દહાડે મોટી
 થશે. જાગેલું હિન્દ પાછું સુધી જાય એ
 બનવા જેવું નથી. ભાગલા રદ કરવા એ
 સ્વરાજની માગણી બરાબર છે. અંગાળાના
 આગેવાન આ વાત બરાબર સમજે છે.
 અંગ્રેજી સત્તાવાળા પણ એ વાત સમજે
 છે. તેથી જ ભાગલા ગયા નથી. જેમ દિવસ
 જાય છે તેમ પ્રજા ઘડાય છે. પ્રજા કંઈ એક
 દહાડામાં થતી નથી; તેને વરસો જોઈએ છે.

વાચક :

ભાગલાનાં પરિણામો તમે શું જોયાં ?

અધિપતિ :

આજ લગી આપણે ધારતા આવ્યા છીએ કે બ્રાહ્મણની પાસે અરજી કરવી તે અરજી કરતાં ઘાઠ ન મળે તો સહન કરવું; જો કે અરજી તો કર્યા જ કરવી. ભાગલા પડ્યા પછી લોકોએ જોયું કે અરજીની પાછળ બળ જોઈએ, લોકોમાં સહનશક્તિ જોઈએ. આ નવો જુસ્સો તે ભાગલાનું મુખ્ય પરિણામ મળ્યાય. તે જુસ્સો છાપાનાં લખાણોમાં જોવામાં આવ્યો. લખાણો કડક થવા લાગ્યાં. જે વાત લોકો ખીકમાં કે છાતી કરતા, તે જાહેરમાં થવા—લખાવા લાગી. સ્વદેશી હીલચાલ ચાલી. અંગ્રેજને જોઈને નાના મોટા નાસતા તે હવે ખીતા બંધ થયા; મારામારીથી પણ ન ડર્યા; જેલ જવું તેમાં હરકત ન ગણી; અને હિન્દનાં પુત્રરતન હાલ દેશનિકાલ થઈ વિરાજે છે. આવી સામગ્રી

તે અરજીના કરતાં જુદી જાતની છે. આમ લોકોમાં કોલાહલ થઈ રહ્યો છે. બંગાળનો પવન ઉત્તરમાં પંજાબ લગી અને મદ્રાસ ઈલાકામાં કન્યાકુમારી ભૂશિર સુધી પહોંચી વળ્યો છે.

વાચક :

આ સિવાય બીજું કંઈ જાણવા જેવું પરિણામ તમને સુઝે છે ?

અધિપતિ :

બંગાળના ભાગલાથી અંગ્રેજી વહાણમાં ભાગલો પડ્યો છે, તેમ આપણામાં પણ ભાગલો પડ્યો છે. મોટા બનાવોનાં પરિણામ એમ મોટાં જ આવે છે. આપણા આગેવાનોમાં જે તડાં થયાં છે; એક મોડરેટ ને બીજા એક્સ્ટ્રીમિસ્ટ. તેમને આપણે 'ધીમા' અને 'ઉતાવળા' એમ કહી શકીએ છીએ. કોઈ મોડરેટને બીજા પક્ષ અને એક્સ્ટ્રીમિસ્ટને હિંમતવાન પક્ષ, એમ પણ કહે છે. સહુ પોતપોતાના વિચાર પ્રમાણે

તો એ શબ્દનો અર્થ કરે છે. એટલું તો ખરું છે કે આ પક્ષ પડયા છે તેની વચ્ચે ઝેર પણ પેદા થયું છે. એક પક્ષ ખીજનો અવિશ્વાસ કરે છે તે એકખીજને મહેણાં મારે છે. સુરતની કૉંગ્રેસ વખતે લગભગ મારામારી પણ થઈ. આ એ પક્ષ પડયા છે તે નિશાની દેશને સારૂ ઠીક નથી એમ મને તો લાગે છે. પણ હું એમ પણ માનું છું કે એવા પક્ષ લાંબી મુદત સુધી ટકશે નહિ. કેટલી મુદત સુધી આમ તડાં રહેશે એ આગેવાનોની ઉપર આધાર રાખે છે.

૩

અશાન્તિ અને અસંતોષ

વાચક :

ત્યારે અંગભંગ એ તમે જાગૃતિનું કારણ માન્યું. તેથી ફેલાયલી અશાન્તિ તે ઠીક ગણાય કે અઠીક ?

અધિપતિ :

માણસ ઉંઘમાંથી ઉઠે છે ત્યારે આળસ મરડે છે, આમતેમ શરે છે તે અશાન્તિ હોય છે. તેને પૂરું ભાન આવતાં વખત લાગે

છે. તેમજ જોકે અંગભંગથી જાગૃતિ થઈ છે તોપણ જોભાની નથી ગઈ. હજી આજસ મરડવાની સ્થિતિમાં આપણે છીએ. હજી સ્થિતિ અશાન્તિની છે. જેમ ઉંધ અને જાગૃતિની વચ્ચેની અવસ્થા જરૂરની ગણવી જોઈએ તે તેથી તે ઠીક છે એમ કહેવાય, તેમ અંગાણામાં તે તેથી હિન્દુસ્તાનમાં અશાન્તિ એ પણ ઠીક કહેવાય. અશાન્તિ છે એમ આપણે જાણીએ છીએ તેથી શાન્તિનો વખત આવવા સંભવ છે. ઉંધમાંથી ઉઠતાં સદાય આજસ મરડવાની સ્થિતિમાં આપણે નથી રહેતા, પણ વહેલામોડા આપણી શક્તિ પ્રમાણે પૂરા જાગીએ છીએ. તેમ આ અશાન્તિમાંથી આપણે જરૂર છુટશું. અશાન્તિ કોઈને ગમતી વસ્તુ નથી.

વાચક :

અશાન્તિનું ખીણું રૂપ શું ગણાય ?

અધિપતિ :

અશાન્તિ એ ખરું જોતાં અસંતોષ છે. તેને હાલ આપણે 'અનરેસ્ટ' કહીએ

છીયે. કૉંગ્રેસકાળમાં તે ' ડિસ્કન્ટેન્ટ ' કહેવાતો. મિં હ્યુમ હમેશાં કહેતા કે હિન્દુસ્તાનમાં અસંતોષ ફેલાવાની જરૂર છે. તે અસંતોષ બહુ ઉપયોગી વસ્તુ છે. જ્યાં સુધી માણસ પોતાની ચાલુ સ્થિતિમાં રાજી રહે ત્યાં સુધી તેને તેમાંથી નીકળવાનું સમજવું એ મુશ્કેલીની વાત છે. તેથી દરેક સુધારાની પૂર્વે અસંતોષ હોવો જ જોઈયે. ચાલુ ચીજનો અણુગમે પેદા થાય ત્યારે જ તેને નાંખી દેવાનું મન થાય. તેવો અસંતોષ આપણે મહાન હિન્દીઓના તેમ જ અંગ્રેજોનાં પુસ્તકો વાંચીને પામ્યા છીયે. તે અસંતોષથી અશાન્તિ થઈ, તે એ અશાન્તિમાં કઈ મુઆ, કઈ આબકચા, કઈ જલ ગયા, કઈ દેશનિકાલ થયા. હવે તેમ થશે, થવું જોઈયે. એ બધાં ચિન્ન સારાં ગણી શકાય છે. પણ તેનું પરિણામ મારું આવી શકે છે.

૪
સ્વરાજ તે શું ?

વાચક :

કાંગ્રેસે હિન્દુસ્તાનને એક પ્રજા કરવા શું કર્યું, અંગભંગથી કેમ જાગૃતિ થઈ, અશાન્તિ અને અસંતોષ કેમ ફેલાયાં એ જાણ્યું. હવે સ્વરાજ વિષે તમારા વિચાર શા છે તે જાણવા માગું છું. મને ધાસ્તી છે કે વખતે આપણી સમજમાં ફેરફાર હોય.

અધિપતિ:

ફરાર હોવા સંભવ છે. સ્વરાજને સાર તમે અમે સહુ અધીરા બની રહ્યા છીએ, પણ તે શું એ બાબત આપણે ચોકસ વિચાર ઉપર આવ્યા નથી. અંગ્રેજોને કાઢી મુકવા એ વિચાર ઘણાખરાને મ્હોડેથી સંભળાય છે, પણ તે શા કારણથી એનો કંઈ વિચાર ખરેખર કર્યો હોય એવું લાગતું નથી. તમને જ હું એક સવાલ પૂછું છું. કદાચ જેટલું આપણે માગીએ છીએ તેટલું બધું અંગ્રેજ આપે તો પછી અંગ્રેજને કાઢી મુકવાની જરૂર તમે ગણો છો ખરા ?

વાચક:

હું તો તેઓની પાસે એક જ ચીજ માગું. મહેરબાની કરીને તમે અમારા મુલક-માંથી જાઓ. આ માગણી તેઓ કમુલ રાખે ને પછી તેઓ હિન્દુસ્તાનમાંથી ગયા છતાં રહ્યા એમ અર્થનો અનર્થ કાઢી કરી એસાડે તો મને હરકત નથી. તો પછી

એમ માનશું કે ગુજરાતી ભાષામાં 'ગયા' એ શબ્દનો અર્થ કાઠ 'રહ્યા' એમ કરે છે.

અધિપતિ :

વારૂ, આપણે ધારી લઈએ કે માગણી મુજબ અંગ્રેજો ગયા. પછી શું કરશો ?

વાચક :

એ સવાલનો જવાબ અત્યારથી અપાયજ નહિ. જેવી રીતે તેઓ જાય તેની ઉપર પાછળની સ્થિતિનો આધાર રહેશે. તમે કહો છો તેમ ધારીએ કે તેઓ ગયા, તો મને લાગે છે કે તેઓએ ખાંધેલું ખંધારણુ આપણે રાખીએ અને રાજકારભાર ચલાવીએ. તેઓ એમજ ચાલ્યા જાય તો આપણી પાસે લશ્કર વગેરે તૈયાર જ હશે, એટલે આપણને રાજકારભાર ચલાવતાં અડચણ નહિ આવે.

અધિપતિ :

તમે ભલે એમ ધારો; હું તો નહિ ધારું. છતાં હું તે ખામત હમણાં વધારે નથી

ચર્ચવા માગતો. મારે તો તમારા સવાલનો જવાબ આપવો રહ્યો છે. તે હું તમને જ કેટલાક સવાલ પૂછીને સારી રીતે આપી શકું છું. તેટલા જ સાડ કંઈક સવાલો પૂછું છું. આપણે અંગ્રેજને શા સાડ કાઢવા માગીએ છીએ ?

વાચક :

કેમકે તેઓના રાજકારનારથી દેશ કંગાલ થતો જાય છે. તેઓ દર વરસે દેશમાંથી પૈસા લઈ જાય છે. તેઓ પોતાની જ ચામડીના માણસને મોટા હોદ્દા આપે છે, આપણને માત્ર ગુલામીમાં રાખે છે, આપણી તરફ ઉદ્દતાઈથી વર્તે છે તે આપણી કશી દરકાર નથી કરતા.

અધિપતિ :

જો તેઓ પૈસા બહાર ન લઈ જાય, નહીં અને અને આપણને મોટા હોદ્દા આપે તો કંઈ તેઓના રહેવાથી અડચણ તમે માનો છો. ખરા ?

વાચક :

એ સવાલ જ નકામો છે. વાઘ પોતાનું
રૂપ ફેરવે તો તેની ભાષ્યગંધીમાં નુકશાન ખરૂં,
એવી જાતનો સવાલ તમે પૂછ્યો છે તે ખાલી
વખત ગુમાવવાને ખાતર. જે વાઘ પોતાનો
સ્વભાવ ફેરવે તો અંગ્રેજો પોતાની આદત
છોડે. જે બનવા જેવું નથી તે બનશે એમ
માનવું તે માણસની રીત ન જ કહેવાય.

અધિપતિ :

કેનેડાને જે રાજસત્તા મળી છે, બ્રિટન
લોકોને જે રાજસત્તા મળી છે તેથી જ
આપણને મળે તો ?

વાચક :

એ પણ નકામો સવાલ છે. આપણી પાસે
તેઓની જેમ દારૂગોળો હોય ત્યારે તેમ થાય
ખરૂં. પણ જ્યારે તે લોકોના જેટલી સત્તા
આપણને આપશે ત્યારે તો આપણે આપણો જ
વાવટો રાખ્યું. જેવું જાપાન તેવું હિન્દુસ્તાન.
આપણને આપણો કારણો, આપણું લશ્કર,

હિન્દ સ્વરાજ

આપણી જાહેજલાલી. અને ત્યારે જ હિન્દુસ્તાન આખી દુનીયામાં ગાજી રહેશે.

અધિપતિ :

આ તો તમે ભલો ચિતાર ચીતર્યો. આનો અર્થ તો એ થયો કે આપણને અંગ્રેજી રાજ્ય જોઈશે, પણ અંગ્રેજને નહિ જોઈયે. તમે વાદનો સ્વભાવ માગો છો, પણ વાદને માગતા નથી. એટલે કે તમે હિન્દુસ્તાનને અંગ્રેજ બનાવવા માગો છો. અને જ્યારે હિન્દુસ્તાન અંગ્રેજી થશે ત્યારે તે હિન્દુસ્તાન નહિ કહેવાય પણ ખરેખર ઇંગ્લિસ્તાન કહેવાશે. આ સ્વરાજ મારા વિચારનું નથી.

વાચક :

મેં તો મને સુકે છે તેવું સ્વરાજ બતાવ્યું. જો આપણે કેળવણી લઈએ છીએ તે કંઈ કામની હોય, સ્પેન્સર, મિલ વગેરે મહાન લેખકોનાં લખાણો વાંચીએ છીએ તે કંઈ કામનાં હોય, અંગ્રેજની પાર્લામેન્ટ તે પાર્લામેન્ટોની માતા હોય તો પછી બેશક

મને તો લાગે છે કે આપણે તે ઘોડાની નકલ કરવી જોઈએ; તે એટલે લગી કે જેમ તેઓ પોતાના મુલકમાં ખીજને પેસવા નથી દેતા તેમ આપણે પણ ન પેસવા દઈએ. બાકી પોતાના જ મુલકમાં જે તેઓએ કર્યું છે તેવું તો હજી ખીજ જગ્યાએ જોવામાં નથી આવતું. એટલે આપણે તે તો દાખલ કરવું જ ધટે. પણ હવે તમારા વિચાર જણાવો.
અધિપતિ :

હજી વાર છે. મારા વિચાર એની મેળે આ ચર્ચામાં જણાઈ રહેશે. સ્વરાજ સમજવું તમને જોઈએ સહેલ લાગે છે તેટલું જ મને તો મુશ્કેલ લાગે છે. એટલે હમણાં તો હું તમને એટલું જ સમજાવવા પ્રયત્ન કરીશ કે જેને તમે સ્વરાજ કહો છો તે તો ખરું જોતાં સ્વરાજ નથી.

૫
ઘંઘલંડની સ્થિતિ

વાચક :

ત્યારે તમારા કહેવા ઉપરથી હું એ
અનુમાન કરું છું કે ઘંઘલંડ નેવું રાજ્ય ભોગવે
છે તે ખરોખર નથી તે આપણને તે ન ઘટે.

અધિપતિ :

આ અનુમાન તમે ખરોખર કર્યું છે.
ઘંઘલંડમાં જે સ્થિતિ હાલ છે તે ખરોખર દયામણી
છે, અને હું તેા ઇશ્વરની પાસે માગું છું કે

તેવી સ્થિતિ હિન્દુસ્તાનની કદિ ન થવ્ને. જ્ને તેમે પાર્લામેન્ટની માતા કહો છો તે પાર્લામેન્ટ તો વાંઝણી છે અને વેશ્યા છે. આ બંને શબ્દો આકરા છે, છતાં બરોબર લાગુ પડે છે. મેં વાંઝણી કહી, કેમકે હજી સુધી પાર્લામેન્ટે પોતાની મેળે એક પણ સાકું કામ કર્યું નથી. જ્ને તેની ઉપર જોર કરનાર કોઈ ન હોય તો તે કંઈ જ ન કરે એવી તેની સ્થિતિ સ્વાભાવિક રીતે છે. અને તે વેશ્યા છે, કેમકે તેને જ પ્રધાનમંડળ રાજે તે પ્રધાનમંડળની પાસે તે રહે છે. આજે તેનો ધણી એસ્કવીથ, તો કાલે બાલકર, અને પરમ દિવસે ત્રીવ્ને.

વાચક :

આ તો તેમે કંઈક વ્યંગમાં બોલ્યા છો. વાંઝણી શબ્દ હજી તેમે લાગુ પાડ્યો નથી. પાર્લામેન્ટ લોકોની બનેલી છે, એટલે બેશક લોકોના દાબ નીચે જ કામ કરે. તે જ તેનો ગુણ છે, તેની ઉપરનો અંકુશ છે.

અધિપતિ :

આ વાત મહા ભૂલભરેલી છે. જે પાર્લામેન્ટ વાંકણી ન હોય તો આમ થવું જોઈએ: લોકો તેમાં સરસમાં સરસ મેમ્બરો ચુંટીને મોકલે છે. મેમ્બરો વગર પગારે જાય છે, એટલે લોકકલ્યાણને સારૂ જવા જોઈએ. લોકો પોતે કળવાયેલા ગણાય છે એટલે ભૂલ ન કરે એમ આપણે માનવું જોઈએ. આવી પાર્લામેન્ટને અરજી ન થટે, તેની ઉપર દાખ ન થટે. તે પાર્લામેન્ટનું કામ એવું સરળ હોવું જોઈએ કે દહાડે દહાડે તેનું તેજ વધારે દેખાય તે લોકોની ઉપર તેની અસર થતી જાય. તેને બદલે આટલું તો સૌ કમુલ કરે છે કે પાર્લામેન્ટના મેમ્બરો આડંબરીયા અને સ્વાર્થી જેવામાં આવે છે. સૌ પોતાનું ખેંચે છે. માત્ર ધાસ્તીને લીધે જ પાર્લામેન્ટ કંઈ કામ કરે છે. આજ કયું હોય તે કાલે રદ કરવું પડે છે. એક પણ વસ્તુ આજ

સુધીમાં પાર્લામેન્ટ ડેકાણે પાડી હોય એવો દાખલો જોવામાં નથી આવતો. મોટા સવાલોની ચર્ચા જ્યારે પાર્લામેન્ટમાં ચાલતી હોય ત્યારે તેના મેમ્બરો લાંબા થઈને પડે છે અથવા બેઠાં ઝોલાં ખાય છે. તે પાર્લામેન્ટમાં મેમ્બરો એવા ખરાડા પાડે છે કે સાંભળનારા કાયર થઈ જાય છે. તેના એક મહાન લેખકે તેને 'દુનીયાની વાતુડી' એવું નામ આપ્યું છે. મેમ્બરો જે પક્ષના હોય તે પક્ષ તરફ પોતાનો મત વગરવિચારે આપે છે, આપવા બંધાયેલા છે. તેમાં કોઈ અપવાદ રૂપે નીકળી આવે તો તે મેમ્બરના ભોગ સમજવા. જેટલો વખત અને પૈસા પાર્લામેન્ટ ગાળે છે તેટલો વખત અને પૈસા જે થોડા સારા માણસોને મળે તો પ્રજાનો ઉદ્ધાર થઈ જાય. આ પાર્લામેન્ટ તો માત્ર પ્રજાનું રમકડું છે, તે તે રમકડું પ્રજાને બહુ ખર્ચમાં નાંખે છે. આ વિચારો મારા અંગત છે એમ તમે ન જાણશો. મોટા અને વિચારવાન અંગ્રેજો

તેવો વિચાર કરે છે. એક મેમ્બરે તો એમ જ કહ્યું કે પાર્લામેન્ટ ધર્મિષ્ઠ માણસને લાયકની નથી રહી. બીજા મેમ્બરે કહ્યું કે પાર્લામેન્ટ તો 'એબી' (અચ્યુ) છે. અચ્યાંને કોઈ દહાડો તમે સદાય અચ્યાં રહેલ જોયેલાં? આજ સાતસે વર્ષ પછી જો પાર્લામેન્ટ અચ્યુ હોય તો ક્યારે મોટી થશે?

વાચક :

તમે મને વિચારમાં નાંખ્યો. આ અધું મારે એકદમ માની લેવું એમ તો તમે નહિ જ કહો. તદ્દન જુદા વિચાર તમે મારા મનમાં પેદા કરો છો. તેને મારે પચાવવા જોઈશે. ઠીક છે; હવે 'વેશ્યા' શબ્દનું વિવેચન કરો.

અધિપતિ :

તમારાથી મારા વિચાર એકદમ ન મનાય એ વાત ખરોખર છે. તે વિષે તમારે જો વાંચવું ઘટે છે તે વાંચશો તો તમને કંઈક ખ્યાલ આવશે. પાર્લામેન્ટને વેશ્યાનું નામ

આપ્યું છે એ પણ ખરોખર છે. તેનો કોઈ ઘણી નથી. તેનો ઘણી એક હોઈ ન શકે. પણ મારો કહેવાનો ભાવાર્થ એટલો જ નથી. જ્યારે તેનો ઘણી કોઈ બને છે—જેમકે મુખ્ય પ્રધાન—ત્યારે પણ તેની ચાલ એકસરખી નથી રહેતી. જેવા બેહાલ વેશ્યાના હોય છે તેવા જ પાર્લામેન્ટના સદાય રહે છે. મુખ્ય પ્રધાનને પાર્લામેન્ટની દાગ ઘોડી જ રહે છે. તે તેની સત્તાના તોરમાં ગુલતાન રહે છે. તેનો પક્ષ કેમ જીતે એ જ તેને લગતી રહે છે. પાર્લામેન્ટ કેમ ખરું કરે તે વિચાર તેને થોડો જ રહે છે. પોતાના પક્ષને જેર આપવા પાર્લામેન્ટની પાસે કંઈ કંઈ કામો મુખ્ય પ્રધાન કરાવે છે એવા દાખલા જોઈએ તેટલા મળી આવે છે. આ બધું વિચારવા લાયક છે.

વાચક :

ત્યારે તમે તો, જેઓને આજ લગી આપણે દેશાભિમાની અને પ્રામાણિક

માણસો ગણતા આવ્યા છીએ તેમની ઉપર પણ હુમલો કરે છે.

અધિપતિ :

હા, એ ખરું છે. મારે કંઈ મુખ્ય પ્રધાનોનો દ્વેષ નથી. પણ અનુભવે મેં જોયું કે તેઓ ખરા દેશભિમાની ન ગણાય. તેઓ બહારમાં જોને લાંચ કહીએ છીએ તે લેતા દેતા નથી તેથી પ્રામાણિક ભલે ગણાય. પણ તેઓની પાસે વગ પહોંચી શકે છે. તેઓ ખીજની પાસેથી કામ લેવાને સારું ઠલકાઓ વગેરેની લાંચ પુષ્કળ આપે છે. શુદ્ધ ભાવ ને શુદ્ધ પ્રામાણિકપણું તેઓમાં નથી એમ હું હિંમતથી કહી શકું છું.

વાચક :

આમ તમારા વિચાર છે ત્યારે તો હવે અંગ્રેજ લોકો કે જોને નામે પાર્લામેન્ટ રાજ્ય કરે છે તેને વિષે પણ કંઈક કહો, એટલે તેઓના સ્વરાજનો પૂરો ખ્યાલ આવે.

અધિપતિ :

અંગ્રેજોને જેઓ 'વોટર' છે (ચુંટણી કરે છે) તેઓનું ધર્મપુસ્તક (બાઈબલ) વર્તમાનપત્ર થઈ પડ્યાં છે. તેઓ તે પત્રમાંથી પોતાના વિચારો બાંધે છે. પત્રો અપ્રામાણિક છે; એક જ વાતને એ રૂપ આપે છે. એક પક્ષવાળા તે જ વાત મોટી કરી બતાવે છે, બીજા પક્ષવાળા તે જ વાત છોટી કરી નાંખે છે. એક છાપાવાળો એક આગેવાન અંગ્રેજને પ્રામાણિક ગણુશે, બીજા છાપાવાળો તેને અપ્રામાણિક ગણુશે. આવાં જે દેશમાં છાપાં છે તે દેશના માણુસોના કેવા બેહાલ હોવા જોઈએ ?

વાચક :

તે તમે જ બતાવો.

અધિપતિ :

તે લોકો ઘડીઘડીમાં વિચારો બદલાવે છે. એમ તો એ લોકોમાં કહેણી છે કે સાત

સાત વરસે રંગ બદલાય છે. ઘડીયાળના લોલકની માફક તે લોકો આમતેમ ફર્યા કરે છે: ડેકાણાસર એસી શક્તા નથી. કોઈ માણસ જરા છટાદાર હોય ને વાતો ભારે કરી દે અથવા તેઓને મીજલસ વગેરે આપે તો નગારચીની માફક તેની ઢોલકી વગાડવા એસી જાય છે. તેવા માણસોની પાર્લામેન્ટ તેવી જ હોય. તેઓનામાં એક વસ્તુ છે ખરી. તે એ કે પોતાના દેશને જવા નહિ દે; ને જો કોઈ તેની ઉપર નજર કરે તો તેને આંધળો ભીંત કરી મુકશે. પણ તેથી કંઈ તે પ્રજામાં બધા ગુણુ આવી ગયા, અથવા તે પ્રજાની નકલ કરવી, એમ કહી શકાય નહિ. જો હિન્દુસ્તાન અંગ્રેજી પ્રજાની નકલ કરે તો હિન્દુસ્તાન પાયમાલ થઈ જાય એવો મારો તો ખાસ વિચાર છે.

વાચક :

અંગ્રેજી પ્રજા આવી થઈ ગઈ છે તેનાં શાં કારણુ માનો છો ?

અધિપતિ :

તેમાં અંગ્રેજોનો ખાસ દોષ નથી, પણ
તેઓના—બલકે યુરોપના—આજકાલના
સુધારાનો દોષ છે. તે સુધારો કુધારો છે
અને તેથી યુરોપની પ્રજા પાયમાલ થતી
ચાલી છે.

६

सुधारानुं दर्शन

वाचक :

हवे तो तमारे सुधारानी वात पणु करवी पडशे. तमारे हिसाणे तो सुधारो ते दुधारो थयो.

अधिपति :

भारे हिसाणे न नहि, पणु अशेणु लेणकेने हिसाणे सुधारो ते दुधारो छे; ते विषे अहु पुरतके लभायां छे.

તેઓમાં સુધારાની સામે થવાનાં મંડળો પણ સ્થપાતાં જાય છે. એક માણસે 'સુધારો, તેનાં કારણો અને તેની દવા' એ નામે પુસ્તક લખ્યું છે. તેમાં તેણે સુધારો એ એક પ્રકારનો રોગ છે એમ ખતાવી આપ્યું છે.

વાચક :

આ બધું આપણે કેમ નથી જાણી શકતા ?

અધિપતિ :

એ તો દેખાઈ આવે એવું કારણ છે. કોઈ પણ માણસ પોતાની વિરુદ્ધ વાત કરે એવું ભાગ્યે જ અને છે. સુધારામાં મોહાઈ પડેલા માણસ તેની સામે નહિ લખે; પણ તેને ટેકો મળે એવી વાતો અને દલીલો શોધી કાઢશે. આ તેઓ જાણીનેઈને કરે છે એમ પણ નથી. તેઓ જે લખે છે તે પોતે માને છે. નિદ્રાવશ થયેલો માણસ પોતાને સ્વપ્નું આવે છે તે બંધ જ માને છે. જ્યારે

તેની ઉંઘ ઉડે ત્યારે જ તેને પોતાની ભૂલ માલુમ પડે છે. આવી દશા સુધારાવશ માણસની છે. આપણે જે કંઈ વાંચીએ છીએ તે સુધારાના હિમાયતીનાં લખાણુ હોય છે. તેમાં બહુ હોશીયાર અને બહુ ભલા માણસો પડ્યા છે. તેઓનાં લખાણુથી આપણે અન્નદ જઈએ છીએ. આમ એક પછી એક માણસ ફસાતા જાય છે.

વાચક :

આ વાત તમે ખરોખર કરી છે. હવે તમે જે વાંચ્યું-વિચાર્યું છે તેનો ખ્યાલ આપો.

અધિપતિ :

પ્રથમ તો સુધારો એ નામ કંઈ સ્થિતિને આપવામાં આવે છે તે વિચારીએ. આ સુધારાની ખરી ઝાળખ તો એ છે કે માણસો બહિર્ની શોધોમાં તે શરીરસુખમાં સાર્થક્ય અને પુરુષાર્થ માને છે. તેના દાખલા લઈએ. સો વરસ પહેલાં જેવાં ઘરમાં યુરોપના લોકો રહેતા હતા તેના

કરતાં હાલ વધારે સરસ ધરમાં રહે છે; આ સુધારાની નિશાની ગણાય છે. આમાં શરીરસુખની વાત રહેલી છે. તે અગાઉ માણસો આમડાંનાં વસ્ત્ર પહેરતા ને બાલાં વાપરતા. હવે તેઓ મોટા લેંઘા પહેરે છે ને શરીરશણુગારને સાર તરેહવાર કપડાં બનાવે છે, તથા બાલાંને બદલે એક પછી એક પાંચ ધા કરી શકે એવી ચક્કરયાળી બંદુકડી વાપરે છે; તે સુધારાની નિશાની છે. કોઈ મુલકના માણસ બેડા વગેરે ન પહેરતા હોય તે જ્યારે યુરોપનાં કપડાં પહેરતાં શીખે છે ત્યારે જંગલી દશામાંથી સુધરેલી દશામાં આવ્યા ગણાય છે. અગાઉ યુરોપમાં માણસો સાધારણ હળથી પોતાના બેગી જમીન બતમહે-નતથી ખેડતા. તેને બદલે હાલ વરાળચંત્રાથી હળ ચલાવી એક માણસ બહુ જમીન ખેડી શકે છે ને ખૂબ પૈસો એકઠો કરી શકે છે; તે સુધારાની નિશાની ગણાય છે.

અગાઉ માણસો કોઈક જ પુસ્તકો લખતા તે અમૂલ્ય ગણાતાં. આજે જેને જેવું ફાવે તેવું લખે છે તે છાપે છે તથા લોકોનાં મન ભભાવે છે; આ સુધારાની નિશાની છે. અગાઉ માણસો ગાડાં વાટે દહાડાની ખાર ગાડીની મજલ કરતા. હાલ રેલ ગાડીથી ચારસેં ગાડીની મજલ કરી શકે છે; આ તો સુધારાની ટોચ ગણાઈ છે. હજી જેમ સુધારો વધતો જાય છે તેમ એવું ધારવામાં આવે છે કે માણસો હવાઈ વહાણથી મુસાફરી કરશે તે થોડા કલાકમાં દુનીયાના ગમે તે ભાગમાં જઈ પહોંચશે. માણસોને હાથપગ નહિ વાપરવા પડે. એક બટન ચાંપશે ત્યારે તેને પહેરવાનો પોશાક આવી મળશે, બીજું બટન ચાંપશે ત્યારે તેને છાપાં આવશે, ત્રીજું બટન ચાંપશે ત્યારે તેની ગાડી તૈયાર થઈ જશે, નિત્ય નવાં ભોજન મળશે, હાથ અથવા પગનો ખર્ચ જ નહિ પડે, બધું સંચાલી જ કામ લેવાશે.

અગાઉ માણસો જ્યારે લડવા માગતા ત્યારે એકબીજાનું શરીરબળ અજમાવતા. હવે તો તોપના એક ગોળાથી હજારો જન લઈ શકે છે. આ સુધારાની નિશાની છે. અગાઉ લોકો ખુલ્લી હવામાં પોતાને ઠીક પડે તેટલું સ્વતંત્રપણે કામ કરતા. હવે હજારો મજૂરો પોતાના ગુજરાનને ખાતર એકઠા મળી મોટાં કારખાનાં કે ખાણોમાં કામ કરે છે. તેઓની દશા જાનવર કરતાં હલકી થઈ પડી છે. તેઓને સીસા વગેરેનાં કારખાનાંઓમાં જાનની ખુવારી કરી કામ કરવું પડે છે. આનો ભોગ પૈસાદાર માણસોને મળે છે. અગાઉ માણસોને મારીને ગુલામ કરતા; હાલ માણસોને પૈસાની અને ભોગની લાલચ આપીને ગુલામ બનાવે છે. અગાઉ લોકોમાં દરદ ન હતું તેવાં દરદ પેદા થયાં છે, ને તેની સાથે દાંતરો શોધ કરવા લાગ્યા છે કે તે દરદો કેમ મટાડવાં. આમ કરતાં ઇસ્પીતાલો વધી છે; તે સુધારાની નિશાની ગણાય છે. અગાઉ

કાગળો લખતા ત્યારે ખસૂસ ખેપીયા જતા
 અને બહુ ખરચે તેવું બની શકતું. આજ મારે
 કાઢને ગાળ બાંડવાનો કાગળ લખવો હોય
 તો એક દોઢીયે હું ગાળ કાઢી શકું છું;
 કાઢને મારે શાખાશી આપવી હોય તો તે
 પણ હું તેટલી જ કિંમતે પહોંચાડી શકું છું;
 આ સુધારાની નિશાની છે. અગાઉ માણસો
 ખેથી ત્રણ વખત ખાતા તે તે પણ હાથે
 પકાવેલી રોટી ને થોડી તરકારી હોય તો
 તે. હવે અખ્ખે કલાકે ખાવાનું જોઈયે, અને
 તે એટલે દરજ્જે કે ખાવામાંથી લોકો
 નવરાજ નથી થતા. હવે કેટલું કહું? આ
 અધું તમે ગમે તે પુસ્તકમાં જોઈ શકો છો.
 સુધારાની આ અધી ખરી નિશાની છે.
 અને જો કોઈ પણ માણસ તેથી જુદી વાત
 સમજાવે તો તે ભોળો છે એમ ચોકસ
 માનજો. સુધારો તો હું જણાવી ગયો છું
 તે જ ગણાય છે. તેમાં નીતિની કે ધર્મની
 વાત છે જ નહિ. સુધારાના હિમાયતી

એકબી વાત કરે છે કે તેઓનું કામ લોકોને
ધર્મ શીખવવાનું નથી. ધર્મ તે તો ઢાંગ
છે એમ કેટલાક માને છે. કેટલાક વળી ધર્મનો
ડાળ કરે છે, નીતિની વાર્તા પણ કરે છે;
છતાં હું તમને વીસ વરસના અનુભવ પછી કહું
છું કે નીતિને નામે અનીતિ શીખવવામાં
આવે છે. નીતિ ઉપલી વાતોમાં હોઈ ન
શકે એ બાળક પણ સમજી શકે એવું
છે. શરીરનું સુખ કેમ મળે એ જ સુધારો
શાધે છે; એ જ તે આપવા મહેનત કરે છે.
છતાં તે સુખ પણ નથી મળી શકવું.

આ સુધારો તે અધર્મ છે અને તે
યુરોપમાં એટલે દરજ્જે ફેલાયો છે કે ત્યાંના
માણસો અર્ધગાંડા જેવા જેવામાં આવે
છે. તેઓનામાં ખરું કૌવત નથી; પોતાનું જોર
નીશો કરી ટકાવી રાખે છે. એકાન્તે તે લોકો
જેસી શક્તા નથી. સ્ત્રીઓ ધરતી રાણી
હોવી જોઈએ તેમને શરીરોમાં ભટકવું પડે
છે, અથવા તો તેઓને મજૂરીએ જવું પડે છે.

ઇંગ્લંડમાં જ ચાળીસ લાખ રોક અખગાઓ પેટને અર્થે ગદ્દામળુરી કરે છે, અને હાલ તેને લીધે સફેજેટની હીલચાલ ચાલી રહી છે.

આ સુધારો એવો છે કે જે આપણે ધીરજ રાખી એસીશું તો સુધારાની હડફેટમાં આવેલા માણસો પોતે સળગાવેલા અગ્નિમાં બળી મરશે. પેગમ્બર મહમ્મદના શિક્ષણ પ્રમાણે આ શયતાની રાજ્ય ગણાય. હિન્દુ ધર્મ આને હડફેટનો કળિકાળ કહે છે. હું તમને આ સુધારાનો આગેહુબ ચિતાર નથી આપી શકતો. મારી શક્તિની બહારની એ વાત છે. પણ તમે સમજશો કે આ સુધારાથી અંગ્રેજી પ્રજામાં સડો ધર કરી ગયો છે. તે સુધારો નાશકારક અને નાશવન્ત છે. તેનાથી દૂર રહેવું ઘટે છે અને તેથી જ અંગ્રેજી પાર્લામેન્ટ ને બીજી પાર્લામેન્ટો નકામી થઈ પડી છે. તે પાર્લામેન્ટ તે પ્રજાની ગુલામીની નિશાની છે એ

ખચીત વાત છે. વાંચો વિચારો તો તમને પણ તેમજ લાગશે. તેમાં અંગ્રેજનો વાંક તમે નહિ કાઢો. તેમની ઉપર તો દયા ખાવા જેવું છે. તેઓ ખાહોશ માણસ છે, એટલે એ જાળમાંથી નીકળી આવશે એમ માંડે માનવું છે. તેઓ સાહસિક છે તે મહેનતુ છે. તેઓના વિચાર મૂળે અનીતિભરેલા નથી, એટલે તેમને વિષે મારા મનમાં ઉત્તમ વિચાર જ છે. તેઓનું હાડ ખરાબ નથી. સુધારો એ તેઓને અસાધ્ય રોગ નથી, પણ હાલ તેઓ તે રોગમાં ઘેરાયા છે એ તો ભૂલવાનું જ નથી.

૭

હિન્દુસ્તાન કેમ ગયું ?

વાચક :

તમે સુધારાને વિષે તો બહુ બોલ્યા: મને વિચારમાં નાંખી દીધો. હવે મારે યુરોપની પ્રજા પાસેથી શું લેવું તે શું ન લેવું એ સંકટ આવી પડ્યું. પણ મને એક સવાલ તો તરત ઊગી આવે છે. સુધારો એ કુધારો છે, એ રોગ છે, તો અંગ્રેજ આવા સુધારામાં પડેલા તે હિન્દ કેમ લઇ શક્યા? તેમાં કેમ રહી શકે?

અધિપતિ :

તમારા આ સવાલનો જવાબ હવે કંઈક સહેલથી આપી શકાશે અને હવે આપણે સ્વરાજનો વિચાર પણ થોડી વારમાં કરી શકીશું. તમારા એ સવાલનો જવાબ મારે હજુ આપવાનો છે એ કંઈ ભૂલ્યો નથી. પણ તમારા છેલ્લા સવાલ ઉપર આપણે આવીએ. હિન્દુસ્તાન અંગ્રેજો લીધું એમ નથી, પણ આપણે તેને દીધું છે. હિન્દુસ્તાનમાં તેઓ પોતાના બંને નથી ટકી શક્યા પણ આપણે તેઓને રાખ્યા છે. તે કેમ એ જોઈએ. તમને યાદ આપું છું કે આપણા દેશમાં તેઓ અસલમાં વેપાર અર્થે આવ્યા. તમારી કંપની બહાદુરને યાદ કરો. તેને બહાદુર કોણે બનાવી ? તેઓ ખીયારા રાજ્ય કરવાનો ધરાદો પણ નહોતા રાખતા. કંપનીના માણસોને મદદ કોણે કરી ? તેઓનું રૂપું જોઈને કોણ મોહાઈ જતા ? તેઓનો માલ કોણ વેચી આપતું ? ઇતિહાસ પુરાવો આપે

छे के आपणे न ते अधुं करता. पैसा नलदी
 मेणवानी हेतुथी आपणे तेअने वधावी
 लेता. आपणे तेअने मदद करता. मने
 भांग पीवानी आदत होय अने भांग
 वेयनारो मने भांग वेये तेमां भारे वेयनारनो
 वांक काढवो के भारे पोतानो ? वेयनारनो
 वांक काढवाथी माई व्यसन कंध नवानुं छे ?
 ते वेयनारने हांकी काढीशुं तो शुं जीने
 मने भांग नहि वेये ? हिंदुस्तानना अरा
 सेवके अरोअर शोध करी भूण तपासवुं
 पडशे. मने अहु भावाथी अपयो थयो हशे
 तो हुं पाखीनो होय काढी अपयो हर नहि
 करी शुकुं. तभीअ तो अे के ने दरदनुं भूण
 शोधे. तमे हिन्दी रोगीना तभीअ थवा भांगो
 छे तो तभारे दरदनुं भूण शोधये न छुटको छे.

भाअः :

तमे अई ओयो छे. हवे तभारे मने
 समन्यवने हलीअ करवानी नइर नहि रहे.
 हुं तभारा विचार लाग्वा अधीरे अन्यो.

આપણે હવે અત્યન્ત રસિક ભાગ ઉપર આબ્યા છીએ એટલે મને તમારા વિચારો જ અતાવો. મને તેમાં શંકા આવશે ત્યારે હું તમને અટકાવીશ.

અધિપતિ :

બહુ સાહે. પણ મને ધારતી છે કે આગળ ચાલશું ત્યારે વળી આપણને મતભેદ તો થશે જ. છતાં તમે અટકાવશો ત્યારે જ દલીલમાં ઉતરીશ. આપણે જોયું કે અંગ્રેજી વેપારીને આપણે ઉત્તેજન આપ્યું ત્યારે તેઓ પગ-પેસારો કરી શક્યા. તેમજ જ્યારે આપણા રાજ્યો માંહોમાંહે લડયા ત્યારે તેઓએ કંપની બહાદુરની મદદ માગી. કંપની બહાદુર વેપારમાં ને લડાઈના કામમાં કુશળ હતી. તેમાં તેને નીતિ-અનીતિની નડતર ન હતી. વેપાર વધારવો ને પૈસા કમાવા એ તેનો ધંધો હતો. તેમાં જ્યારે આપણે મદદ આપી ત્યારે તેણે મદદ લીધી ને પોતાની કોઠીઓ વધારી. કોઠીઓનો બચાવ

કરવા તેણે લશ્કર રાખ્યું. તે લશ્કરનો
આપણે ઉપયોગ કર્યો, તે હવે તેની ઉપર
દ્વાપ રાખીએ તે નકામું છે. આ વખતે
હિન્દુ-મુસલમાન વચ્ચે વેર પણ ચાલતું હતું.
તેમાં કંપનીને લાગ મળ્યો. આમ બંધી
રીતે કંપનીનો કાબુ હિન્દુસ્તાનમાં જામે
તેવું આપણે તેને સારું કર્યું. એટલે
આપણે હિન્દુસ્તાન અંગ્રેજને આપ્યું એમ
કહેવું એ હિન્દુસ્તાન ગયું એમ કહેવા કરતાં
વધારે સાચું છે.

વાચક :

હવે અંગ્રેજને હિન્દુસ્તાન કેમ રાખી શકે
છે એ કહો.

અધિપતિ :

જેમ આપણે તેઓને આપ્યું તેમ આપણે
હિન્દુસ્તાન તેઓની પાસે રહેવા દષ્ટિએ છીએ.
તેઓએ હિન્દુસ્તાન તલવારથી લીધું એમ
તેઓમાંના કેટલાક કહે છે, અને તલવારથી
રાખે છે એમ પણ કહે છે. આ બંને વાત

ગલત છે. હિન્દુસ્તાનને રાખવામાં તલવાર કંઈ જ કામ આવે એમ નથી; આપણે જ તેઓને રહેવા દૃષ્ટિ ધીમે.

નેપોલીયને અંગ્રેજોને વેપારી પ્રબ્લ કહી છે એ તદ્દન વ્યાજબી વાત છે. તેઓ જે દેશને રાખે છે તે દેશ વેપારને અર્થે રાખે છે એ જાણવા જેવું છે. તેઓના લશ્કર ને કાફલા માત્ર વેપારની રક્ષા કરવાને અર્થે છે. જ્યારે ટ્રાન્સવાલમાં વેપાર નહોતો ત્યારે મિં. ઝલ્ડસ્ટનને તરત સુઝી આવ્યું કે ટ્રાન્સવાલને અંગ્રેજોએ નહિ રાખવું જોઈએ. જ્યારે ટ્રાન્સવાલમાં વેપાર જોયો ત્યારે તેની સાથે લડાઈ કરી અને મિં. એમ્પરલેને શાધી કાઢ્યું કે ટ્રાન્સવાલની ઉપર અંગ્રેજની હકુમત છે. મરહુમ પ્રેસીડન્ટ કુમરને કાઠએ સવાલ પૂછ્યો: 'ચાંદમાં સોનું છે કે નહિ?' તેણે જવાબ આપ્યો કે 'ચાંદમાં સોનું હોવાનો સંભવ નથી, કેમકે જે હોત તે અંગ્રેજો તેને પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી

દેત. તેઓનો પરમેશ્વર પૈસો છે, એ ધ્યાનમાં રાખવાથી બધા ખુલાસા થઈ શકશે.

ત્યારે અંગ્રેજોને આપણે હિન્દુસ્તાનમાં રાખીએ છીએ તે માત્ર આપણી ગરજ. આપણને તેઓનો વેપાર પસંદ આવે છે. તેઓ કાવાદાવા કરી આપણને રીઝવે છે ને રીઝવીને આપણી પાસેથી કામ લે છે. તેમાં આપણે તેઓનો દોષ કાઢવો એ તેઓની સત્તા નિભાવવા જેવું છે. આમાં વળી આપણે માંહોમાંહે તકરારો કરી તેઓને વધારે ઉત્તેજન આપીએ છીએ.

જો તમે ઉપરની વાત બરાબર માનો તો આપણે સાબિત કર્યું કે અંગ્રેજો વેપારને અર્થે આવ્યા, વેપારને અર્થે રહે છે, ને તેઓને રાખવામાં આપણે જ મદદગાર છીએ. તેઓનાં હથીયાર તે તદ્દન નકામાં છે.

આ પ્રસંગે તમને હું યાદ આપું છું કે જાપાનમાં અંગ્રેજો વાવટો ઉડે છે એમ તમે

માનજ્ઞે. જાપાનની સાથે અંગ્રેજો કરાર કર્યો છે તે તેના વેપારને સાફ; અને જાપાનમાં તમે જોશો કે અંગ્રેજો પોતાનો વેપાર ખૂબ જમાવશે. અંગ્રેજ પોતાના માલને સાફ દુનીયાને પોતાની બજાર બનાવવા માગે છે. આમ નહિ કરી શકે એ બરોબર છે. તેમાં કંઈ તેઓનો વાંક નહિ ગણાય. તેઓ પોતાની મહેનતમાં ક્યાંય રાખવાના નથી.

હિન્દુસ્તાનની દશા

વાચક :

હિન્દુસ્તાન કેમ અંગ્રેજના હાથમાં છે એ સમજી શકાય છે. હવે હિન્દુસ્તાનની દશા વિષે તમારા વિચાર જાણવા માગું છું.

અધિપતિ :

હિન્દુસ્તાનની અત્યારે રાંકડી દશા છે. તે તમને કહેતાં મારી આંખમાં પાણી આવે છે તે માટે ગળું સુકાય છે. તે હું તમને

પૂરી રીતે સમજવી શકીશ કે નહિ તે વિષે મને શક છે. મારો ખાસ અભિપ્રાય છે કે હિન્દુસ્તાન અંગ્રેજીથી નહિ, પણ આજકાલના સુધારા નીચે કચરાયેલું છે; તેની ઝડપમાં તે આવી ગયું છે. તેમાંથી બચવાનો હજી ઉપાય છે ખરો, પણ દિવસે દિવસે વખત જતો જાય છે. મને તો ધર્મ બહાલો છે એટલે પ્રથમ દુઃખ તો એ છે કે હિન્દુસ્તાન ધર્મબ્રષ્ટ થતું ચાલ્યું છે. ધર્મનો અર્થ હું અહીં હિન્દુ, કે મુસલમાન કે જરથુસ્તી એમ નથી કરતો; પણ એ બધા ધર્મમાં જે ધર્મ રહ્યા છે તે જતો રહે છે; આપણે ઇશ્વરથી વિમુખ થતાં જઈએ છીએ.

વાચક :

તે કેમ ?

અધિપતિ :

હિન્દુસ્તાન ઉપર એવું તહોમત છે કે આપણે આજસુ છીએ અને ગોરાઓ મહેનત તથા કિત્સાહી છે. આ આપણે માની લીધું છે.

ને તેથી આપણે આપણી સ્થિતિ બદલાવવા માગીએ છીએ.

હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી
અથા ધર્મ શીખવે છે કે આપણે દુન્યવી
વસ્તુઓ વિષે મનદ રહેવું ને ધાર્મિક વસ્તુઓ
વિષે ઉત્સાહી રહેવું: આપણે આપણા દુન્યવી
કોભની હદ આંધવી ને ધાર્મિક કોભને
મોકળો રાખવો. આપણો ઉત્સાહ તેમાં જ
રાખવો.

પાપક :

આ તો તમે પાપકી થવાનું શિક્ષણ
આપતા લાગો છો. આવી વાતો કરી
ધુતારાઓ ધુતી ગયા છે ને હળુ ધુતે છે.

અધિપતિ :

તમે ધર્મ ઉપર ખોટો આરોપ મુકો છો.
પાપક તો અથા ધર્મમાં રહ્યો છે. જ્યાં
સૂર્ય હોય ત્યાં અંધારું રહેલું જ છે.
પડછાયો દરેક વસ્તુ વિષે છે. ધર્મધુતારા
ઓ દુન્યવી ધુતારા કરતાં સારા છે એમ

તમે જોશો. સુધારામાં જે પાપડ હું તમને
બતાવી ગયો તે પાપડ ધર્મમાં જોયું જ
નથી.

વાચક :

એમ કેમ કહેવાય ? ધર્મને બહાને હિન્દુ-
મુસલમાન લડયા, ધર્મને બહાને ખ્રિસ્તીઓમાં
મહાયુદ્ધ થયાં. ધર્મને બહાને હજારો
નિરપરાધી માણસો માર્યાં ગયાં, તેઓને
બાળી નાંખ્યાં, તેઓની ઉપર મહા સંકટો
પાડ્યાં. આ તો સુધારા કરતાં ખરાબ જ
ગણાય.

અધિપતિ :

હું તો કહું છું કે એ બધું સુધારાના
દુઃખ કરતાં વધારે સહન થઈ શકે તેવું
છે. તમે કહ્યું તે પાપડ છે એમ સહુ
સમજે છે. તેથી પાપડમાં આવેલાં માણસો
મરી રહે એટલે ઉકલી જાય છે.
જ્યાં ભોળાં માણસો રહ્યાં છે ત્યાં તેવું જ

ચાલ્યાં કરશે. પણ તેની અસર સદાયને
સારૂ ખૂરી રહેતી નથી. સુધારાની
હોળીમાં જે માણસો બળી મુઝ્યાં છે તેની
તો હદ જ નથી. તેની ખુબી તો એ છે કે
માણસો સાઈ મારીને તેમાં ઝંપલાવે છે
તેઓ નથી રહેતા દીનના કે નથી રહેતા
દુનીયાના. તેઓ ખરી વસ્તુને તદ્દન ભૂલી
જાય છે. સુધારો તે ઉંદરની જેમ પુકડીને
ફાલી ખાય છે. તેની અસર જ્યારે આપણે
જાણીશું ત્યારે અગાઉના વહેમો તે આપણને
પ્રમાણમાં મીઠા લાગશે. હું એમ નથી કહેતો
કે આપણે તે વહેમોને કાયમ રાખવા. નહિ,
તેની સામે તો લડશું જ; પણ તે લડત કંઈ
ધર્મ ભૂલી જવાથી નથી લેવાવાની, પણ
ખરી રીતે ધર્મ સંપાદન કરીને લેવાશે.

વાચક :

ત્યારે તમે તો એમ પણ કહેશો કે અંગ્રેજો
હિન્દુસ્તાનમાં શાન્તિનું સુખ આપ્યું છે તે
નકામું છે.

અધિપતિ :

તમે શાન્તિ જુઓ તો ભલે. હું તો શાન્તિસુખ જોતો નથી.

વાચક :

ત્યારે ડગ, પીંઢારા, ભીલ વગેરે જે ત્રાસ ઉપજાવતા હતા તે તમારે હિસાબે તો કંઈ હરકત જેવું નહોતું !

અધિપતિ :

તમે જરા ચિચારી જોશો તો માલુમ પડશે કે તેઓનો ત્રાસ માત્ર નહોતો હતો. જે તેઓનો ત્રાસ ખરો જ હોત તો પ્રજા જડમૂળથી ક્યારની નાશ પામી હોત. વળી હાલની શાન્તિ તે માત્ર નામની જ છે. હું એમ કહેવા માગું છું કે આપણે તે શાંતિથી નામદ, આયલા અને ભીરૂ ખની ગયા છીએ. ભીલપીંઢારાનો સ્વભાવ અંગ્રેજો દેરવ્યો છે એમ માની લેવાતું નથી. આપણને તેવી જાતની પીડા હોય તે સહન કરવા જેવું છે. પણ ખીજા

માણસ તે પીડામાંથી આપણને બચાવે તે તદ્દન હીણપત ઉપજાવનાર છે. આપણે અબળા બનીએ તેના કરતાં બીલનાં તીરકામકાંથી મરવું એ મને વધારે પસંદ છે. તે સ્થિતિમાં જે હિન્દુસ્તાન હતું તે હિન્દુસ્તાન જુદા જ જુરસાનું હતું. મેંદોસ્તે-એ હિન્દીને નામદ ગણેલા તે તેની અધમ અજ્ઞાન દશા સૂચવે છે. હિન્દી બાયલા કદિ હતા જ નહિ. જાણીને કે જે દેશમાં પહાડી લોકો વસે છે, જેમાં વાધવરૂ વસે છે, તે દેશમાં રહેનારા માણસો જે ખરેખરા બીકણુ હોય તે તેઓનો નાશ જ થાય. તમે કોઈ દિવસ ખેતરોમાં ગયા છો? તમને હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે ખેતરોમાં આપણા ખેડુતો નિર્ભય થઈને આજ પણ સુએ છે; ત્યારે ત્યાં અંગ્રેજ અને તમે સુવાની આનાકાની કરશો. બળ તે નિર્ભયતામાં રહ્યું છે; શરીરમાં માંસના લોચા બહુ હોવામાં બળ નથી, એ તમે થોડો જ ખ્યાલ કરશો તે જાણી લેશો.

હિન્દ સ્વરાજ

વળી તમે જે સ્વરાજ ધરનારા છો તેમને હું એતવું છું કે ભીલ, પીંઢારા, આસામી અને ડંગ તે આપણા જ દેશી ભાઈ છે. તેને છતવા તે તમારું અને મારું કામ છે. તમારા જ ભાઈનો તમને જ્યાં સુધી ભય રહેશે ત્યાં સુધી તમે કદિ ડેકાણાસર પહોંચવાના નથી.

८

हिन्दुस्तानની દશા—(ચાલુ)

રેલવેઓ.

વાચક :

હિન્દુસ્તાનની શાન્તિનો જો મારો મોહ
હતો તે તમે લઈ લીધો. હવે તો મારી
પાસે તમે કંઈ રહેવા દીધું હોય એમ યાદ
આવતું નથી.

અધિપતિ :

હજી તો તમને માત્ર ધર્મની દશાનેા મે' ખ્યાલ આપ્યો છે. પણ હિન્દુસ્તાન કેમ રાંક છે એ વિષે તમને મારા વિચારો હું જણાવીશ ત્યારે વખતે તમને મારી ઉપર જ તિરસ્કાર છુટશે; કેમકે જે કંઈ આજ સુધી તમે અમે લાભકારક માન્યું છે તે મને તો ગેરલાભકારક જણાય છે.

વાચક :

એવું વળી શું છે ?

અધિપતિ :

હિન્દુસ્તાનને રેલ્વેએ, વહીલોએ તે દાકંતરોએ કંગાલ બનાવ્યું છે. તે દશા એવી છે કે જે આપણે વેળાસર નહિ જાગીયે તો ચોમેરથી ઘેરાઈ જઈશું.

વાચક :

આપણો સંઘ ઠારકા જશે કે નહિ એ વિષે મને ધારતી છે. તમે તો બધું જે સરસ

નેવામાં આવ્યું છે, મનાયું છે, તેની ઉપર
જ હુમલો શરૂ કર્યો! હવે શું રહ્યું ?

અધિપતિ :

તમારે ધીરજ રાખવી પડશે. સુધારા તે
કેવો કુધારો એ તો મુસીબતે માલુમ પડે
તેમ છે. તખ્તો તમને કહેશે કે ધાસણીના
દરદવાળો મોતના દહાડા લગી પણ
જીવવાની આશા રાખ્યા કરે છે. ધાસણીના
રાગ ઉપરથી દેખાય એવી ઇબ્ત કરતો નથી.
વળી તે રાગ માણસને ખોટી લાલી આપે
છે. તેથી રાગી વિશ્વાસે તણાયાં કરે છે
અને છેવટે ડૂબે છે. તેમજ સુધારાનું સમજવું.
તે અદશ્ય રાગ છે. તેનાથી ચેતજો.

વાચક :

ઠીક છે. ત્યારે હવે રેલ્વેપુરાણ સંભળાવો.

અધિપતિ :

તમને ઉગી આવશે કે રેલ્વે ન હાય તો
અંગ્રેજોનો કાબુ હિન્દુસ્તાન ઉપર છે તેટલો
તો ન જ રહે. રેલ્વેથી મરકી ફેલાઈ છે. જો

રેલ ન હોય તો યોડાં જ માણસો એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જશે અને તેથી એવી રોગો આખા દેશમાં નહિ જઈ શકે. સ્હેજે ' સેત્રેગેશન ' —સૂતક—આપણે પહેલાં પાળતા. રેલ્વેથી દુકાળ વધ્યા છે, કેમકે રેલ્વેની સગવડતાથી લોકો પોતાનો દાણો વેચી કાઢે છે. જ્યાં મોંઘવારી હોય ત્યાં અનાજ તણાઈ જાય છે, લોકો બેદરકાર બને છે અને તેથી દુકાળનું દુઃખ વધે છે. રેલ્વેથી દુષ્ટતા વધે છે. ખરાબ માણસો પોતાનો ખરાબો કપાટાથી ફેલાવી શકે છે. હિન્દુસ્તાનમાં જે પવિત્ર સ્થાન હતાં તે અપવિત્ર થયાં છે. અગાઉ લોકો બહુ મુસીબતે તેવી જગ્યાએ જતા. તેવા લોકો ખરેખર ભાવથી ઇશ્વર ભજવા જતા, હવે તો ધુતારાની ટોળી માત્ર ધુતવા જાય છે.

વાચક :

આ તો એકતરફી વાત તમે કરી. જમ ખરાબ માણસો જઈ શકે તેમ સારા પણ

જઈ શકે છે. તેઓ કેમ રેલ્વેનો પૂરો લાભ નથી લેતા ?

અધિપતિ :

સાઈ હોય એ તો ગોકળગાયની જેમ ચાલે છે. તેને તો રેલ્વેની સાથે ન જળવે. સાઈ કરનારને સ્વાર્થ હોય નહિ. તે ઉતાવળ નહિ કરે. તે જાણે છે કે માણસની ઉપર સારાની છાપ પાડતાં જમાનો જોઈશે. નહાઈ જ કુદી શકે છે. ધર બાંધવું મુશ્કેલ છે, પાડવું એ સહેલ છે. એટલે હમેશાં રેલ્વે એ દુષ્ટતાનો ફેલાવો જ કરશે એમ ચોકસ સમજવા જેવું છે. તેથી દુકાળનો ફેલાવો થાય કે નહિ તે વિષે કોઈ શાસ્ત્રકાર મારા મનમાં ધડીભર વહુમ પેસાડી શકશે, પણ રેલ્વેથી દુષ્ટતા વધે છે તે તો મનમાં કોતરાઈ ગયું છે તે જતાર નથી.

વાચક :

પણ રેલ્વેનો મોટામાં મોટો લાભ ખીજા બધા ગેરફાયદાને બૂલાવી દે છે. રેલ્વે છે તો

આને હિન્દુસ્તાનમાં એક-પ્રજનો ગુસ્સો
નેવામાં આવે છે. એટલે હું તો કહું છું કે
રેલ્વે ભલે આવી.

અધિપતિ:

આ તમારી ભૂલ જ છે. તમને અંગ્રેજો
શીખવ્યું છે કે તમે એક-પ્રજ ન હતા, ને
થતાં સેંકડો વર્ષો જશે. આ વાત તદ્દન
પાયા વગરની છે. જ્યારે અંગ્રેજો હિન્દુસ્તાનમાં
ન હતા ત્યારે આપણે એક-પ્રજ હતા,
આપણા વિચારો એક હતા, આપણી રહેણી
એક હતી. ત્યારે તો તેઓએ એક-રાજ્ય
સ્થાપ્યું. બેદ તો પછી તેમણે જ પાડ્યા.

વાચક:

આ વાત વધારે સમજવી પડશે.

અધિપતિ:

હું જો કહું છું તે વગર વિચાર્યું નથી કહેતો.
એક-પ્રજનો અર્થ એવો નથી કે આપણી
વચ્ચે અંતર ન હતું, પણ આપણા મુખ્ય
માણસો પગેપાળા કે ગાંધીમાં આખા

હિન્દુસ્તાનમાં ફરતા. તેઓ એકખીજની બાપા
 શીખતા તે તેઓની વચ્ચે અન્તર ન હતું. જે
 દીર્ઘદર્શી પુરુષોએ સેતુબન્ધ રામેશ્વર,
 જગન્નાથ અને હરદ્વારની જગત્રા ઠરાવી
 તેઓનો શા વિચાર હતો એમ તમે માનો છો ?
 તેઓ મૂર્ખ ન હતા એમ તમે કબુલ કરશો.
 તેઓ જાણતા હતા કે ઇશ્વરભજન તો ઘેર
 બેઠાં થાય છે. તેઓએ જ આપણને શીખવ્યું
 છે કે જેનું મન ચંગા છે તેને ઘેર બેઠે ગંગા
 છે. પણ તેઓએ વિચાર્યું કે હિન્દુસ્તાન
 કુદરતે એક-મુલક બનાવ્યો છે તે એક-
 પ્રજનો હોવો જોઈએ. તેથી તેઓએ જુદાં
 સ્થાનકે ઠરાવી લોકોને એકતાનો ખ્યાલ
 એવી રીતે આપ્યો કે જેવું દુનીયામાં ખીજ
 જગ્યાએ નથી. જે અંગ્રેજ એક નથી તેટલા
 એક આપણે હિન્દી હતા અને છીએ. માત્ર
 તમેઅમે જે સુધર્યા છીએ તેને મન જ
 હિન્દુસ્તાનમાં જુદી જુદી પ્રજા છીએ એમ
 આભાસ આવ્યો. રેલ્વેથી આપણે જુદી

પ્રજા માનતા થયા ને રહેવેથી આપણે એક પ્રજાનો પચાલ લાવતા થયા છીએ એમ માનો તો મને બાધ નથી. અશીણી કહી શકે છે કે અશીણના ગેરશાયદાની બગર અશીણથી પડી, વાસ્તે અશીણ એ સારી વસ્તુ છે. આ બધું તમે ખૂબ વિચારજો. તમને હજી શંકાઓ ઉઠશે. પણ તે બંધીનો નિર્ણય તમારી મેળે તમે કરી શકશો.

વાચક :

તમે કહેલું હું વિચારીશ, પણ એક સવાલ તો મને હમણાં જ ઉઠે છે. મુસલમાન હિન્દુસ્તાનમાં દાખલ થયા તે પહેલાંના હિન્દુસ્તાનની તમે વાત કરી. પણ હવે તો મુસલમાનોની, પારસીની, ખ્રિસ્તીની એમ મોટી સંખ્યા છે. તે એક-પ્રજા હોય નહિ. હિન્દુમુસલમાનને તો હાડવેર છે એમ કહેવાય છે. આપણી કહેવતો પણ તેવી જ છે. 'મીયાંને ને મહાદેવને ન બને.' હિન્દુ પૂર્વમાં તો મુસલમાન પશ્ચિમમાં

પૂજે. મુસલમાન હિન્દુને અત્પરસ્ત-મૂર્તિના
પૂજનાર-ગણી તેમનો તિરસ્કાર કરે. હિન્દુ
મૂર્તિપૂજક છે, મુસલમાન મૂર્તિનું ખંડન કરનાર
છે. હિન્દુ ગાયતે પૂજે, મુસલમાન તેને મારે.
હિન્દુ અહિંસક, મુસલમાન હિંસક. આમ
ડગલે ડગલે વિરોધ છે તે ક્યાંથી મટે તે
હિન્દુસ્તાન ક્યાંથી એક થાય ?

૧૦

હિન્દુસ્તાનની દશા—(ચાલુ)

હિન્દુ-મુસલમાન

અધિપતિ :

તમારો છેલ્લો સવાલ મહા ગંભીર જણાય છે. પણ તે વિચાર કરતાં સહેલો લાગશે આ સવાલ ઉડ્યો છે તેનું કારણ પણ રહેવે, વકીલ અને દાકતર છે. વકીલ અને દાકતરનો

વિચાર તો આપણે હજી હવે કરવો પડશે; રેલ્વેનો કરી ગયા. આટલું ઉમેરું છું કે માણસને એવી રીતે પેદા કરેલ છે કે તેણે પોતાના હાથપગથી અને તેટલું જ તેણે આવા-ગમન વગેરે કરવું. જો આપણે રેલ્વે વગેરે સાધનોથી દોડધામ ન જ કરીએ તો આપણને બહુ ગુન્યાવાડાભરેલા સવાસો ન આવી પડે. આપણે હાથે કરીને દુઃખ એાઢી લઈએ છીએ. માણસની હદ ખુદાએ તેના શરીરના ઘાટથી જ બાંધી, તો માણસે તે ઘાટની હદ એજાંગવાના ઉપાય શોધી કાઢ્યા. માણસને અકકલ એવા કારણસર આપી કે તેથી તે ખુદાને પિંજાને; માણસે અકકલનો ઉપયોગ ખુદાને ભૂલવામાં કર્યો. મારાથી મારી કુદરતી હદ મુજબ મારી આસપાસ વસતા માણસોની સેવા થઈ શકે; તો મેં ઝટ લઈને મારી મગરૂરીમાં શોધી કાઢ્યું કે મારે તો આખી દુનીયાની સેવા મારા શરીર વતી કરવી. આમ કરવા જતાં

ધણા ધર્મના તે પ્રકારના માણસો સાથે આવે. તે બોલે માણસગત ઉપાડી શકે જ નહિ એટલે પછી અકળાય. આ વિચાર પ્રમાણે તમે સમજી લેશો કે રેલ્વે એ ખરેખરે તોફાની સાધન છે. માણસ રેલ્વેનો ઉપયોગ કરી ખુદાને ભૂલેલ છે.

વાચક :

પણ હું તો હવે મારા ઉઠાવેલા સવાલનો જવાબ સાંભળવા અધીરો બની રહ્યો છું. મુસલમાન દાખલ થવાથી એક-પ્રજા રહી કે ગઈ ?

અધિપતિ :

હિન્દુસ્તાનમાં ગમે તે ધર્મના માણસો રહી શકે છે તેથી કંઈ તે એક-પ્રજા મટનાર નથી. નવા માણસો દાખલ થાય તે પ્રજાભંગ નથી કરી શકતા; તેઓ પ્રજામાં ભળી જાય છે. એમ થાય ત્યારે જ અમુક મુલક એક-પ્રજા ગણાય. તે મુલકમાં ખીજા માણસોનો સમાસ કરવાનો શુભ હોવો

જોઈએ. તેવું હિન્દુસ્તાનમાં હતું અને છે. બાકી ખરું જોતાં જોટલા માણસ તેટલા ધર્મ છે એમ ગણી શકાય. એક-પ્રજા થઈ રહેનાર માણસો એકબીજાના ધર્મની વચમાં પડતા જ નથી; જો પડે તો સમજવું કે તેઓ એક-પ્રજા થવાને લાયક નથી. હિન્દુ જો એમ માને કે આખું હિન્દુસ્તાન હિન્દુથી જ ભરેલું હોય તો તે સ્વપ્નું છે. મુસલમાન એમ માને કે તેમાં માત્ર મુસલમાન જ વસે તો તે પણ સ્વપ્નું સમજવું. છતાં હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, જોઈએ તે દેશને મુલક કરી વસ્યા છે તેઓ એકદેશી એક-મુલકી છે; તે મુલકી ભાઈ છે, અને તેમણે એકબીજાના સ્વાર્થને ખાતર પણ એક થઈ રહેવું પડશે.

દુનીયાના કોઈ પણ ભાગમાં એક-પ્રજાનો અર્થ એક-ધર્મ એમ થયો નથી, હિન્દુસ્તાનમાં હતો નહિ.

ધામકુંઠ :

પણ હાડવેરનું શું ?

અધિપતિ :

‘હાડવેર’ એ બંનેના દુશ્મને શાધેલું વચન છે. જ્યારે હિન્દુ-મુસલમાન લડતા ત્યારે તેવી વાતો પણ કરતા. લડતા તો ક્યારના બંધ થયા છીયે. પછી હાડવેર શાનાં ? વળી એટલું યાદ રાખજો કે અંગ્રેજ આવ્યા પછી આપણે લડતા બંધ થયા છીયે એવું કંઈ નથી. હિન્દુઓ મુસલમાન રાજાઓની નીચે, અને મુસલમાનો હિન્દુ રાજાઓની નીચે રહેતા આવ્યા છે. બંને જથ્થુને પાછળથી માલુમ પડ્યું કે લડાઈ કરવાથી કોઈને ફાયદો નથી. લડાઈથી એકબીજા પોતાનો ધર્મ નહિ છોડે, તેમ એકબીજા પોતાની હઠ પણ નહિ મુકે. તેથી બંનેએ સંપીને રહેવાનો ઠરાવ કર્યો. કશ્યા તો પાછા અંગ્રેજો શરૂ કરાવ્યા.

‘મીયાને ને મહાદેવને અને નહિ’ એ કહેવત પણ ઉપર પ્રમાણે સમજવી. કેટલીક કહેવતો રહી જાય છે તે તુકસાન કર્યાં જ કરે છે. આપણે કહેવતની ધુનમાં એટલું પણ યાદ નથી કરતા કે ઘણા હિન્દુ તથા મુસલમાનના આપદાદા એક જ હતા; આપણામાં એક જ લોહી છે. શું ધર્મ બદલ્યો એટલે દુશ્મન થઈ ગયા? શું બનેનો ખુદા તે જુદો છે? ધર્મ તે તો એક જ જગ્યાએ પહોંચવાના જુદા જુદા રસ્તા છે. આપણે બંને નોખા માર્ગ લઈએ તેમાં થયું શું? તેમાં દુઃખ શું?

વળી એવી કહેવતો શૈવો-વૈષ્ણવોમાં પણ રહેલી છે; તેથી કોઈ એમ નહિ કહે કે તેઓ એક-પ્રજા નથી. વેદધર્મી અને જૈન વચ્ચે બહુ તફાવત મનાય છે, છતાં તેથી તે બે જુદી પ્રજા નથી થતા. આપણે ગુલામ બની ગયા છીએ

તેથી જ આપણા કુળયા ત્રીજો ટુકાણો
લઈ જઈએ છીએ.

જેમ મુસલમાન મૂર્તિનું ખંડન કરનાર
છે તેમ હિન્દુમાં પણ એવી શાખા જોવામાં
આવે છે. જેમ જેમ ખરું જ્ઞાન વધતું
જશે તેમ તેમ આપણે સમજીશું કે
આપણને પસંદ ન પડે એવો ધર્મ સામેનો
માણસ પાળતો હોય તોપણ આપણે તેની
સામે વેરભાવ ન રાખવો ઘટે; આપણે
તેની સામે જખરદસ્તી ન કરીએ.

વાચક :

હવે ગૌરક્ષા વિષે તમારા વિચાર કહો.

અધિપતિ :

હું પોતે ગાયને પૂછું છું, એટલે કે માન
આપું છું. ગાય એ હિન્દુસ્તાનની રક્ષા
કરનારી છે, કેમકે તેની પ્રજા ઉપર હિન્દુ-
સ્તાન, જે ખેતીનો મુલક છે, તેનો આધાર
છે. એકંદો રીતે ગાય એ ઉપયોગી

પ્રાણી છે. તે ઉપયોગી પ્રાણી છે તે તો મુસલમાન બાધ પણ કયુલ કરશે.

પણ જેમ હું ગાયને પૂણું છું તેમ હું માણસને પણ પૂણું છું. જેમ ગાય ઉપયોગી છે તેમ માણસ પણ-પછી તે મુસલમાન હોય કે હિન્દુ હોય-ઉપયોગી છે. ત્યારે શું ગાયને ખચાવવા હું મુસલમાનની સાથે લડીશ ? હું તેને મારીશ ? આમ કરવા જતાં હું મુસલમાનનો તેમજ ગાયનો દુશ્મન બનીશ. એટલે મારા વિચાર પ્રમાણે તો હું કહું છું કે ગાયની રક્ષા કરવાનો ઉપાય એક જ છે, કે મારે મારા મુસલમાન બાધની પાસે હાથ નોડવા ને તેને દેશની ખાતર ગાયને ઉગારવા સમજાવવું. જે તે ન સમજે તો મારે ગાયને જતી કરવી, કેમકે તે મારા અખત્યારની વાત નથી. મને જે ગાયની ઉપર અત્યંત દયા આવતી હોય તો મારે મારા પ્રાણ દેવો, પણ કંઈ મુસલમાનનો પ્રાણ

લેવો નહિ. આ ધાર્મિક કાયદો છે એમ હું તો માનું છું.

‘હા’ ને અને ‘ના’ ને હમેશાં વેર છે. જો હું વાદ કરું તો મુસલમાન પણ વાદ કરશે. જો હું ટેડો બનીશ તો તે પણ ટેડો થશે. જો હું વેંત નમીશ તો તે હાથ નમશે; ને કદાચ નહિ નમે તો કંઈ હું નમ્યો તે ખોટું કર્તું નહિ કહેવાય. જ્યારે આપણે હડ કરી ત્યારે ગાયનો વધ વધ્યો. મારો અભિપ્રાય છે કે ગૌરક્ષાપ્રચારણી સભા તે ગૌવધપ્રચારણી સભા ગણાવી જોઈએ. તેવી સભા છે એ આપણને નામોશી પહોંચાડે છે. જ્યારે ગાયની રક્ષા કરતાં ભૂલ્યા ત્યારે તેવી સભાની જરૂર પડી હશે.

મારો ભાઈ ગાયને મારવા દોડે તો મારે તેનું શું કરવું? તેને મારે મારવો કે પગે પડવું? જો તેને પગે પડવું એમ તમે કહેશો તો મુસલમાન ભાઈને પણ પગે પડવું.

ગાયને દુઃખ દધને ગાયનો વધ હિન્દુ કરે છે, તેને કાણુ છોડવે છે? ગાયની પ્રજાને જે પરોણા હિન્દુ મારે છે તે હિન્દુને કાણુ સમજાવે છે? તેથી એક પ્રજા યતાં આપણે અટક્યા નથી.

છેવટમાં હિન્દુ અહિંસક અને મુસલમાન હિંસક છે એ ખરું હોય તો અહિંસકનો શો ધર્મ છે? અહિંસકે કંઈ માણુસની હિંસા કરવી એમ લખ્યું નથી. અહિંસકને તો સીધો રસ્તો છે. તેણે એકને બચાવવા બીજાની હિંસા કરવાની જ નથી. તેને તો માત્ર પાપનમન કરવાનું રહ્યું છે. તેમાં તેનો પુરુષાર્થ છે.

પણ શું હિન્દુમાત્ર અહિંસક છે? મૂળ વિચારતાં કોઈ અહિંસક નથી, કેમકે જીવની હાની તો આપણે કરીયે છીયે. પણ તેમાંથી છૂટવા માગીયે છીયે, તેથી અહિંસક. સાધારણુ વિચાર કરતાં બેધયે છીયે કે ધણા હિન્દુ માંસાહારી છે એટલે

તે અહિંસક ન ગણાય. તાસ્તીતોડીને જુદો અર્થ કરવો હોય તો મારે કંઈ કહેવાનું નથી. જ્યારે આમ છે ત્યારે એક હિંસક અને બીજા અહિંસક છે તેથી ન બને, એ વાત તદ્દન ખિલાફ છે.

આવા વિચારો સ્વાર્થી ધર્મશિક્ષક, શાસ્ત્રીઓ-મુદ્દાઓએ આપ્યા છે; ને અધુરું હતું તે પૂરું અંગ્રેજોએ કર્યું છે. તેઓને ઇતિહાસો લખવાની ટેવ રહી; દરેક જાતિના રીતરિવાજો જાણવાનો ડોળ રહ્યો. ઇશ્વરે મન નાનકડું બનાવ્યું છતાં તેઓ ઇશ્વરી દાવો કરતા ચાલ્યા છે, ને કંઈ કંઈ અખતરા કરે છે. પોતાનો ઢાલ પોતે વગાડે છે, ને આપણાં મન ઉપર તેની ખાત્રી એસાડે છે. આપણે ભોળપણમાં તે બધું માનીયે છીએ.

જેઓ આંકું નથી જેવા માગતા તેઓ જ્ઞેષ્ઠ શકે છે કે કુરાને શરીરમાં એવાં સેંકડો વચનો છે કે જે હિન્દુને માન્ય હોય;

ભગવદ્ગીતામાં એવું લખેલું છે કે તેની સામે મુસલમાનને કંઈ જ કહેવાપણું ન રહે. કુરાને શરીફમાં કેટલુંક મારાથી ન સમજાય અથવા મને પસંદ ન આવે તેથી શું મારે તેને માનનારનો તિરસ્કાર કરવો? કહ્યો એ માણસથી જ થાય. મારે કહ્યો નહિ જ કરવો હોય તો મુસલમાન શું કરે? અને મુસલમાનને નહિ કરવો હોય તો હું શું કરવાનો હતો? હવામાં હાથ ઉગામનારનો હાથ ખડી જાય છે. સહુ પોતપોતાના ધર્મનું સ્વરૂપ સમજી તેને વળગી રહે ને શાસ્ત્રી-મુલ્લાને વચમાં ન પડવા દે તો કહ્યાનું મહોં કાળું જ રહેવાનું.

વાચક :

અં જો ખન્ને કોમને ખનવા દેશે ખરા?

અધિપતિ :

આ સવાલ ખીકણુ માણસનો છે. એ સવાલ આપણી હલકાઈ ખતાવે છે. જે ભાઈને ખનાડવું હોય તો તેમાં કોણુ ભંગ

પાડી શકે છે? જો તેઓ વચ્ચે ત્રીજો માણસ તકરાર કરાવી શકે તો તે ભાઈ-ઓને આપણે કાચા હૈયાના કહેશું. તેમજ જો આપણે—હિન્દુ—મુસલમાન—કાચા હૈયાના હોઈશું તો તેમાં અંગ્રેજોનો વાંક કાઢવાનો નહિ રહે. ક.ચો ઘડો એક કાંકરેથી નહિ તો ખીજેથી પુટશે. તેને બચાવવાનો રસ્તો ઘડાને કાંકરેથી દૂર રાખવો એ નથી, પણ તેને પાકો કરવો કે જોથી કાંકરાનો ભય જ ન રહે. તેમજ આપણે પાકા હૈયાના થવાનું છે. વળી જેમાંથી એક પાકા હૈયાના હોઈશું તો ત્રીજો કાચો શકે તેમ નથી. આ કામ હિન્દુથી સહેલમાં બની શકે તેમ છે. તેમની સંખ્યા મોટી છે; તેઓ વધારે બુદ્ધિવા છે એમ તેઓ માને છે; તો પછી તેઓ પાકું હૈયું રાખી શકે છે.

બન્ને કામ વચ્ચે અવિશ્વાસ છે. તેથી મુસલમાન લોર્ડ મોર્લેની પાસેથી અમુક ઉક માગે છે. આમ હિન્દુ શું કામ સામે થાય?

એ હિન્દુ સામે ન થાય તો અંગ્રેજ ચમકે, મુસલમાન ધીરે ધીરે વિશ્વાસ કરે અને ભાઇચરો વધે. આપણી તકરાર તેઓની પાસે લઈ જતાં આપણે સરમાવું જોઈએ. હિન્દુ આમ કરતાં કાંઈ જોવાના નથી; એ તમે તમારી મેજે હિસાબ કરી શકશો. જે માણસ ખીજની ઉપર વિશ્વાસ જેસાડી શક્યો છે તેણે આજ લગી કશું જોયું નથી.

હું એમ કહેવા નથી માગતો કે હિન્દુ-મુસલમાન કોઈ દહાડો લડશે જ નહિ. જે ભાઈ ભેગા રહે ત્યારે તકરાર થાય છે. કોઈ વેળા આપણાં માથાં કુટશે. તેમ થવાની જરૂર હોય નહિ, પણ ખધા માણસો સરખી મતિના નથી હોઈ શકતા. એક-ખીજ આવેશમાં આવે ત્યારે ધણીવાર સાહસ કામ કરે છે. તે આપણે સહન કરવાં પડશે. પણ આપણે તેવી તકરાર પણ મોટી વફીલાત ડોળીને અંગ્રેજોની અદાલતમાં નહિ લઈ જઈએ. જે જણ

हिन्द स्वराज

लडया, अन्तेनां के अेकनां माथां कुटयां.
यध्री तेमां त्रीजे माणुस शे न्याय करनार
हते ? लडशे ते धवाशे पणु अरा. शरीरे
शरीर अङ्गणाय त्यारे तेनी निशानी रहे अ.
तेमां न्याय शे होध शके ?

૧૧

હિન્દુસ્તાનની દશા—(ચાલુ)

વકીલ

વાચક :

તમે તો કહો છો કે એ જણુ વડે ત્યારે તેના ન્યાય પણુ ન કરાવવો. આ તો તમે અજબ વાત કાઠી.

અધિપતિ :

અજબ કહો કે ખીન્નું વિશેષણ આપો, પણુ તે વાત ખરી છે. અને તમારી શંકા તે

આપણને વકીલ-દાકતરની ઝાળખાણુ કરાવે છે. મારો મત એવો છે કે વકીલે હિન્દુ-સ્તાનને ગુલામી અપાવી છે, અને તેઓએ હિન્દુ-મુસલમાનના કળ્યા વધાર્યા છે; તેઓએ અગ્રેજ સત્તા વધારી છે.

વાચક :

આવાં તહોમતો મુકવાં સહેલાં છે, પણ સાબિત કરતાં મુશ્કેલી પડશે. વકીલ વિના કાણુ આપણને સ્વતંત્રતાનો માર્ગ ખતાવત ? તેઓ વિના ગરીબોનો ખયાલ કાણુ કરત ? તેઓ વિના દાદ કાણુ અપાવત ? જુઓ; મરહુમ મનમોહન ઘોષે કેટલાને ખયાલ્યા ? પોતે તેમાંથી એક પેની સરખી નહિ લીધેલી. કૉંગ્રેસ કે જેનાં તમે જ વખાણુ કરી ગયા તે વકીલોથી નભે છે ને તેઓની મહેનતથી તેમાં કામ થાય છે. આ વર્ગને તમે વખોડો એ તો ન્યાયનો અન્યાય કર્યા ખરોખર છે. એ તો તમારે હાથ છાપું

આવ્યું એટલે તમે ગમે તેમ ખોલવાની છૂટ
ત્રીધા જેવું જણાય છે.

અધિપતિ :

તમે માનો છો તેમ એક વેળા હું પણ
માનતો. વકીલોએએ કોઈ દહાડા કંઈ જ
સારું નથી કર્યું એમ મારે તમને નથી
ખતાવવું. મિં મનમોહન ઘોષને હું
માન આપું છું. તેમણે ગરીબોને મદદ કરેલી
એ વાત ખરોખર છે. કોંગ્રેસમાં વકીલોએ
કંઈક કર્યું તે પણ માની શકાય. વકીલો
પણ માણસ છે, અને માણસજાતમાં કંઈક
સારું તો રહેલું જ છે. ઘણાખરા દાખલા જે
વકીલોની સારમાણસાઈના જોવામાં આવે
છે તે તેઓ વકીલ છે એ ભૂલી ગયેલા
છે ત્યારે ખનેલા છે. મારે તો તમને
એટલું જ ખતાવવાનું છે કે તેઓ ધંધો
વેચોને અનીતિ શીખવનારો છે. તેઓ
ભૂલી લાલચમાં પડે છે; તેમાંથી ઉગરનાર
થોડા જ છે.

હિન્દુ અને મુસલમાન લડયા છે. તેઓને ત્રાહિત માણસ કહેશે કે તમે હવે ભૂલી જાઓ; ખેડનો વાંક હશે; એકબીજા સંપીને રહેજો. તેઓ વકીલની પાસે ગયા. વકીલની ડરજ થઈ પડી કે તેણે તો અસીલનો પક્ષ ખેંચવો. અસીલ ધારતો ન હાય તેવી દલીલો અસીલના પક્ષની તેણે શોધવી એ તેનું કામ છે. જો એમ ન કરે તો તેણે પોતાના ધંધાને લાંછન લગાડવું ગણાય. એટલે વકીલ તો ઘણું ભાગે લડત આગળ વધારવાની સલાહ આપશે.

વળી માણસો વકીલ થાય છે તે કંઈ પરદુઃખ ભાંગવાને સાર નહિ, પણુ પૈસા પેદા કરવાને. તે એક કમાણીનો રસ્તો છે. ત્યારે વકીલનો સ્વાર્થ કશુંય વધારવામાં રહેલો છે. મારી જાણની વાત છે કે વકીલો પોતે જ્યારે કશુંય થાય ત્યારે રાજ થાય છે. મુખત્યારો તે પણ વકીલની જાત છે. નહિ હોય ત્યાંથી તેઓ કશુંય જમા કરાશે.

તેઓના દલાલો હોય છે તે જળોની માશક
 ગરીબ માણસોને વળગે છે ને તેઓનું
 કોઈ સુસીલો છે. એ ધંધો જ એવા પ્રકારનો
 રહ્યો છે કે તેમાં માણસોને કંકાસનું ઉત્તેજન
 મળે જ. વકીલો એ નવરા માણસો છે.
 આગસુ માણસો એશઆરામ ભોગવવાને
 ખાતર વકીલ બને છે. આ ખરી હકીકત
 છે. ખીજી દલીલો અપાય તે બહાનાં છે.
 વકીલાત એ ભારે આબરૂદાર ધંધો છે એમ
 શોધી કાઢનારા વકીલ જ છે. કાયદા તેઓ
 જાણે છે, તેનાં વખાણુ પણ તેઓ જ કરે છે.
 માણસોની પાસેથી શું દામ લેવું એ પણ
 તેઓ જ મુકરર કરે છે, ને માણસોની ઉપર
 દાખ એસાડવા આડંબર એવો કરે છે કે
 બીજો તેઓ કોઈ આકાશમાંથી ઉતરી આવેલા
 દેવતાઈ પુરુષ ન હોય !

મજ્જુરના કરતાં તેઓ શા સારૂ વધારે
 દાડીયું માગે છે ? તેઓની હાજતો મજ્જુર
 કરતાં વધારે શા સારૂ છે ? મજ્જુર કરતાં

તેઓએ દેશનું શું વધારે ભલું ક્યું છે ?
ભલું કરનારને કંઈ વધારે પૈસા લેવાનો હક
છે ખરો ? જો પૈસાની ખાતર તેમણે ક્યું
તો પછી તે ભલું કેમ ગણાયું ? આ તો
તે ધધાનો જ ગુણ છે એ તમને હું કહી
ગયો. પણ તે તો અલગ વાત રહી છે.

વકીલોથી કેટલાક હિન્દુ-મુસલમાન
વચ્ચેનાં હુલ્લડ થયાં છે એ જોમણે અનુભવ
લીધો છે તે જાણતા હશે. તેથી કેટલાંક
કુટુંબો પાયમાલ થઈ ગયાં. તેઓનાથી
ભાઈઓ વચ્ચે ઝેર દાખલ થયાં છે. કેટલાક
રજવાડા વકીલોની જાળમાં ફસાઈ જઈ
કરજદાર થઈ પડ્યા છે. ધણા ગરાસીયા
તે વકીલોના કારસ્તાનથી લુંટાઈ ગયા છે.
આવા દાખલા ધણા આપી શકાય છે.

પણ વધારેમાં વધારે નુકસાન તેઓને
હાથે એ થયું છે કે અંગ્રેજી ધુંસરી આપણા
ગળામાં સજ્જડ પેસી ગઈ છે. તમે વિચારો.
તમને લાગે છે કે અંગ્રેજી અદાલતો ન

હોત તો અંગ્રેજો રાજ્ય ચલાવી શકત ?
 અદાલતો એ કંઈ લોકોના સ્વાર્થને સાર
 નથી. જેને પોતાની સત્તા નિભાવવી છે તે
 અદાલતની વાટે લોકોને વશ કરે છે.
 લોકો પોતે લઠી લે તેમાં ત્રીજો માણસ
 પોતાની સત્તા નથી એસાડી શકતો. ખરેખર,
 જ્યારે માણસો પોતાને હાથે મારામારી
 કરીને અથવા તો સગાંને પંચ નીમીને લડી
 લેતા ત્યારે મરદ રહેતા. અદાલતો આવી
 ત્યારે બાયલા બન્યા. એકબીજાએ લડી
 મરવું તે જંગલી ગણાતું. હવે ત્રીજો માણસ
 મારો કબ્જો પતાવે ત્યારે એણું
 જંગલીપણું છે ? કોઈ કહી શકશે કે જ્યારે
 ત્રીજો માણસ ડરાવ આપે ત્યારે તે ખરો જ
 હોય છે ? કોણ ખરું છે એ બંને
 પક્ષકાર જાણે છે. આપણે ભોળપણામાં માની
 લઈએ છીએ કે ત્રીજો માણસ આપણા
 પૈસા લઈ જઈ આપણા ધનસાફ કરે છે.

તે વાત અલગ રાખીયે. હકીકત તો આટલી જ બતાવવાની છે કે અંગ્રેજોએ અદાલતોની મારફતે આપણી ઉપર દાવ મેસાડ્યો છે, ને તે અદાલતો આપણે વકીલ ન થઈયે તો ચાલી જ ન શકે. અંગ્રેજો જ જડજ હોત, અંગ્રેજો જ વકીલ હોત, અંગ્રેજો જ સીપાઈ હોત તો અંગ્રેજો માત્ર અંગ્રેજો ઉપરજ રાજ્ય કરત. હિન્દી જડજ અને હિન્દી વકીલ વિના નજ ચાલી શક્યું. વકીલો કેમ થયા, તેઓએ કેવી ધાલાવેલી કરેલી એ બધું જો તમે સમજી શકો તો મારા જોટલો જ તિરસ્કાર તમને એ ધંધા તરફ છુટશે. અંગ્રેજો સત્તાની એક મુખ્ય ચાવી તેઓની અદાલત છે ને અદાલતની ચાવી વકીલો છે. જો વકીલો વકીલાત છોડી દે ને તે ધંધો વેશ્યાના જેવો નીચ ગણાય તો અંગ્રેજો રાજ્ય એક દિવસમાં પડી ભાંગે. વકીલોએ હિન્દી પ્રજાની ઉપર આરોપ મુકાવ્યો છે કે આપણને કળ્યા

હિન્દ સ્વરાજ

વહાલા છે તે આપણે કોરટ-દરખાસ્ત રૂપી
પાણીનાં માછલાં છીએ.

વકીલને વિષે જે શબ્દો હું વાપરું છું
તે જે શબ્દો જડનેને લાગુ પડે છે. તે બંને
મસીયાઈ ભાઈ છે, તે એકબીજાને બંને
આપનારા છે.

૧૨

હિન્દુસ્તાનની દશા—(ચાલુ)

દાકતર

વાચક :

વડીલનું તો સમજાય છે. તેઓએ સાફ કર્યું છે તે માત્ર અનાયાસે એમ પ્રતીતિ આવે છે. બાકી તેઓનો ધંધો જોતાં તો તે કનિષ્ઠ જ છે. પણ દાકતરને પણ તમે તો સાથે ધસડો છો. એ કેમ હશે ?

અધિપતિ :

હું જે વિચારો તમારી આગળ રજુ કરું છું તે અત્યારે તો મારા પોતાના છે. પણ તે કંઈ મેં જ કરેલા છે એમ નથી. પશ્ચિમના સુધારકો પોતે મારા કરતાં વધારે સખત શબ્દોમાં લખી ગયા છે. તેઓએ વકીલ-દાક્તરોને બહુ વખોડ્યા છે. તેમાંના એક લેખકે એક ઝેરી ઝાડ બનાવ્યું છે. તેની ડાળ વકીલ-દાક્તર વગેરે નકામા ધંધાદારીઓની કરી છે અને તે ઝાડના થડની ઉપર નીતિ-ધર્મ રૂપી કુહાડી ઉગામી છે. અનીતિને તે બધા ધંધાનું મૂળ રૂપ આપ્યું છે. એટલે તમે સમજશો કે હું તમારી આગળ મારા ખીસામાંથી કાઢેલા નવા વિચાર નથી મુકતો, પણ ખીજનો તેમજ મારો અનુભવ રજુ કરું છું.

દાક્તરને વિષે જેમ તમને હજુ મોહ છે તેમ મને પણ હતો. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે મેં પોતે દાક્તર થવાનો ઇરાદો

રાખેલો, અને દાકતર થઈ મારે કોમની સેવા કરવી એમ ધાર્યું હતું. હવે તે મોહ ગયો છે. આપણામાં વૈદનો ધધો સારા ધંધામાં ગણાયો જ નથી, એનું હવે મને ભાન આવ્યું છે, તે હું તે વિચારની કિંમત પારખી શકું છું.

અંગ્રેજોએ દાકતરી વિદ્યાથી પણ આપણી ઉપર કાબુ ખેસાડ્યો છે. દાકતરોના દંભની પણ ખામી નથી. મોંગલ બાદશાહને ભમાવનાર તે અંગ્રેજ તખીજ હતો. તેણે તેના ઘરમાં કંઈ માંદગી મટાડી એટલે તેને શિરપાવ મળ્યો. અમીરની પાસે પહેંચી જનાર તે પણ દાકતર છે.

દાકતરે આપણને હલમલાવી નાંખ્યા છે. દાકતરોના કરતાં ઉંટવૈદ ભલા એમ કહેવાનું મને મન થઈ જાય છે. આપણે વિચારીયે.

દાકતરોનું કામ માત્ર શરીર સંભાળવાનું છે. વળી શરીર સંભાળવાનું છે એમ

પણ નથી. તેઓનું કામ શરીરમાં રોગ થાય તે દૂર કરવાનું છે. રોગ કેમ થાય છે? આપણી જ ગદ્ગદતથી. હું બહુ જમું, મને અજીર્ણ થાય, હું દાકતર પાસે જઈ, તે મને ગોળી આપે, હું સાન્ને થાઉં પાછો ખૂબ ખાઉં તે પાછો ગોળી લઉં. આમાં બન્યું છે તે આ છે. જ્ને હું ગોળી ન લેત તો અજીર્ણની સગ્ન ભોગવત અને ફરી પાછો હદ ઉપરાંત ન જમત. દાકતર વચમાં આગ્યો તે તેણે મને હદ ઉપરાંત ખાવામાં મદદ કરી. તેથી મને શરીરે આરામ તો થયો, પણ માફ મન નબળું થયું. આમ ચાલતાં છેવટે મારી સ્થિતિ એવી થાય કે મારા મનની ઉપર હું જરાયે કામું ન રાખી શકું.

મેં વિષય કર્યો, હું માંદો પડ્યો, મને દાકતરે દવા આપી, હું સાન્ને થયો. હું ફરી વિષય નહિ કરું? કરીશ જ. જ્ને દાકતર વચ્ચે ન આવત તો કુદરત પોતાનું કામ

કરત, માં મન દઢ થાત, તે હું અન્તે
નિર્વિષયી થઈ સુખી થાત.

ઈસ્પીતાસો એ પાપની જડ છે. તેનાથી
માણસો શરીરતું જતન ઓછું કરે છે અને
અનીતિ વધારે કરે છે.

યુરોપી દાકતરો હદ વાળે છે. તેઓ
માત્ર શરીરના જ ખોટા જતનને ખાતર
લાખો જીવોને દર વરસે મારે છે, જીવતા
જીવ ઉપર અખતરા કરે છે. આવું એક
પણુ ધર્મને કબુલ નથી. હિન્દુ, મુસલમાન,
ખ્રિસ્તી, પારસી, બધા કહે છે કે માણસના
શરીરને સાફ આટલા જીવો મારવાની જરૂર
નથી.

દાકતરો આપણને ધર્મભ્રષ્ટ કરે છે.
તેઓની ઘણીખરી દવામાં ચરબી અથવા
દારૂ હોય છે. આ બન્નેમાંથી એક પણુ
વસ્તુ હિન્દુ-મુસલમાનને અપે તેવી નથી.
આપણે સુધરેલાનો ડોળ કરી, બધાઓને
વહેમી ગણી સ્વચ્છંદે ગમે તેમ કર્યા કરીયે

તે જુદી વાત છે. પણ દાકતરો ઉપર પ્રમાણે કરે છે એ ચોખ્ખી ને સીધી વાત છે.

આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આપણે નમાલા અને નામર્દ બનીએ છીએ. આવી સ્થિતિમાં આપણે લોકસેવા કરવાને લાયક નથી રહેતા અને આપણે શરીરહીન તથા બુદ્ધિહીન થતા જઈએ છીએ. અંગ્રેજી કે યુરોપી દાકતરી શીખવી તે માત્ર ગુલામીની ગાંઠ મજબૂત કરવાને ખાતર છે.

આપણે દાકતર કેમ થઈએ છીએ એ પણ વિચારવાનું છે. તેનું ખરું કારણ તો આખરૂદાર અને પૈસા કમાવાનો ધંધો કરવાનું છે; પરોપકારની વાત નથી. તે ધંધામાં પરોપકાર નથી એ તો હું બતાવી ગયો. તેથી લોકોને નુકશાન છે. દાકતરો માત્ર આડંબરથી લોકોની પાસેથી મોટી શી લે છે, અને તેઓની દવા જે એક પેની કિંમતની હોય છે તેના તેઓ રૂપીયા

હિન્દ સ્વરાજ

લે છે. આમ વિશ્વાસમાં ને સારા થવાની
આશામાં લોકો ઠગાય છે. આવું જ છે
ત્યારે ભલામનો ડોળ ધાલનાર દાકતરો
કરતાં દેખીતા ઠગવૈદ્ય સારા ગણાય.

અન્ય

૧૩

ખરો સુધારો શું?

વાચક :

તમે રેલ્વેને ખાતલ કરી, વકીલને
વખોડયા, દાકતરને દખાવી દીધા, સંચાકામ
માત્ર તમે તુકશાનકારક ગણુશો એમ હું
લેખ શકું છું. હવે સુધારો તે કાને કહેવો ?

અધિપતિ :

એ સવાલનો જવાબ મુશ્કેલ નથી. હું
માનું છું કે જે સુધારો હિન્દુસ્તાને

ખતાઓ છે તેને દુનીયામાં કંઈ જ પહોંચી શકે તેમ નથી. જે ખીજ આપણા વડવાઓએ રાખ્યાં છે તેની ખરોખરી કરી શકે તેવું કંઈ જોવામાં આવ્યું નથી. રોમ ધૂળધાણી થઈ ગયું, ગ્રીસનું નામ જ રહ્યું, ફિરઆની (ઇજીપ્તની) બાદશાહી ચાલી ગઈ, જાપાન પશ્ચિમના પંજમાં આવ્યું, ચીનનું કંઈ કહેવાય નહિ. પણ પડ્યું આખડ્યું તોપણ હિન્દુસ્તાન હજી તો તળીએ મજબૂત છે.

જે રોમ અને ગ્રીસ પડ્યાં છે તેનાં પુસ્તકોમાંથી યુરોપના લોકો શીખે છે. તેઓની ભૂલો પોતે નહિ કરે એવું ગુમાન કરે છે. આવી તેઓની કંગાલ સ્થિતિ છે, ત્યારે હિન્દ અચલિત છે. એ જ તેનું ભૂખલું છે. હિન્દની સામે આરોપ છે કે તે એવું જંગલી, એવું અજ્ઞાન છે કે તેની પાસે કંઈ ફરજીર કરાવી શકાતા જ નથી. આ આરોપ એ આપણો ગુણ છે,

દોષ નથી. અનુભવે જે આપણને ઠીક લાગ્યું છે તે આપણે કેમ ફેરવીશું? ઘણા અક્લ દેનારા આવળ કર્યાં કરે છે, ત્યારે હિન્દ અડગ રહે છે. આ તેની ખૂબી છે, આ તેનું લંગર છે.

સુધારો એ વર્તન છે કે જેથી માણસ પોતાની દરજ્જા બદલે. દરજ્જા બદલવવી તે નીતિ પાળવી એ છે. નીતિ પાળવી એ આપણાં મનને તથા આપણી ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવી એ છે. એમ કરતાં આપણે આપણને ઓળખીએ છીએ. આ જ 'સુ' એટલે સારો ધારો છે. તેથી જે વિરુદ્ધ તે કુધારો છે.

ઘણા અંગ્રેજ લેખકો લખી ગયા છે કે હિપરની વ્યાખ્યા પ્રમાણે હિન્દુસ્તાનને કંઈજ શીખવાનું નથી રહેતું. આ વાત ખરોખર છે. આપણે જોયું કે માણસની વૃત્તિઓ ચંચળ છે. તેનું મન ફાંફાં માર્યાં કરે છે. તેના શરીરને જેમ વધારે આપીએ તેમ વધારે માગે છે. વધારે લઈને પણ સુખી નથી થતું. ભોગ ભોગવતાં ભોગની ઇચ્છા વધતી જાય છે.

તેથી પૂર્વજ્ઞેએ હદ બાંધી. ધણા વિચારે
 કરીને જ્ઞેયું કે સુખદુઃખ મનનાં કારણ છે.
 તવંગર તે તવંગરીના કારણથી સુખી નથી;
 ગરીબ તે ગરીબાઈના કારણથી દુઃખી નથી.
 તવંગર દુઃખી જ્ઞેવામાં આવે છે, ગરીબ
 સુખી જ્ઞેવામાં આવે છે. કરોડો તે
 ગરીબ જ રહેશે. આમ જ્ઞેય તેઓએ ભોગની
 વાસના છોડાવી. હજારો વરસ પહેલાં જે
 હજી હતું તેથી આપણે ચલાવ્યું. હજારો
 વરસ પહેલાં જેવાં આપણાં કુંપડાં હતાં તે
 આપણે કાયમ રાખ્યાં. હજારો વરસ પહેલાં
 જેવી આપણી કેળવણી હતી તે ચાલતી આવી.
 આપણે નાશકારક હરીફાઈ રાખી નહિ;
 સહુ સહુનો ધંધો કરતા રહ્યા. તેમાં
 તેઓએ દસ્તુર મુજબ દામ લીધું. આપણને
 કંઈ સંચા વગેરે શોધતાં ન આવડે તેમ
 ન હતું; પણ આપણા પૂર્વજ્ઞેએ જ્ઞેયું કે
 સંચા વગેરેની જંજળમાં માણસો પડશે તે
 પછી ગુલામ જ બનશે ને પોતાની નીતિ

તજશે. તેઓએ વિચારપૂર્વક કહ્યું કે આપણે હાથેપગે જે અને તેજ કરવું. હાથ-પગ વાપરવામાં જ ખર્ચ સુખ છે, તેમાં જ તંદુરસ્તી છે.

તેઓએ વિચાર્યું કે મોટાં શહેરો સ્થાપવાં તે નકામી ભાંગવડ છે. તેમાં લોકો સુખી નહિ થાય. તેમાં સોનેરી ટાળીઓ અને સફેદ ગલીઓ જાગશે, રાંક માણસો તવંગરોથી લુંટાશે. તેથી તેઓએ નાનાં ગામડાંથી સન્તોષ રાખ્યો.

તેઓએ જ્ઞેયું કે રાજ્યો અને તેઓની તલવાર કરતાં નીતિબળ વધારે બળવાન છે. તેથી તેઓએ રાજ્યને નીતિવાન પુરૂષો-ઋષિઓ અને ફકીરો-ના કરતાં ઉતરતા ગણ્યા.

આવું જે પ્રજાનું બંધારણ છે તે પ્રજા બીજાને શીખવવાને લાયક છે, તે બીજાની પાસેથી શીખવા લાયક નથી.

આ પ્રજામાં અહાલતો હતી, વક્રીલો હતો, તખીઓ હતા. પણ તે બધા રીતસર

નિયમમાં હતાં. સહુ જાણતું હતું કે એ ધંધા કંઈ ભારે ન હતા. વળી વકીલો, તખીઓ વગેરે લોકોમાં હુંટ નહિ ચલાવતા; એ તો લોકોના આશ્રિત હતા. લોકોના ઉપરી થઈ ન રહેતા. ઈન્સાફ તો ઠીકઠીક થતો. અદાલતે ન જવું એ લોકોની નેમ હતી. તેઓને ભભાવવાને સ્વાર્થી માણસો ન હતા. આટલો સડો પણ માત્ર રાજરજવાડાની આસપાસમાં જ હતો. આમ (સામાન્ય પ્રજા) તો તેથી નિરાળી રીતે પોતાના ખેતરનું ધણીપદું કરતી. તેઓની આગળ ખરું સ્વરાજ હતું.

અને જ્યાં ચાંડાળ સુધારો નથી પહોંચ્યો ત્યાં તેવું હિન્દુસ્તાન હજીયે છે. તેને તમારા નવા ઠાંગોની વાત કરશો તે હસી કાઢશે. તેની ઉપર અંગ્રેજ રાજ્ય કરતા નથી, તમે રાજ્ય કરવાના નથી.

જે લોકોને નામે આપણે વાત કરીયે છીયે તેને આપણે ઓળખતા નથી, તેઓ

આપણને નથી ઝાળખતા. તમને અને
 નેને દેશદાઝ છે તેમને મારી સલાહ છે કે
 તમારે મુલકમાં-જ્યાં રેલની રેલ નથી
 ફરી વળી તેવા ભાગમાં-છ મહીના ૨૨૫૦
 ને પછી દેશની દાઝ લાવવી; પછી સ્વરાજની
 વાત કરવી.

હવે તમે જોયું કે ખરો સુધારો હું કંઈ
 વસ્તુને કહું છું. ઉપર મેં જે ચિતાર
 આપ્યો છે તેવું હિન્દુસ્તાન જ્યાં હોય ત્યાં
 જે માણસ ફેરફાર કરશે તેને દુશ્મન
 જાણવો. તે નર પાપી છે.

વાચક :

તમે જે કહ્યું તેવું જ હિન્દુસ્તાન હોય તો
 તો ઠીક. પણ જે દેશમાં હજારો બાળવિધવાઓ
 છે જે દેશમાં જે વરસની બાળકીનાં લગ્ન
 થાય છે, જે દેશમાં બાર વર્ષે છોકરા-
 છોકરી ધરસંસાર ચલાવે છે, જે દેશમાં
 સ્ત્રી એક કરતાં વધારે ભરથાર કરે છે, જે
 દેશમાં નિયોગનો ચાલ છે, જે દેશમાં ધર્મને

નામે કુમારિકાઓ વેશ્યા બને છે, જે દેશમાં ધર્મને નામે પાડા-બકરાંઓનો વધ થાય છે તે દેશ પણ હિન્દુસ્તાન છે. તો-પણ તમે જે કહ્યું તે સુધારાનું લક્ષણ છે શું? અધિપતિ :

તમે ભૂલ્યા છો. તમે જે ખામીઓ બતાવી તે ખામી છે. તેને કોઈ સુધારો નથી કહેવું. તે ખામીઓ સુધારા છતાં રહેલી છે. તે દૂર કરવા હમેશાં પ્રયત્ન થયા છે, ને થયાં જ કરશે. આપણને જે નવો જીવો આવ્યો છે તેને આપણે તે ખામીઓ દૂર કરવામાં વાપરી શકીએ છીએ.

મેં તમને જે આધુનિક સુધારાની નિશાની કહી તે તે સુધારાના હિમાયતી પોતે બતાવે છે. મેં જે હિન્દુનો સુધારો વર્ણવ્યો છે તે તેના હિમાયતી વર્ણવે છે.

કોઈ પણ દેશમાં કોઈ પણ સુધારાનીયે બધા માણસો સંપૂર્ણતા નથી પામ્યા. હિન્દી સુધારાનું વલણ નીતિ દૃઢ કરવા તરફ

હિન્દ સુધારણ

છે; પશ્ચિમના સુધારાનું વલણ અનીતિ દઢ કરવા તરફ છે, તેથી તેને કુધારો કહ્યો. પશ્ચિમનો સુધારો નિરીશ્વરી છે, હિન્દી સુધારો સૈશ્વરી છે.

આમ સમગ્ર, શ્રદ્ધા રાખી, હિન્દના હિતેચ્છુઓએ હિન્દી સુધારાને જેમ બાળક માને વળગી રહે તેમ વળગી રહેવું ઘટે છે.

૧૪

હિન્દ કેમ છૂટે ?

વાચક :

સુધારા વિષે તમારા વિચાર સમજ્યો.
તમારા કહેવા ઉપર ધ્યાન દેવું પડશે.
એકદમ બધું અહણુ કરાય એમ તમે નહિ
માનો. એવી આશા પણ નહિ રાખતા
હો. તમારા આવા વિચાર પ્રમાણે હિન્દને
છૂટવાનો શો ઉપાય તમે ધારો છો ?

અધિપતિ :

મારા વિચાર એકદમ સહુ કબુલ કરે એવું હું ધારતો જ નથી. તમારા જેવા માણસો જે મારા વિચાર જાણવા માગે તેને મારે જણાવવા એ જ મારું કર્તવ્ય છે. પછી તે વિચારો તેવાને પસંદ પડે કે નહિ તે તો કાળે કરીને જ જણાશે.

હિન્દને છૂટવાના ઉપાય તો ખરું નેતાં આપણે નોંધ ગયા; છતાં તે ખીજે રૂપે નેયા. હવે આપણે સ્વ-રૂપે તપાસીયે.

જે કારણથી દરદી માંદો પડ્યો હોય તે કારણ દૂર કરે તો દરદી સાન્ને થાય, એ જગત્પ્રસિદ્ધ વાત છે. તેમજ જે કારણથી હિન્દ ગુલામીમાં આવી તે કારણ દૂર થાય તો તે બંધનમુક્ત થાય.

વાચક :

હિન્દનો સુધારો તમે ગણો છો તેમ સર્વોત્તમ છે, તો પછી તે કેમ ગુલામીમાં આવી ?

અધિપતિ:

સુધારો તો મેં જલ્ય તેવો જ છે, પણ એમ જોવામાં આવે છે કે બધા સુધારાની ઉપર આપતો આવ્યા કરે છે. જે સુધારો અચલિત છે તે છેવટે આફતને દૂર કરે છે. હિન્દના બાળકમાં કચાશ હતી તેથી તે સુધારો ઘેરાયો. પણ ઘેરામાંથી છૂટવાની તેની તાકાદ છે, એ તેનું ગારવ બતાવે છે.

વળી કંઈ આખી હિન્દ તેમાં ઘેરાયેલી નથી. જેઓ પશ્ચિમની કળવણી પામ્યા છે તે તેના પાશમાં આવ્યા છે તેજ ગુલામીમાં ઘેરાયા છે. આપણે જગતને આપણા દમડીના માપથી માપીએ છીએ. જે આપણે ગુલામ હોઈએ તો આપણે જગતને તેવું ધારી લઈએ છીએ. આપણે કંગાલ દશા ભોગવીએ છીએ તેથી આખી હિન્દુસ્તાન તેવી છે એમ માનીએ છીએ. હકીકતમાં તેવું કંઈ નથી. છતાં આપણી ગુલામી તે દેશની છે એમ માનવું એ વાસ્તવિક છે. પણ ઉપલી

વાત ધ્યાનમાં લઇએ તો આપણે સમજી શકીશું કે આપણી પોતાની ગુલામી જાય તો હિન્દુસ્તાનની ગુલામી ગઈ સમજવી. આમાં તમને સ્વરાજની વ્યાખ્યા હવે મળી રહી છે. આપણી ઉપર આપણે રાજ્ય ભોગવીએ તે જ સ્વરાજ છે, અને એ સ્વરાજ આપણી હથેળીમાં છે.

તે સ્વરાજ સ્વપ્નવત્ ન માનશો. મનથી માનીને એસી રહેવાનું એ સ્વરાજ નથી. એ તો એવું છે કે તમે ચાખ્યા પછી ખીજને તેનો સ્વાદ આપવા તરફ તમારી જાંઘળી પર્યન્ત યત્ન કરશો. પણ મુખ્ય વાત જાણે જાણે સ્વરાજ ભોગવવાની છે. ડૂબતો ખીજને નહિ તારે, પણ તરતો તારશે. આપણે પોતે ગુલામ હોઈશું ને ખીજને છોડવાની વાત કરીશું તે બનવાનેગ નથી.

પણ આટલેથી બસ નથી. હજુ આપણે આગળ વિચારવું પડશે.

તમને હવે એટલું તો જણાયું હશે કે અંગ્રેજને કાઢવા એવી તેમ આપણે રાખવાની જરૂર નથી. અંગ્રેજ જે હિન્દી થઈને રહે તો આપણે તેનો સમાસ કરી શકીએ છીએ. અંગ્રેજ જે પોતાના સુધારા સહિત રહેવા માગે તો તેની જગ્યા હિન્દમાં નથી. આવી દશા લાવવી તે આપણા હાથમાં છે.

વાચક:

અંગ્રેજ હિન્દી બને એ વાત તમે કરો છો તે ન બનવા જેવી છે.

અધિપતિ:

એમ આપણે કહેવું તે તો અંગ્રેજ માણસ નથી એમ કહેવા બરોબર થયું. તેઓ આપણા જેવા થાય કે નહિ તેની આપણને પરવા પણ નથી રહેતી. આપણે આપણું ધર સાફ કરીએ, પછી તેમાં રહેવા લાયક માણસ જ રહેશે; બીજા પોતાની મેજે ચાહ્યા જશે. આવો અનુભવ તો દરેક માણસને થયો હશે.

વાચક :

આવું થયેલું તવારીખમાં તો નથી
વાંચવામાં આવ્યું.

અધિપતિ :

તવારીખમાં ન જ્ઞેયું હોય તે ન ખને
એમ માનવું એ હીણુપદ છે. જે વાત આપણી
અક્ષલમાં આવી શકે તે આપણે છેવટે
અજમાવવી તો ઘટે જ છે.

દરેક દેશની સ્થિતિ એક હોતી નથી.
હિન્દુસ્તાનની સ્થિતિ વિચિત્ર છે. હિન્દુસ્તાનનું
ખળ અતુલિત છે. એટલે આપણે ખીજી
તવારીખની સાથે સંબંધ થોડો છે.
મેં તમને ખતાવ્યું કે જ્યારે ખીજી સુધારા
રગદોળાઈ ગયા ત્યારે હિન્દી સુધારાને આંચ
નથી આવી.

વાચક :

મને આ ખધી વાત ઠીક નથી લાગતી.
આપણે અંગ્રેજને લડીને કાઢવા જ પડશે,
એમાં શક થોડો જ લાગે છે. તેઓ જ્યાં

સુધી મુલકમાં છે ત્યાં સુધી જંપ નથી વળવાનો. 'પરાધીન સપ્ને સુખી નહિ' એવું જોવામાં આવે છે. તેઓ છે તેથી આપણે દુખળા થતા જાણ્યે છીએ. આપણું તેજ જતું રહ્યું છે ને આપણા લોકો ગાભરા જેવા દીસે છે. તેઓ આપણા દેશ ઉપર કાળરૂપ છે. તે કાળને આપણે ગમે તેવો પ્રયત્ન કરીને નસાડવે જ છુટકો છે.

અધિપતિ :

તમે માંડે કહેવું બધું તમારા આવેશમાં ભૂલી ગયા છો. અંગ્રેજોને લાગ્યા આપણે, ને તેઓ રહે છે આપણે લીધે. આપણે તેમનો સુધારો ગ્રહણ કર્યો છે તેથી તે રહી શકે છે, એ કેમ ભૂલો છો ? તેઓની ઉપર તમે તિરસ્કાર કરો છો તે તેઓના સુધારા ઉપર કરવો ઘટે છે. છતાં હવે ધારો કે આપણે લડાઈ કરી તેમને કાઢીએ. તે કેમ થઈ શકશે ?

વાચક :

જેમ ઇટાલીએ કર્યું તેમ. મેંઝીનીએ
'અને ગેરીબાલ્ડીએ કર્યું' તે તો આપણાથી
પણુ કરાય. તેઓ મહા વીર થઇ ગયા તેની
તમે ના પાડી શકશો ?

૧૧૧

જીવન સિદ્ધાન્ત

જીવન સિદ્ધાન્ત
જીવન સિદ્ધાન્ત
જીવન સિદ્ધાન્ત
જીવન સિદ્ધાન્ત
જીવન સિદ્ધાન્ત
જીવન સિદ્ધાન્ત
જીવન સિદ્ધાન્ત
જીવન સિદ્ધાન્ત
જીવન સિદ્ધાન્ત
જીવન સિદ્ધાન્ત

૧૧૧

૧૫

ઘટાલી અને હિન્દ

અધિપતિ :

તમે ઘટાલીનો દાખલો ભલો આપ્યો.
મંઝીની મહાત્મા હતો, ગૌરીબાલ્ડી ભારે
ચોક્કો થઇ ગયો. તે બન્ને પૂજનીય હતા.
તેમાંથી આપણે બહુ શીખી શકીએ છીએ.
છતાં ઘટાલીની દશા ને હિન્દની દશા જુદી છે.

પ્રથમ તો મેંઝીની અને ગેરીબાલ્ડી વચ્ચેનો તફાવત જાણવા જોવો છે. મેંઝીનીનો મનોરથ જીવો હતો. મેંઝીની જે ધારતો હતો તે ઇટાલીમાં નથી થયું. મેંઝીનીએ માણસજાતની ફરજ ઉપર લખતાં બતાવી આપ્યું છે કે દરેક માણસે સ્વરાજ ભોગવતા થવું જોઈએ. એ તો તેને સ્વપ્નવત રહ્યું. ગેરીબાલ્ડી તથા મેંઝીની વચ્ચે મતભેદ થયેલો એ યાદ રાખજો. વળી ગેરીબાલ્ડીએ દરેક ઇટાલીયનને હથીયાર આપ્યાં તે દરેક ઇટાલીયને હથીયાર લીધાં.

ઇટાલી અને ઑસ્ટ્રીયા એ બેમાં સુધારા-ભેદ ન હતો. એ તો 'કાકા કાકાના' ગણાય. 'જેસે કો તેસા' એવી વાત ઇટાલીની હતી. ઇટાલીને પરદેશી (ઑસ્ટ્રીયા) ની ધૂંસ-રીમાંથી છોડવવું એવો ગેરીબાલ્ડીનો મોહ હતો. તેને અંગે તેણે કાવુરની મારણતે જે કાવત્રાં કર્યાં તે તેના શૌર્યને ઝાંખપ લગાડે છે.

અને અતે ક્ષણ શું આપ્યું? ઇટાલીમાં ઇટાલીયન રાજ્ય કરે છે તેથી ઇટાલીની પ્રજા સુખી છે એમ તમે માનતા હો તો મારે તમને કહેવું જોઈએ કે તમે અંધારામાં ભ્રમો છો. મેંઝીનીએ આખેહુખ બતાવી આપ્યું છે કે ઇટાલી કંઈ છૂટું નહિ. ઇટાલીનો એક અર્થ વિકટર ઇમ્પેર્યલે કર્યો, તે મેંઝીનીએ ખીન્ને કર્યો. ઇમ્પેર્યલ, કાપુર અને ગેરીબાલ્ડીના મનથી ઇટાલી એટલે ઇમ્પેર્યલ અથવા ઇટાલીનો રાજા અને તેના પાગીયા. મેંઝીનીના વિચાર પ્રમાણે ઇટાલીના લોક-તેના ખેડુતો-એ જ ઇટાલી; ઇમ્પેર્યલ વગેરે તેના નોકર. મેંઝીનીનું ઇટાલી હજી ગુલામ છે. જે રાજા વચ્ચે શેતરંજની બાજી હતી; ઇટાલીની પ્રજા તો માત્ર પાયદળ હતી, અને છે. ઇટાલીના મજુરો હજી દુઃખી છે. ઇટાલીના મજુરોની હાલ નથી સંભળાતી તેથી તે

લોકો ખૂન કરે છે, સામે થાય છે, માથાં ફાડે છે તે તેમાં બંડ થવાની ધાસ્તી હજી રહ્યા જ કરે છે. આમાં ઇટાલીને ઑસ્ટ્રીયાના જવાથી શો લાભ મળ્યો? નામનો જ લાભ થયો. જે સુધારાને અર્થે જંગ મચ્યું એ સુધારા થયા નથી, પ્રજાની સ્થિતિ સુધરી નથી.

હિન્દુસ્તાનની દશા આવી કરવાનો તમારો ઇરાદો ન જ હોય. હું માનું છું કે તમારો વિચાર હિન્દુસ્તાનના કરોડોને સુખી કરવાનો છે, નહિ કે તમારે તે મારે સંખ્યસત્તા લેવી છે. જે આમ હોય તો આપણે એક જ વિચાર કરવો ઘટશે. તે એ કે પ્રજા કેમ સ્વતંત્ર બને.

તમે કબુલ કરશો કે કેટલાક દેશી રજવાડા નીચે પ્રજા કચરાય છે. તેઓ અધ-મતાથી લોકોને પીડે છે. તેઓનો જીલમ અંત્રેજના કરતાં વધારે છે. આવો જીલમ તમારે હિન્દુસ્તાનમાં જોઈતો હોય તો

આપણો પાટો ડેકાણાસર એસે એમ છે જ નહિ.

મારું સ્વદેશાભિમાન મને એમ નથી શીખવતું કે મારે દેશી રાજ નીચે તો રૈયત જેમ છુંદાય તેમ છુંદાવા દેવી. મારામાં બળ હશે તો હું તો દેશી રાજના જુલમ સામે તેમજ અંગ્રેજ જુલમ સામે ઝુઝીશ.

સ્વદેશાભિમાન એટલે હું દેશનું હિત સમજું છું. જો દેશનું હિત અંગ્રેજને હાથે થતું હોય તો હું આજે અંગ્રેજને નમીશ. જો કોઈ અંગ્રેજ કહેશે કે હિન્દને છૂટી કરવી, જુલમની સામે થવું, તે લોકોની સેવા કરવી તો તે અંગ્રેજને હું હિન્દી તરીકે વધાવી લઈશ.

વળી ઇટાલીની જેમ હિન્દને હથીયાર મળે ત્યારે હિન્દ લડે. આ મહાભારત કામનો તમે વિચાર જ નથી કર્યો જણાતો. અંગ્રેજ દારૂગોળે પૂરા છે; તેથી કંઈ ડર નથી લાગતો, પણ એમ તો જણાય છે કે

તેમનાં હથીયાર વતી તેમની સામે લડવું હશે તો હિન્દને હથીયારખંધ કરવું જ ન્નેઈશે. ન્ને આ થઈ શકતું હોય તો તેને કેટલાં વરસો ન્નેઈયે ? વળી હિન્દી માત્રને હથીયારખંધ કરવા તે તો હિન્દુસ્તાનને યુરોપની ન્નેમ ખનાવવા ન્નેવું છે. તેમ થાય તો યુરોપના ન્ને ખેલાલ છે તે હિન્દના થાય. ટુંકામાં હિન્દે યુરોપનો સુધારો અહણુ કરવો. આમ જ થવાનું હોય તો સરસ વાત એ છે કે ન્નેઓ તે સુધારામાં કુશળ છે તેને જ રહેવા દઈયે. તેઓની સાથે થોડુંધણું લડી કંઈકે હક લઈશું, નહિ લઈશું ને દિવસ ગુજારશું.

પણ વાત તો એવી છે કે હિન્દની પ્રજા કદિ હથીયાર ધારણુ નહિ કરે. ન કરે એ ઠીક જ છે.

વાચક :

તમે બહુ આગળ વધ્યા. બધાને હથીયારખંધ થવાની જરૂર હોય નહિ. આપણે

પ્રથમ તો કેટલાંક ખૂન કરી ત્રાસ છોડાવશું. પછી થોડા માણસો હથીયારખંધ તૈયાર થયા હશે તે ઉઘાડા લડશે. તેમાં પ્રથમ તો વીસ પચીસેક લાખ હિન્દી મરશે ખરા. પણ છેવટે આપણે દેશ હાથ કરીશું. આપણે ગેરીલા (બહારવટીયાઓને મળતી) લડત ચલાવી અંગ્રેજને હરાવી દઈશું.

અધિપતિ :

તમારો વિચાર હિન્દની પવિત્ર ભૂમિને રાક્ષસી બનાવવાનો લાગે છે. ખૂન કરીને હિન્દને છોડવશું એ વિચાર કરતાં તમને ત્રાસ કેમ નથી છુટતો ? ખૂન તો આપણે આપણું કરવું ઘટે છે, કેમકે આપણે ખાયલા બન્યા છીએ ત્યારે ખૂનનો વિચાર કરીએ છીએ. આવું કામ કરીને તમે કેને છોડાવશો ? હિન્દી પ્રજા એવું કદિ ઇચ્છતી નથી. આપણા જેવા, જેમણે અધમ સુધારાશ્પી ભાંગ પીધી છે, તે જ એવો વિચાર કેફમાં કરીએ છીએ. ખૂન કરીને જે રાજ્ય ભોગવશે તે પ્રજાને

સુખી કરવાના નથી. જે ખૂન ધીંગરાએ કર્યું, જે ખૂન હિન્દુસ્તાનમાં થયાં છે, તેથી શાયદો થયો છે એમ માનતા હોય તે મોટી ભૂલ કરે છે. ધીંગરાને હું દેશાભિમાની ગણું છું, પણ તેની પ્રીતિ ઘેલી હતી. તેણે પોતાના શરીરનો ભોગ કુમાર્ગે આપ્યો છે. તેથી અંતે તો ગેરશાયદો જ છે.

વાચક:

પણ તમારે એટલું તો કમ્બલ કરવું જ પડશે કે અંગ્રેજ આ ખૂનથી ડરી ગયેલ છે, અને લૉર્ડ મોલેએ જે આપ્યું છે તે તેવી ધાસ્તીથી અપાયું છે.

અધિપતિ:

અંગ્રેજ ખીકણુ પ્રજા છે, તેમ જ બહાદુર છે. દારૂગોળાની અસર તેની ઉપર તુરત થાય છે એ હું માનું છું. લૉર્ડ મોલેએ જે આપ્યું છે તે ધાસ્તીથી અપાયું હોય એવો સંભવ છે. પણ ધાસ્તીથી મળેલી વસ્તુ ધાસ્તી હોય ત્યાં સુધી જ નભી શકે છે.

૧૬

દાડગાળો

વાચક :

ધાસ્તીથી અપાયેલું ધાસ્તી હોય ત્યાં
સુધી જ નભી શકે, એ વળી વિચિત્ર વાત
કરી. આપ્યું તે આપ્યું. તેમાં વળી શો
ફેરફાર થાય ?

અધિપતિ :

એમ નથી. ૧૮૫૭ નો ફક્ત અપાયો
તે બંડને અન્તે, લોકશાન્તિ જાળવવા માટે.

જ્યારે શાન્તિ થઈ અને લોકો ભોળા દિલના બની ગયા ત્યારે તેનો અર્થ ફર્યો. હું સળની ધાસ્તીથી ચોરી ન કરું, તો જ્યારે સળની ધાસ્તી જતી રહે ત્યારે ચોરી કરવાનું પાછું મન થશે તે હું ચોરી કરીશ. આ તો બહુ સાધારણ અનુભવ છે; તેમાં ઇન્કાર કરી શકાય એવું નથી. આપણે ધારી લીધું છે કે હમ ભરાવીને માણસો પાસેથી કામ લઈ શકાય છે, અને તેથી આપણે એમ કરતા આવ્યા છીએ.

વાચક :

આમ તમે બોલો છો તે તમારી વિરુદ્ધ જાય છે એમ તમને નથી જણાતું? તમારે કબુલ કરવું પડશે કે અંગ્રેજોએ પોતે જે કંઈ મેળવ્યું તે મારામારી કરીને મેળવ્યું છે. તમે કહી ગયા છો કે તેઓએ મેળવેલું નકામું છે, એ મને યાદ છે. તેથી મારી દલીલને ધક્કો નથી પહોંચતો. તેઓએ નકામું મેળવવા ધાર્યું તે તે મેળવ્યું. મતલબ

એ છે કે તેઓએ પોતાની ધારણા પાર પાડી. સાધન શું હવું તેની શી શીકર છે? આપણી મુશ્કેલી સરસ હોય તે કેમ આપણે ગમે તે સાધનથી, મારામારી કરીને પણ, પાર ન પાડીએ? ચાર મારા ધરમાં જેસે ત્યારે કંઈ હું સાધનનો વિચાર કરીશ? મારો ધર્મ તો તેને ગમે તેમ કરીને કાઢવાનો જ છે.

તમે કબુલ કરતા જણાવો છો કે આપણને અરજી કરતાં કશું મળ્યું નથી અને મળવાનું નથી. ત્યારે પછી મારીને કેમ ન લઈએ? જરૂર જણાશે તેટલી મારની બીક હમેશાં જરી રાખીશું. અચ્યું આગમાં પગ મુકે, તેને તેમાંથી બચાવવા આપણે તેની ઉપર દાબ રાખીએ તેમાં તમે પણ દોષ નહિ જોશો. જ્યાંત્યાંથી આપણે તો કાર્યસિદ્ધિ કરી લેવાની છે.

અધિપતિ :

તમે ઠીક દલીલ દરી છે. તે એવી છે કે તેથી ધણા છેતરાયા છે. હું પણ

તેવી દલીલ કરતો. પણ હવે મારી આંખ ખુલી છે ને હું મારી ભૂલ જોઈ શકું છું તમને તે ખતાવવા મહેનત કરીશ.

પ્રથમ તો અંગ્રેજોએ જે મેળવ્યું તે મારામારી કરી મેળવ્યું, તેથી આપણે પણ તેમ કરી મેળવીએ, એ વિચાર લઈએ. અંગ્રેજો મારામારી કરી અને આપણે પણ કરી શકીએ, એ વાત તો ખરોખર છે. પણ જે વસ્તુ તેઓને મળી તેવી જ આપણે લઈ શકીએ છીએ. તમે કમુલ કરશો કે તેવું આપણને ન જ જોઈએ.

તમે માનો છો તેમ સાધન અને સાધ્ય-મુરાદ-વચ્ચે સંબંધ નથી તે બહુ જ મોટી ભૂલ છે. એ ભૂલથી, જે ધર્મિષ્ઠ માણસો ગણાયા છે તેઓએ ઘોર કર્મ કર્યાં છે. એ તો કડવીનો વેલો વાવી તેમાંથી મોગરાના ફુલની ઇચ્છા રાખવા જેવું થયું. મારે દરીયો ઝોળંગવાતું સાધન વહાણ જ હોઈ શકે. જે ગાડું પાણીમાં ઝંપનાવું તો

ગાહું અને હું બન્ને તળીયે જઈયે. જેવા દેવ તેવી પૂજા, એ બહુ વિચારવા જેવું વાક્ય છે. તેનો ખોટો અર્થ કરી માણસો ભરમાયા છે. સાધન એ ખીજ છે; અને સાધ્ય-મેળવવાનું-એ જાડ છે. એટલે જેટલો સંબંધ ખીજ અને જાડ વચ્ચે છે તેટલો સાધન અને સાધ્ય વચ્ચે છે. સેતાનને ભજીને હું ધશ્વરભજનનું કૃણ મેળવું એ બનવાનું નથી. એટલે એમ કહેવું કે આપણે તો ધશ્વરને જ ભજવો છે, સાધન ભલે સેતાન હોય, એ તો તદ્દન અજ્ઞાનની વાત છે. જેવી કરણી તેવી પાર ઉતરણી હોય છે. અંગ્રેજોએ મારામારી કરીને ૧૮૩૩માં વોટના વિશેષ હકો લીધા. શું મારામારી કરીને તેઓ પોતાની ફરજ સમજી શક્યા? તેઓની ધારણા હક મેળવવાની હતી તે તેઓએ મારામારી કરીને મેળવ્યા. ખરા હક ફરજનું કૃણ છે, તે તેઓએ નથી મેળવ્યા. પરિણામ એ

આવ્યું છે કે સહુ હક મેળવવા મથ્યા છે, શ્રેણ ઉંઘી ગઈ છે. જ્યાં બધા હકની વાત કરે, ત્યાં કોણ કોને આપે ? તેઓ કશી શ્રેણ નથી બજાવતા એમ કહેવાનો હેતુ અહીં નથી. પણ જે હક તેઓ માંગતા હતા તેને લઈને બજાવવાની શ્રેણ તેઓએ બજાવી નથી. તેઓએ લાયકાત મેળવી નથી, તેથી તેઓના હક તેઓને ગળે ધુંસરી રૂપ થઈ પડ્યા છે. એટલે જે તેઓને મળ્યું છે, તે તેઓના સાધનનું જ પરિણામ છે. તેઓને જેવું જોઈતું હતું તેવાં સાધન તેઓએ વાપર્યાં.

મારે તમારી પાસેથી તમારી ઘડિયાળ છીનવી લેવી હશે તો મારે બેશક તમારી સાથે મારામારી કરવી પડશે. પણ જો મારે તમારી ઘડિયાળ વેચાતી લેવી હશે તો તમને દામ આપવાં પડશે. જો મારે બક્ષિષ લેવી હશે તો મારે કરગરવું પડશે. ઘડિયાળ મેળવવામાં મેં જે સાધન વાપર્યું તે પ્રમાણે તે

ચોરીનો માલ, મારો માલ કે બક્ષિશ, એમ થયું. ત્રણ સાધનનાં ત્રણ જુદાં પરિણામ આવ્યાં. હવે તમે કેમ કહી શકશો કે સાધનની દિકર નથી ?

હવે ચોરને કાઢવાનો દાખલો લઈએ. હું તમારા વિચારને મળતો નથી કે ચોરને કાઢવામાં ગમે તે સાધન વાપરી શકાય છે.

જો મારા ઘરમાં મારો બાપ ચોરી કરવા આવશે તો હું એક સાધન વાપરીશ. તે જ સાધન મારો કાંઈ ઓળખીતો ચોરી કરવા આવ્યો હશે તો નહિ વાપરું. વળી કાંઈ અજાણ્યો માણસ આવ્યો હશે તો ત્રીજું સાધન વાપરીશ. જો તે માણસ ગોરો હશે તો એક સાધન, હિન્દી હશે તો બીજું સાધન, એ પણ વખતે તમે તો કહોશો. જો કાંઈ મુડદાલ છોકરો ચોરી કરવા આવ્યો હશે તો વળી તદ્દન જુદું સાધન વાપરીશ. જો તે મારો ખરોખરીયો હશે તો વળી કાંઈ જુદું, અને જો તે

માણસ હથીયારબંધ જોરાવર હશે તો હું
 છાનો સુતો રહીશ. આમાં આપથી માંડીને
 બળાયાની વચ્ચે જુદાં સાધનો વપરાશે.
 આપ હશે તો પણ મને લાગે છે કે હું
 સુતો રહીશ અને પેલો હથીયારબળાયો
 હશે તો પણ સુતો રહીશ. આપમાં પણ
 બળ છે, હથીયારબંધ માણસમાં પણ બળ
 છે. અને બળને વશ રહી હું મારી વસ્તુ
 જતી કરીશ. આપનું બળ મને દયાથી
 રોવરાવશે, હથીયારનું બળ મારા મનમાં
 રોષ ઉત્પન્ન કરશે. અમે કદા દુશ્મન થઈશું.
 આવી કફોડી દશા છે. આ દાખલાઓ
 ઉપરથી આપણે બંને સાધનના નિશ્ચય
 ઉપર તો નહિ આવી શકીએ. મને તો બધા
 ચોરના સંબંધમાં શું કરવું એ સુઝી આવે
 છે. પણ તે ઇલાજ તમને બડકાવે તેથી
 હું તમારી પાસે મુકતો નથી. તમે સમજ
 લેજો અને નહિ સમજો તો દરેક વખતે
 જુદાં સાધન તમારે લેવાં પડશે. પણ તમે

એટલું તો જોયું કે ચોરને કાઢવાને ગમે તે સાધન કામ નહિ આવે, અને જેવું સાધન લેશે તેને લગતું પરિણામ આવશે. તમારો ધર્મ ગમે તેમ કરીને ચોરને કાઢવાનો નથી જ.

જરા આગળ વધીયે. પેલો હથીયાર-ખળાયો તમારી વસ્તુ લઈ ગયો છે. તમે તે યાદ રાખી. તમને ગુસ્સો છે. તમે તે લુચ્ચાને તમારે સારૂ નહિ, પણ લોકકલ્યાણને સારૂ શિક્ષા કરવા માગો છો. તમે માણસો એકઠા કર્યા. તેના ઘર ઉપર તમે ચઢી ગયા. તેને ખબર પડી. તે નાઠો. તેણે ખીજા લૂંટારા એકઠા કર્યા. તે પણ ખીજાયો છે. તેણે તમારું ઘર ઘોળે દહાડે લૂંટવાનું કહેણુ હવે તો મોકલ્યું છે. તમે ખળવાનુ છો. ડરતા નથી. તમે તમારી તૈયારીમાં છો. દરમીયાન લૂંટારો તમારી આસપાસના લોકોને કનડે છે. તેઓ તમારી પાસે શ્રીયાદ કરે છે. તમે કહેા છો: 'હું તમારે સારૂ તો આ

બધું કરું છું. મારો માલ ગયો તે તો
 કંઈ જ વીસાતની વાત ન હતી. 'લોકો
 કહે છે: 'પહેલાં તો અમને તે ન જ
 લૂંટતો. તમે તેની સાથે લડાઈ શરૂ કરી
 ત્યારથી તેણે આ શરૂ કર્યું છે.' તમે
 સપડાયા છો. ગરીબ ઉપર તમને રહેમ છે.
 તેઓની વાત સાચી છે. હવે શું કરવું?
 લૂંટારાને છોડવો? તેમાં તો તમારી લાજ
 નાશ. લાજ તો સહુને વહાલી હોય. તમે
 ગરીબોને કહો છો: 'શિકર નહિ. આવો,
 માંડું ધન તે તમાંડું છે. હું તમને હથીયાર
 આપું છું. તમને તેનો ઉપયોગ શીખવીશ,
 તે તમે બદમાશને મારજો; મેલશો માં.' આમ
 સંગ્રામ વધ્યું. લૂંટારા વધ્યા. લોકોએ હાથે
 ઝોળાને આંખ લાલ કરી. ચોરની ઉપર
 વેર લેવાનું પરિણામ એ આવ્યું કે ઉંધ
 વેચી ઉજ્જગરો લીધો. શાન્તિ હતી ત્યાં
 અશાન્તિ થઈ. પહેલાં તો મોત આવતું
 ત્યારે મરતા. હવે તો સદાય મરવાનો દહાડો

આવ્યો. હિંમતવાન મટી નાહિંમત બન્યા.
આમાં કંઈ વધારેપડતો ચિતાર નથી
આપ્યો, એમ તમે ધીરજથી જોઈ શકશો.
આ એક સાધન.

હવે ખીજું સાધન તપાસીયે. ચોરને
તમે અજ્ઞાન ગણ્યો, કોઈ વેળા લાગ આવશે
તો તમે તેને સમજાવવા ધાર્યું છે. તમે
વિચાર્યું કે તે પણ આદમજાત છે. તેણે
શા હેતુથી ચોરી કરી તે તમે કેમ જાણો ?
તમારો સારો રસ્તો તો એ જ છે કે જ્યારે સમય
આવશે ત્યારે તમે તેનામાંથી ચોરીનું ખીજ જ
કાઢશો. આમ તમે ખ્યાલ કરો છો તેવામાં
તો ભાઈસાહેબ પાછા ચોરી કરવા આવ્યા.
તમે ગુસ્સે ન થયા. તમે તેની ઉપર દયા
ખાંધી. તમને લાગ્યું કે આ માણસ દરદી
છે. તમે ખારીખારણાં ખુલાં મુક્યાં. તમે
સુવાની જગ્યા બદલી. તમારી જણસો ઝટ
લેવાય તેમ રાખી. ચોર આવ્યો. તે ગભરાયો.
આ તો તેણે નવું જોયું. માલ તો લઈ ગયો,

પણ તેનું મન ચકડોળે ચઢ્યું. તેણે ગામમાં તપાસ કરી. તમારી દયાની તેને જાણ થઈ. એ પસ્તાયો તે તમારી માશી માંગી. તમારી જણસ પાછી લાવ્યો. તેણે ચોરીનો ધંધો છોડ્યો. તમારો તે સેવક બન્યો. તમે તેને ધંધે વળગાડ્યો. આ બીજું સાધન.

તમે જુઓ છો કે જુદાં સાધનથી જુદું પરિણામ આવે છે. બધા ચોર આમ જ વર્તે અથવા બધામાં તમારા જેવો દયાભાવ હોય એમ આમાંથી હું સાબિત કરવા નથી માગતો. પણ એટલું જ બતાવવા માગું છું કે સારાં પરિણામ લાવવાને સારાં જ સાધન જોઈએ. અને હમેશાં નહિ તો ધણેખરે ભાગે હથીયારબળ કરતાં દયાબળ વધારે જોરાવર છે. હથીયારમાં હાનિ છે, દયામાં કદિ નથી.

હવે અરજીની વાત લઈએ. જેની પછવાડે બળ નથી તે અરજી નકામી છે એ શંકા વિનાની વાત છે. છતાં મરહુમ

જસ્ટીસ રાનાડે કહેતા કે અરજી એ લોકોને કુળવવાનું સાધન છે. તેથી લોકોને પોતાની સ્થિતિનું ભાન આપી શકાય છે તે રાજકર્તાને એતવણી આપી શકાય છે. આમ વિચારતાં અરજી એ નકામી વસ્તુ નથી. ખરોખરીયો માણસ અરજી કરે તે તેના વિનયની નિશાની ગણાશે. ગુલામ અરજી કરે તે તેની ગુલામીની નિશાની છે. જે અરજીની પાછળ બળ છે તે ખરોખરીયાની અરજી છે, અને તે પોતાની માગણી અરજીરૂપે જાહેર કરે તે તેની ખાનદાની ખતાવે છે.

અરજીની પાછળ એ પ્રકારનાં બળ છે. એક તો 'નહિ આપો તો તમને મારશું.' આ દાડગોળા-બળ છે. તેનું ખરાબ પરિણામ આપણે જોઈ ગયા. ખીન્નું બળ તે આ છે: 'તમે નહિ આપો તો અમે તમારા અરજદાર નહિ રહીએ. અમે અરજદાર હોઈશું તો તમે બાદશાહ રહેશો. અમે તમારી સાથે રમવાના નથી.' આ

બળને દયાબળ કહો, આત્મબળ કહો, કે સત્યાગ્રહ કહો. તે બળ અવિનાશી છે તે તે બળ વાપરનાર પોતાની સ્થિતિ બરોબર સમજનારો છે. તેનો સમાવેશ આપણા ધરડાઓએ 'એક નન્નો છત્રીસ રોગને હરે' તેમાં કર્યો છે. તે બળ જોનામાં છે તેની પાસે હથીયારબળ કામ કરી શકતું જ નથી.

બચ્ચું આગમાં પગ મુકે તેને દયા-વવાની વાતનો દાખલો તપાસતાં તમે હારી જવાના છો. તમે બચ્ચાની ઉપર શું કરો છો? કદિ માનો કે બચ્ચું તમારી પાસે એવું જોર કરી શકે કે તમને તે મારીને આગમાં જશે; આગમાં જતું તે અટકશે જ નહિ. એનો ઉપાય તમારી પાસે આ છે: કાં તો આગમાં જતું અટકાવવા તમારે તેનો પ્રાણ લેવો, અથવા તો તેને આગમાં જતું તમે નથી જોઈ શકતા, તેથી તમે તેને તમારો પ્રાણ આપો. તમે બચ્ચાનો પ્રાણ તો નથી જ લેવાના. તમારામાં દયાભાવ સંપૂર્ણ નહિ

હોય તો તમે તમારો પ્રાણ નહિ આપો એવો સંભવ છે. તો તમે લાચારીથી બચ્યાને આગમાં જવા દેશો. એટલે તમે બચ્યાની ઉપર હથીયારબળ નથી વાપરતા. બચ્યાને તમે ખીજી રીતે રોકી શકો તો રોકો એ એાછું; પણ તે હથીયારબળ છે એમ ન માની લેજો. એ બળ જુદા જ પ્રકારનું છે. તે જ સમજી લેવાનું રહ્યું છે.

વળી બચ્યાને અટકાવવામાં તમે માત્ર બચ્યાનો સ્વાર્થ જુઓ છો. જેની ઉપર તમે અંકુશ મુકવા માગો છો, તેના જ સ્વાર્થને ખાતર તમે અંકુશ મુકશો. આ દાખલો અંગ્રેજને લાગુ પડતો જ નથી. તેમ અંગ્રેજની ઉપર હથીયારબળ વાપરવા માગો તેમાં તમારો જ, એટલે પ્રજાનો સ્વાર્થ જુઓ છો. તેમાં દયા લેશમાત્ર નથી. જો તમે એમ કહો કે અંગ્રેજ અધમ કામ કરે છે તે આગ છે, તે આગમાં અજ્ઞાનથી બળ્ય છે, તેમાંથી તમે દયા ખાઈ અજ્ઞાનીને

હિન્દ સ્વરાજ

એટલે બચ્ચાને બચાવવા માંગો છો, તો ત
અખતરો અજમાવવા તમારે જ્યાં જ્યાં જો જો
માણસ અધમ કામ કરતા હોય ત્યાં ત્યાં
પહોંચવું પડશે, અને ત્યાં ત્યાં સામેનાનો—
બચ્ચાનો—પ્રાણ લેવાને બદલે તમારો પ્રાણ
હોમવો પડશે. એટલો પુરુષાર્થ કરવા ધારો
તો તમે મુખત્યાર છો. વાત અસંભવિત છે.

૧૭

સત્યાગ્રહ—આત્મબળ

વાચક :

તમે જે સત્યાગ્રહ અથવા આત્મબળની વાત કરો છો તેનો કંઈ ઐતિહાસિક પુરાવો છે ? આજ લગી એક પણ પ્રજા તેવા બળથી ચઢી હોય તેવું જોવામાં નથી આવતું. મારકાડ વિના દુષ્ટ સીંધા રહે જ નહિ, એવી પ્રતીતિ હજી પણ રહ્યાં કરે છે.

અધિપતિ :

કવિ તુલસીદાસજીએ ગાયું છે કે

‘દયા ધરમ કે મૂલ હૈ, દેહ મૂલ અભિમાન;
તુલસી દયા ન છાંડીયે, જળ લગ ઘટમેં પ્રાન’

મને તો આ વાક્ય શાસ્ત્રવચન જેવું જણાય છે. જેમ જે તે જે તે ચાર જ હોય, તેટલો ભરોસો ઉપરના વાક્ય ઉપર પડે છે. દયાબળ તે આત્મબળ છે, તે સત્યાગ્રહ છે. અને આ બળના પુરાવા ડગલે ડગલે નજરે આવી રહે છે. તે બળ ન હોત તો પૃથ્વી રસાતળ પહોંચી ગઈ હોત.

પણ તમે તો ઐતિહાસિક પુરાવો માંગો છો. એટલે આપણે ઇતિહાસ કાને કહીયે છીયે તે જણવું પડશે.

‘ઇતિહાસ’નો શબ્દાર્થ ‘આમ થઇ ગયું’ એ છે. એ અર્થ કરીયે તો તમને સત્યાગ્રહનાં પ્રમાણ પુષ્કળ આપી શકાશે. જે અંગ્રેજી શબ્દનો ‘ઇતિહાસ’ એ તરજુમો છે અને જે શબ્દનો અર્થ

બાદશાહોની તવારીખ છે, તે અર્થ લેતાં સત્યાગ્રહનું પ્રમાણ હોઈ ન શકે. કથીરની ખાણમાં તમે ચાંદી શોધશો તે કેમ મળશે? 'હિસ્ટરી'માં દુનીયાના કોલાહલની જ કહાણી મળશે. તેથી ગોરા લોકમાં કહેવત છે કે જે પ્રખતે 'હિસ્ટરી' (કોલાહલ) નથી તે પ્રખ સુખી છે. રાજ્યો કેમ રમતા, તેઓ કેમ ખૂન કરતા, તેઓ કેમ વેર બાંધતા એ બધું 'હિસ્ટરી'માં મળી આવે છે. જે આ જ ઇતિહાસ હોય, જે આટલું જ થયું હોય તો દુનીયા ક્યારની દૂખી ગઈ હોય. જે દુનીયાની કથા લડાઈથી શરૂ થતી હોય તો આજે એક પણ માણસ જીવતો ન હોય. જે પ્રખ લડાઈતો જ ભોગ થઈ પડી છે તેની એવી જ દશા થઈ છે. ઑસ્ટ્રેલીયાના હબ્સી લોકોનું નિકંદન થઈ ગયું છે. તેઓમાંના ભાગ્યે જ કોઈને ઑસ્ટ્રેલીયાના ગોરાઓએ જીવવા દીધા છે. જેઓની જડ નીકળી ગઈ છે તેઓ

સત્યાગ્રહી ન હતા. જે જીવશે તે જ્નેશે કે
 ઓસ્ટ્રેલીયાના ગોરાના પણ તેવા જ હાલ
 થશે. 'જેઓ તલવાર ચલાવે છે તેમનું મોત
 તલવારથી જ થાય છે.' 'તારાનું મોત
 પાણીમાં છે,' એવી આપણામાં કહેતી છે.

દુનીયામાં આટલા બધા માણસો હજી
 છે એ જણાવે છે કે દુનીયાનું બંધારણ
 હથીયારબળ ઉપર નથી, પણ સત્ય, દયા
 કે આત્મબળ ઉપર છે. એટલે મોટા
 ઐતિહાસિક પુરાવો તો એ જ છે કે દુનીયા
 લડાઈના હંગામો છતાં નભી છે. એટલે લડાઈના
 બળ કરતાં બીજું બળ તેનો આધાર છે.

હજારો બંધકે લાખો માણસો પ્રેમવશ રહી
 પોતાનું જીવન ગુજારે છે. કરોડો કુટુંબોના
 કલેશનો સમાવેશ પ્રેમભાવનામાં થઈ જાય
 છે. સંકટો પ્રજા સંપત્તી રહેલી છે એની
 નોંધ 'હિસ્ટરી' લેતી નથી, 'હિસ્ટરી' લઈ પણ
 ન શકે. જ્યારે આ દયાનો, પ્રેમનો કે સત્નો
 પ્રવાહ રોકાય છે, તેમાં ભંગાણુ પડે છે, ત્યારે જ

તેની નોંધ તવારીખે ચઢે છે. એક કુટુંબના જે ભાઈ લડ્યા. તેમાં એકે બીજાની સામે સત્યાગ્રહ વાપર્યું. બન્ને પાછા સંપી રહેવા લાગ્યા. આની નોંધ કોણ લે છે? જો બન્ને ભાઈમાં વફીલોની મદદથી કે એવાં બીજાં કારણોથી વેરભાવ વધતાં તેઓ હથીયારથી કે અદાલતો (અદાલત તો એક પ્રકારનું હથીયાર, શરીરબળ છે.) થી લડત તો તેઓનાં નામ છાપે ચઢત, આડોશીપાડોશી જાણત અને વખતે તવારીખમાં નોંધાત. જેમ કુટુંબોમાં, જેમ જમાતોમાં, જેમ સંઘોમાં, તેમજ પ્રજામાં સમજી લેવું. કુટુંબોમાં એક કાયદો અને પ્રજામાં બીજો એમ માનવાનું કંઈ જ કારણ નથી. 'હિસ્ટરી' એ અસ્વાભાવિક બીજાની નોંધ લે છે. સત્યાગ્રહ એ સ્વાભાવિક છે એટલે તેની નોંધ લેવાપણું રહેતું નથી.

વાચક:

તમે કહો છો એ પ્રમાણે તો સમજાય છે કે સત્યાગ્રહના દાખલા ઇતિહાસે ન જ ચઢી

શકે. આ સત્યાગ્રહ વધારે સમજવાની જરૂર છે. તમે શું કહેવા માગો છો તે વધારે ચોખ્ખવટ કરી સમજાવો તો સાહે.

અધિપતિ:

સત્યાગ્રહ અથવા આત્મબળ એનું અંગ્રેજી ' પૅસિવ રિઝિસ્ટન્સ ' એમ કહેવાય છે. એ શબ્દ જે માણસોએ પોતાના હક મેળવવા પોતે દુઃખ સહન કરેલું તે રીતને લાગુ પાડવામાં આવેલો છે. એનો હેતુ લડાઈબળનો વિરોધી છે. જ્યારે મને કંઈ કામ પસંદ ન પડે ત્યારે તે કામ હું ન કરું તેમાં હું સત્યાગ્રહ અથવા આત્મબળ વાપરું છું.

દાખલા તરીકે મને લાગુ પડતો અમુક કાયદો સરકારે પસાર કર્યો. તે મને પસંદ નથી. ત્યારે હું સરકારની ઉપર હુમલો કરી કાયદો રદ કરાવું તો મેં શરીરબળ વાપર્યું. જે હું તે કાયદો કબુલ જ ન કરું તે તેને લીધે પડતી સજા ભોગવી લઉં, તો મેં

આત્મબળ અથવા સત્યાગ્રહ વાપર્યું.
સત્યાગ્રહમાં હું આપભોગ આપું છું.

આપભોગ આપવો તે પરભોગ કરતાં
સરસ છે, એમ સહુ કોઈ કહેશે.
વળી સત્યાગ્રહથી લડતાં જો લડત ખોટી
હોય તો માત્ર લડત લેનાર દુઃખ ભોગવે
છે. એટલે પોતાની ભૂલની સજા પોતે ઉઠાવે
છે. એવા ઘણા બનાવો થઈ ગયા છે કે જેમાં
માણસો ભૂલથી સામે થયેલા. કોઈ પણ
માણસ એવડક રીતે નથી કહી શકતો કે
અમુક કાર્ય ખરાબ જ છે. પણ જ્યારે
તેને તે ખરાબ લાગ્યું ત્યારે તેને સારું
તો તે ખરાબ જ છે. એમ છે તો તેણે
તે ન કરવું તે તેમ કરતાં દુઃખ ભોગવવું.
આ સત્યાગ્રહની ચાવી છે.

વાચક :

ત્યારે તમે તો કાયદાની સામે થાઓ
છો! આ તો એવકાદારી ગણાય. આપણે
તો હમેશાં કાયદાને માન આપનારી બ્રજ

ગણાધ્યે છીયે. તમે તો એક્સ્ટ્રીમિસ્ટથી પણ આધે જતા જણાઓ છો. એક્સ્ટ્રીમિસ્ટ તો કહે છે કે થયેલા કાયદાને તો માન આપવું જ જોઈયે. પણ કાયદા ખરાબ છે તેથી કાયદા કરનારને મારીને હાંકી કાઢો.

અધિપતિ :

હું આધે જાઉં છું કે પાછો રહું છું તેની તમારે કે મારે દરકાર હોય નહિ. આપણે તો જે સાફ છે તે શોધવા ને તે પ્રમાણે વર્તવા માગીયે છીયે.

આપણે કાયદાને માન આપનારી પ્રજા છીયે, તેનો ખરો અર્થ તો એ છે કે આપણે સત્યાગ્રહી પ્રજા છીયે. કાયદા પસંદ ન પડે ત્યારે આપણે કાયદા કરનારનું માથું નથી તોડતા, પણ આપણે તે રદ કરાવવા સાફ લાંઘીયે છીયે.

આપણે સારા કે નહારા કાયદા કમુલ કરી લઈયે છીયે એ અર્થ તો આજ-કાલનો જોવામાં આવે છે. પૂર્વે એવું કંઈ

ન હતું. મરજીમાં આવે તે કાયદા લોકો તોડતા ને તેની સજા ઉઠાવી લેતા.

કાયદા આપણને પસંદ ન હોય છતાં તે પ્રમાણે ચાલવું એવું શિક્ષણ મર્દાઈથી વિરુદ્ધ છે, ધર્મવિરુદ્ધ છે ને ગુલામીની હદ છે.

સરકાર તો કહેશે કે આપણે નાગા થઈને તેમની પાસે નાચવું. તો શું આપણે નાચશું? સત્યાગ્રહી હોઈ તો હું તો સરકારને કહું : 'એ કાયદો તમારા ધર્મમાં રાખો. હું તમારી પાસે નાગો નથી થનારો ને નાચનારો પણ નથી.' છતાં આપણે એવા અસત્યાગ્રહી થયા છીએ કે સરકારના જોહુકમ પાછળ નાગા થઈ નાચવા કરતાં વધારે હલકાં કામ કરીએ છીએ.

જે માણસ પોતે માણસાઈમાં છે, જેને ખુદાનો જ ડર છે તે બીજાથી ડરવાનો નથી. તેને બીજાના કરેલા કાયદા બંધન કર-

નારા નથી. સરકાર પણ ખિચારી નથી કહેતી કે 'તમારે આમ કરવું જ પડશે.' તે પણ કહે છે કે 'તમે આમ નહિ કરો તો તમને સજા થશે.' આપણે અધમ દશામાં માની લઇએ છીએ કે આપણે 'આમ કરવું' એ આપણી ધરજ છે, એ આપણો ધર્મ છે.

જો લોકો એકવાર શીખી લે કે આપણને અન્યાયી લાગે તે કાયદાને માન આપવું એ નામદારી છે તો પછી આપણને કોઈનો જુલમ બંધન કરી શકતો નથી. તે સ્વરાજની ચાવી છે.

ધણા માણસોએ કહ્યું એ થોડાએ કમુલ કરવું તે અનીશ્વરી વાર્તા છે, તે વહેમ છે. એવા દાખલા હજારો મળી આવશે કે જેમાં ધણાએ કહ્યું તે ખોટું હોય છે અને થોડાએ કહ્યું એ જ સાચું હોય છે. સમગ્રા સુધારા ધણા માણસોની સામે થઈને થોડા માણસોએ દાખલ કરાવ્યા છે. ઠગના ગામમાં ધણા

કહેશે કે ડગવિદ્યા શીખવી જ જોઈએ તો
 યું એક સાધુ હશે તે પણ ડગ બનશે?
 નહિ નહિ. અન્યાયી કાયદાને માન આપવું
 જોઈએ એ વહેમ જ્યાં સુધી દૂર નહિ થાય
 ત્યાં સુધી આપણી ગુલામી જનારી જ નથી.
 અને આવો વહેમ માત્ર સત્યાગ્રહી જ દૂર
 કરી શકે છે.

શરીરબળ કરવું, દારૂગોળા લગાવવો
 તે તો આપણા ઉપલા કાનુનને ખલેલ
 પહોંચાડે છે. તેનો અર્થ તો એમ થયો કે
 આપણને પસંદ છે તે સામા માણસ પાસે
 આપણે કરાવવા માગીએ છીએ. જો એ
 બરોબર હોય તો પછી સામેનો માણસ
 પોતાનું કહેલું કરાવવા આપણી ઉપર
 દારૂગોળો ચલાવવા અધિકારી છે. આમ
 કરતાં કોઈ દહાડો આપણે બંદરે પહોંચીએ
 જ નહિ. ધાંચીના બળદની માફક આંખે
 પાટા હોવાથી માની લઈએ કે આગળ
 વધીએ છીએ તો ભલે. પણ ખરું જોતાં

તો તે બળદની જેમ આપણે તે જ કુંડાળાની પ્રદક્ષિણા કરીએ છીએ. જેઓ એમ માને છે કે પોતાને નાપસંદ કાયદાને માન આપવા માણસ બંધાયેલ નથી તેમણે તો સત્યાગ્રહ એ જ સાધન ખરું માનવું જોઈએ; નહિ તો મહા વિકટ પરિણામ આવે.

વાચક :

તમે જે કહો છો તેમાંથી હું એમ જોઉં છું કે સત્યાગ્રહ નબળા માણસને ઠીક કામનું છે. તેઓ જ્યારે સબળા થાય ત્યારે તો તોપ ચલાવે.

અધિપતિ :

અ! તો તમે બહુ અજ્ઞાનની વાત કરી. સત્યાગ્રહ તે સર્વોપરી છે. તે તોપબળ કરતાં વધારે કામ કરે છે, તો પછી નબળાનું હથીયાર કેમ ગણી શકાય? સત્યાગ્રહને સારું જે હિંમત અને મર્દાની ઘટે છે તે તોપબળીયા પાસે હોઈ જ શકે નહિ. તું તમે એમ માનો છો કે નમાલો માણસ

પોતાને નાપસંદ કાયદાનો ભંગ કરી શકશે? એકસ્ટ્રીમિસ્ટ તોપબળીયા છે. તેઓ કાં કાયદાને માન આપવાની વાત કરી રહ્યા છે? તેઓનો હું દોષ નથી કાઢતો. તેઓથી બીજી વાત થાય જ નહિ. તેઓ પોતે જ્યારે અંગ્રેજને મારી રાજ્ય કરે ત્યારે મારી તમારી પાસે કાયદાને માન અપાવવા માગે છે. તેમના ધોરણને તે જ વાત છે. પણ સત્યાગ્રહી તો કહેશે કે જે કાયદા તેને પસંદ નહિ હોય તેને તે કમુલ નહિ કરે; પછી ભલે તેને તોપને મ્હોડે બાંધે!

તમે શું માનો છો? તોપ વછોડી સંકડોને મારવામાં હિંમત જોઈએ છે કે તોપને મ્હોડે હસતે રહેરે બંધાતા હિંમત જોઈએ છે? પોતે મ્હોત માથે લઈ ફરે છે તે રણવીર કે બીજાનાં મ્હોત પોતાના હાથમાં રાખે છે તે?

નામર્દ માણસથી એક ઘડીભર સત્યાગ્રહી રહેવાય નહિ એ અચિત માનવો.

હા, એટલું ખરું કે શરીરે ક્ષીણુ હોય તે પણ સત્યાગ્રહી થઈ શકે. એક માણસ પણ થઈ શકે અને લાખો પણ થઈ શકે. બાઈ માણસ થઈ શકે તેમ બાઈ માણસ થઈ શકે. તેને લશ્કરો તૈયાર કરવાની જરૂર નથી પડતી. તેને મલકુસ્તી શીખવાની જરૂર નથી પડતી. તેણે પોતાના મનની ઉપર કાબુ લીધો એટલે તે વનરાજ સિંહની માફક ગર્જના કરી શકે છે ને તેની ગર્જનાથી દુશ્મન થઈ બેઠા હોય તેમનાં હૃદય ચીરાય છે.

સત્યાગ્રહ એ સર્વધારી તલવાર છે. તે જેમ વાપરે તેમ વપરાય. વાપરનાર તથા જેની ઉપર તે વપરાય છે તે સુખી થાય છે. તે લોહી કાઢતી નથી, છતાં પરિણામ તેથી પણ ભારે લાવી શકે છે. તેને કાટ ચઢી શકતો નથી. તે કોઈ લઈ જઈ શકતું નથી. સત્યાગ્રહી જે હરીફાઈ કરે તે તેમાં થાક ચડે જ નહિ. સત્યાગ્રહીની

તલવારને મ્યાનની જરૂર ન મળે. તે કોઈથી છીનવી શકાતી નથી. છતાં તમે સત્યાગ્રહને નબળાનું હથીયાર છે એમ ગણો એ તો કેવળ અંધેર કારખાનું જ ગણાય.

વાચક :

તમે કહ્યું કે હિન્દુસ્તાનનું તે ખાસ હથીયાર છે, તો શું હિન્દુસ્તાનમાં તોપબળ નથી ચાલ્યું ?

અધિપતિ :

તમારે મન હિન્દુસ્તાન એટલે ખોખા જેટલા રાજાઓ છે. મારે મન તો હિન્દુસ્તાન તે કરોડો ખેડૂતો છે કે જેના આધારે રાજા તથા આપણે બધા વસીયે છીએ.

રાજાઓ તો હથીયાર વાપરશે જ. તેમની તો તે રીત પડી. તેમને તો હુકમ ચલાવવો છે. પણ હુકમ ઉઠાવનારને તોપબળની જરૂર નથી. દુનીયાનો મોટો ભાગ હુકમ ઉઠાવનારો છે. તેઓને કાં તો તોપબળ કાં તો હથીયારબળ શીખવવું જોઈએ. તેઓ

જ્યાં તોપણ શીખે છે ત્યાં રાજ પ્રજા બંને ગાંડા જેવા બની જાય છે. જ્યાં હુકમ ઉઠાવનારા સત્યાગ્રહ શીખ્યા છે ત્યાં રાજનો જુલમ તેની ત્રણ ગળની તલવારથી છેટો જઈ શક્યો નથી તે હુકમ ઉઠાવનારે અન્યાયી હુકમની દરકાર કરી નથી. ખેડૂતો કોઈના તલવારબળને વશ થયા નથી તે થવાના નથી. તેઓને તલવાર વાપરતાં આવડતી નથી, બીજાની તલવારથી તેઓ ડરતા નથી. મોતને હમેશાં પોતાનો તકીયો કરી સૂનારી તે મહાન પ્રજા છે. તેણે મોતનો ડર છોડ્યો છે, એટલે બધાનો ડર છોડ્યો છે. આ હું કંઈક વધારે પડતું ચિત્ર આપું છું, એ બરોબર છે. પણ આપણે જે તલવારના બળથી છક થઈ ગયા છીએ તેને સાફ એ ચિત્ર વધારે પડતું નથી.

વાત એ છે કે ખેડૂતોએ, પ્રજામંડળે પોતાના તેમજ રાજ્યના કારભારમાં સત્યાગ્રહ

વાપરેલ છે. જ્યારે રાજ ભુક્તમ કરે છે ત્યારે રૈયત રીસાય છે એ સત્યાગ્રહ છે.

મને ખ્યાલ છે કે એક રાજસ્થાનમાં રૈયતને અમુક હુકમ પસંદ નહિ પડ્યો. તેથી રૈયતે ગામ ખાલી કરવાનું શરૂ કર્યું. રાજ ગભરાયા તે રૈયતની પાસે માફી માગી તે હુકમ પાછો એચ્યો. આવા દાખલા તો ઘણા મળી શકે છે. પણ તે મુખ્યત્વે કરીને ભરતભૂમિનો જ પાક હોય. આવી જ્યાં રૈયત છે ત્યાં સ્વરાજ છે. તે વિનાનું સ્વરાજ તે કુરાજ છે.

વાચક :

ત્યારે તમે એમ કહેશો કે આપણે શરીર કસવાની જરૂર જ નથી.

અધિપતિ :

એવું તમે ક્યાં જોયું? શરીર કસ્યા વિના સત્યાગ્રહી થવું એ મુશ્કેલ છે. ઘણે ભાગે જે શરીર પંપાણને નખળાં કરી નાખ્યાં છે તે શરીરમાં જે મન રહે છે

તે પણ નબળું હોય છે. તે જ્યાં મનોબળ નથી ત્યાં આ મબળ ક્યાંથી હોય ? આપણે આગલગન વગેરેનો તથા આળપંપાળ વાળી રહેણનો કુચાલ કાઢી શરીર તો સજવાં જ જોઈશે. રેંજીપેંજી માણસને એકાએક તોપને મ્હોડે ચઢવાનું હું કહીશ તો તે તો મારી હાંસી કરાવવાનું થશે.

વાચક :

તમે કહો છો તે જોતાં વળી એમ લાગે છે કે સત્યાગ્રહી થવું એ કંઈ જોવી તેવી વાત નથી, અને જો તેમ હોય તો સત્યાગ્રહી કેમ થવાય એ તમારે સમજાવવાની જરૂર છે.

અધિપતિ :

સત્યાગ્રહી થવું એ રહેલું છે. પણ જટલું રહેલું છે તેટલું જ કઠણ છે. ચાદ વરસનો છોકરો સત્યાગ્રહી બન્યો એ મેં અનુભવ્યું છે. રોગી માણસ સત્યાગ્રહી થયા એ પણ મેં જોયું. શરીરે જોરાવર અને

ખીજી રીતે સુખી તે માણસ નથી થઈ શક્યા
એ પણ જ્ઞેયું.

અનુભવે જ્ઞેઉં છું કે જે માણસ
દેશહિતને કારણુ સત્યાગ્રહી થવા માગે છે
તેણે અહ્મચર્યા પાળવું જ્ઞેધ્યે, ગરીબાધ
ધારણુ કરવી જ્ઞેધ્યે, સત્યનું તો સેવન કરવું
જ પડે અને અભયતા આવવી જ્ઞેધ્યે.

અહ્મચર્યા એ મહાવ્રત છે, અને તે
વિના મનની ગાંઠ સજ્જડ થનાર નથી.
અઅહ્મચર્યાથી માણસ અવીર્યાવાન, ખાયલો
અને હીણો થાય છે. જ્ઞેનું મન વિષયમાં
ભમે છે તેનાથી કશી દોડ થવાની નથી.
આ વાત અગણિત દાખલાથી બતાવી
શકાય છે. ત્યારે ધરમંસારીએ શું કરવું
એ સવાલ ઉભો થાય છે. પણ તે ઉભો
થવાની કશી જરૂર નથી. ધરમંસારીએ
સંગ કર્યો તે વિષય નથી એમ કોઈ કહી
શકતું નથી. પ્રજાની ઉત્પત્તિને જ ખાતર
સ્વસ્ત્રીસંગ કહ્યો છે. ત્યારે સત્યાગ્રહીને

પ્રજ્ઞેત્પત્તિની વાસના ન હોવી ઘટે. તેથી સંસારી છતાં બ્રહ્મચર્ય પાળી શકે છે. આ વાત વધારે સ્પષ્ટ કરીને લખવા જેવી નથી. સ્ત્રીનો શો વિચાર છે? કેમ એ બધું થાય? આવા વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે. છતાં જેને મહાકાર્યમાં ભાગ લેવો છે તેને એ સવાલનું નિરાકરણ કર્યા વિના છુટકો જ નથી.

જેમ બ્રહ્મચર્યની જરૂર છે તેમ ગરીબાઈ લેવાની જરૂર છે. પૈસાનો લોભ અને સત્યાગ્રહનું સેવન એ બની શકે તેવું નથી. પણ જેની પાસે પૈસો છે તેણે તે ફેંકી દેવો એવું સમજાવવાનો અહીં હેતુ નથી. પણ પૈસાને વિષે બેદરકાર રહેવાની જરૂર છે. સત્યાગ્રહનું સેવન કરતાં પૈસો ચાલ્યો જાય તો બેશીકર રહેવું ઘટે છે.

સત્યનું સેવન ન કરે તે સત્યનું બળ કેમ દેખાડી શકે? એટલે સત્યની તો બરાબર જરૂર પડશે જ. ગમે તેટલું નુકસાન થતું હોય તોપણ સત્યને નહિ છોડી શકાય. સત્યને કંઈ

સંતાડવાનું ન જ હોય. એટલે સત્યાગ્રહીને છૂપી સેના ન જ હોઈ શકે. આ સંબંધમાં જીવ બચાવવા બુદ્ધિ બોલવું કે નહિ એવા સવાલ મનમાં ન લાવવા. જેને બુકાનો બચાવ કરવો છે તે જ એવા સવાલ ફેકટ ઉઠાવે છે. જેને સત્યનો જ રસ્તો લેવો છે તેને એવાં ધર્મસંકટ આવતાં નથી. તેવી કફેાડી સ્થિતિમાં આવી પડે તોપણ સત્યવાદી માણસ ઉગરી જાય છે.

અભયતા વિના તો સત્યાગ્રહીની ગાડી એક ડગલું પણ નહિ ચાલી શકે. અભય સર્વથા અને સર્વ વસ્તુ બાબત ધટશે. માલનો, ખોટા માનનો, સગાંસાધનો, રાજદરબારનો, જખમનો, મરણનો અભય હોય ત્યારે જ સત્યાગ્રહ પાળી શકાય.

આ બધું કરવું મુશ્કેલ છે એમ માનીને છોડી દેવાનું નથી. માથે આવી પડેલું સહી લેવાની શક્તિ કુદરતે માણસમાત્રમાં મુકેલી

છે. આવા ગુણુ દેશસેવા ન કરવી હોય
તો પણ સેવવા યોગ્ય છે.

ઉપરાંત એટલું પણ સમજાય તેમ છે
કે જેને હથીયારખળ મેળવવું હશે તેને
પણ આટલી વસ્તુની જરૂર પડશે. રણવીર
થવું એ કંઈ બધાએને ઇચ્છા થઈ કે તુરત
સાંપડી જાય તેમ નથી. લડવૈયાને બ્રહ્મચર્ય
પાળવું પડશે, ભીખારી થવું પડશે. રણમાં
અભયતા ન હોય તે લડી રહ્યા. તેને
સત્યવ્રત પાળવાની તેટલી જરૂર ન જણાય
એમ વખતે કેદને લાગશે. પણ જ્યાં
અભયતા છે ત્યાં સત્યતા સહેજે વસે છે.
માણુમ જ્યારે સત્ય છોડે છે ત્યારે તે કોઈ
પણ પ્રકારના ભન્ને લીધે જ છોડે છે.

એટલે આ ચાર ગુણુથી ડરી જવાનું
પ્રોજન નથી. વળી કેટલોય બીજો ફાકટ
પ્રાસ તત્તવારખાજને કરવો રહ્યો તે
સત્યાવ્રતીને રહેતો નથી. જેટલો બીજો પ્રાસ
તત્તવારખાજને કરવો પડે છે તેનું કારણુ

ભય છે. જો તેને તદ્દન અભયતા આવે તો તે જ ધડી તેની તલવાર તેના હાથમાંથી પડી જાય. તે ટેકાની તેને જરૂર રહેતી નથી. જોને વેર નહિ તેને તલવાર નહિ. સિંહની સામે આવનાર માણસથી એની મેળે જ લાકડી ઉચકાઈ ગઈ. તે માણસે જોયું કે તેણે અભયતાનો પાઠ માત્ર મ્હોડે કર્યો હતો. તે દહાડે તેણે લાકડી છોડી અને અભયવાન થયો.

૧૮
કેળવણી

વાચક :

તમે આટલું બધું બોલ્યા તેમાં તમે ક્યાંયે
કેળવણીની તો જરૂર જ ન બતાવી. આપણે
કેળવણીની ખામીની હમેશાં રાવ ખાધ્યે
છીએ. શરજયાત કેળવણી આપવાની હીલચાલ
આખા હિન્દુસ્તાનમાં જોઈએ છીએ. મહારાજા
ગાયકવાડે શરજયાત કેળવણી દાખલ કરી છે
તેની તરફ બધાની આંખ દોરવાઈ છે. આપણે

તેમને ધન્યવાદ આપીયે છીયે. આ બધો પ્રયાસ શું વૃથા સમજવો ?

અધિપતિ :

જો આપણે અ પણો સુધારો સર્વોત્તમ માનીયે તો મારે દિલ્લીની પૂર્વક કહેવું પડશે કે એ પ્રયાસ ઘણે ભાગે વૃથા છે. મહારાજ સાહેબ તથા બીજા આપણા ધુરંધર આગેવાનો બધાને કુળવણી આપવા મથી રહ્યા છે એમાં તેમનો હેતુ નિર્મળ છે, તેથી તેમને ધન્યવાદ જ ઘટે છે. પણ તેમના હેતુનું પરિણામ જો આવવા સંભવ છે તે આપણે ઠાંકી શકતા નથી.

કુળવણી એટલે શું ? જો તેનો અર્થ અક્ષરજ્ઞાન એટલો જ હોય તો તે તો એક હથીયારરૂપ થયું. તેનો સદુપયોગ પણ થાય અને દુરુપયોગ પણ થાય. એક હથીયારથી વાલકાપ કરી દરદીને માળો કરાય, તે જ હથીયાર જન લેવાને સાડ વપરાય. જોમ અક્ષરજ્ઞાન છે. તેનો ગેરઉપયોગ ઘણું

માણસ કરે છે એ તો આપણે જોઈએ છીએ. તેનો સદુપયોગ પ્રમાણમાં ઓછા જ માણસો કરે છે. આ વાત બરોબર હોય તો એમ સિદ્ધ થાય છે કે અક્ષરજ્ઞાનથી દુનીયાને ફાયદાને બદલે હાનિ થઈ છે.

કેળવણીનો સાધારણ અર્થ અક્ષરજ્ઞાન એ જ થાય છે. લોકોને લખતાં વાંચતાં, હિસાબ ગણતાં શીખવવું એ મૂળ અથવા પ્રાથમિક કેળવણી કહેવાય છે. એક ખેડૂત પોતે પ્રામાણિકપણે ખેતી કરી રાટી કમાય છે. તેને સાધારણ રીતે દુન્યવી જ્ઞાન છે. તેણે માખાપ પ્રત્યે કેમ વર્તવું, તેણે પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે કેમ વર્તવું, છોકરાં તરફ કેમ ચાલવું, જે ગામડામાં તે વસે છે ત્યાં તેણે કેમ રીતભાત રાખવી, આ બધાનું જ્ઞાન પુરતું છે. તે નીતિના નિયમો સમજે છે ને પાળે છે. પણ તેને પોતાની સહી કરતાં નથી આવડતી. આ માણસને તમે અક્ષરજ્ઞાન આપી શું કરવા

માગો છો? તેના સુખમાં શો વધારો કરશો? તેના ઝુંપડાનો કે તેની સ્થિતિનો તમારે અસંતોષ ઉપજાવવો છે? તેમ કરવું હોય તો પણ તમારે તેને અક્ષરજ્ઞાન આપવાની જરૂર નથી. પશ્ચિમના પ્રતાપમાં દયાઈ જઈ આપણે લઈ ભાગીયે છીયે કે લોકોને કેળવણી આપવી. પણ તેમાં આગળપાછળનો વિચાર કરતા નથી.

હવે ઉંચી કેળવણી લઈએ. હું ભૂગોળવિદ્યા શીખ્યો, ખગોળવિદ્યા શીખ્યો, બીજગણિત મને આવડ્યું, મેં ભૂમિતિનું જ્ઞાન લીધું, ભૂસ્તર-વિદ્યાને ભૂંસી જાણી; તેથી શું? તેથી મેં માંડે શું ઉગ્મળ્યું? મારી આસપાસનાને શું ઉગ્મળ્યા? મેં તે જ્ઞાન શા હેતુથી લીધું? તેમાં મને શો ફાયદો થયો? અંગ્રેજોના જ એક વિદાને (હસ્તીએ) આ પ્રમાણે કેળવણી વિષે કહ્યું છે: 'તે માણસને ખરી કેળવણી મળી છે કે ને માણસનું શરીર એવું કેળવાયું છે કે

તે તેના અંકુશમાં રહી શકે છે, તે શરીર
 ચેનથી અને સરળતાથી તેને સોંપેલું કામ
 કરે છે. તે માણસને ખરી કેળવણી મળી છે
 કે જેની બુદ્ધિ શુદ્ધ છે, શાંત છે ને
 ન્યાયદર્શી છે. તે માણસે ખરી કેળવણી
 લીધી છે કે જેનું મન કુદરતના કાયદાઓથી
 ભરેલું છે ને જેની ઇન્દ્રિયો તેને વશ છે,
 જેની અંતર્વૃત્તિ વિશુદ્ધ છે, અને જે
 માણસ નીચ કામને ઘિકારે છે તથા
 પોતાના સરખા બીજાઓને ગણે છે. આવો
 માણસ ખરો કેળવાયેલો ગણાય. ક્રમકે તે
 કુદરતના નિયમ પ્રમાણે ચાલે છે. કુદરત
 તેનો સારો ઉપયોગ કરશે અને કુદરતનો
 તે સારો ઉપયોગ કરશે. 'જે આ ખરી
 કેળવણી હોય તે મારે સોગનપૂર્વક કહેવું
 જોઈએ કે ઉપર હું જે શાસ્ત્રો ગણાવી ગયો
 તેનો ઉપયોગ મારા શરીરને કે મારી
 ઇન્દ્રિયોને વશ કરવામાં મારે નથી કરવો
 પડ્યો. એટલે પ્રાથમિક કેળવણી લ્યો કે

હંચી કેળવણી લ્યો, પણ તેનો ઉપયોગ મુખ્ય વાતમાં નથી આવતો. તેથી આપણે માણસ નથી બનતા—તેથી આપણે આપણું કર્તવ્ય નથી જાણતા.

વાચક:

જ્યારે એમ જ છે ત્યારે તમને મારે સવાલ પૂછવો પડશે. તમે આ બધું જોલો છો તે શાના પ્રતાપ? તમે અક્ષરજ્ઞાન અને હંચી કેળવણી ન લીધાં હત તો તમે કેમ સમજવી શકત?

અધિપતિ:

તમે ઠીક સપાટો માર્યો છે, પણ મારો જવાબ તમને સીધો જ છે. જો મેં હંચી કે નીચી કેળવણી ન લીધી હત તો કંઈ હું નિરુપયોગી થાત એમ માનતો નથી. હવે જોલીને ઉપયોગી થવાની ઇચ્છા રાખું છું. તેમ કરતાં જો ભણ્યો છું તેને કામે લગાડું છું, અને તેનો ઉપયોગ, જો તે ઉપયોગ હોય તો, હું મારા કરોડો ભાઈઓને

નથી આપી શકતો, પણ માત્ર તમારા જેવા
 હોલોલાને અપું છું. તેમાં પણ મારા વિચારને
 ટોળા મળે છે. તમે અને હું બન્ને ખોટી
 કેળવણીના પંજમાં ફસાયા. હું તેમાંથી
 મુક્ત થયેલો માનું છું. હવે તે અનુભવ
 તમને આપું છું ને તે આપતાં લીધેલી
 કેળવણીનો ઉપયોગ કરી તમને તેનો સડો
 બતાવું છું.

વળી તમે મને સ્પષ્ટો મારવામાં
 ભૂલ્યા છો, કેમકે મેં કંઈ અક્ષરજ્ઞાનને દરેક
 સ્થિતિ માટે વખોડ્યું નથી. મા એટલું જ
 બતાવ્યું છે કે તે જ્ઞાનની આપણે મૂર્તિ રૂપ
 નથી કરવાની. તે કંઈ આપણી કામધુક
 નથી. તેની જગ્યાએ તે શોભી શકે છે
 અને તે જગ્યા તો એ છે જ જ્યારે મેં તે
 તો આપણી ઇન્દ્રિયોને વશ કરી હોય,
 જ્યારે આપણે નીતિનો મજબુત પાયો નાખીએ,
 ત્યારે આપણને અક્ષરજ્ઞાન લેવાની ઇચ્છા
 થાય તો તે લઈને તેનો સદુપયોગ કરી

શકીયે ખંરા. તે આલુપણુ રૂપે હીક લાગવા સંભવ છે. પણ જો અક્ષરજ્ઞાનનો એ ઉપયોગ હોય તો આપણે તેવી કળવણી શરૂઆત આપવાની જરૂર નથી રહેતી. આપણી પુરાણી નિશાળો બસ છે. તેમાં નીતિની કળવણીને પ્રથમ સુકી છે. તે પ્રાથમિક કળવણી છે. તેની ઉપર જે ચલુતર કરીશું તે નબી શકશે.

વાચક:

ત્યારે અંગ્રેજી કળવણીનો ઉપયોગ સ્વરાજને સારૂ તમે ગણતા નથી, એ હું ખરોખર સમજ્યો છું ?

અધ્યયતિ:

હા અને ના એવો મારો જવાબ છે. કરોડો માણસોને અંગ્રેજી કળવણી દેવી તે તેઓને ગુલામીમાં નાખવા ખરોખર છે. મેંકોલેએ જે કળવણીનો પાયો રચ્યો તે ખરૂં જોતાં ગુલામીનો પાયો હતો. તેણે તેવું સમજીને પોતાનો લેખ ઘડ્યો એમ

હું નથી સમજાવતો. પણ તેના કાર્યનું એ જ પરિણામ આવ્યું છે. આપણે સ્વરાજની વાત પરભાષામાં કરીએ છીએ એ કેવી કંગાલીયત ?

જે કેળવણી અંગ્રેજોને તો હતાર છે તે આપણો શણગાર બને છે એ જાણવા જેવું છે. તેઓના જ વિદાનો ખોલ્યા કરે છે કે આ સાફ નથી, તે સાફ નથી. કેળવણીના ધોરણો શ્યાં જ કરે છે. આપણે તો તેઓ જે ભૂંડી ગયા જેવા હોય તેને પણ અજાનપણે વળગી રહીએ છીએ. તેઓમાં સહુ સહુની ભાષા વધારવાને મહેનત થાય છે. વેલ્સ એ એક ઇંગ્લંડનું પરગણું. તેની ભાષા ધૂળ જેવી ગણાય. તેનો જીર્ણોદ્ધાર હવે થઈ રહ્યો છે.

વેલ્સનાં છોકરાંની પાસે વેલ્શ બોલાવવું એવો પ્રયાસ ચાલે છે. તેમાં ઇંગ્લંડનો ખબ્બનચી લૉર્ડ જ્યૉર્જ મુખ્ય ભાગ લે છે. ત્યારે આપણી દશા કેવી છે ?

આપણે એકબીજાને કાગળ લખીએ તે બૂલભરેલા અંગ્રેજીમાં. આવા ખોડવાળા અંગ્રેજીમાંથી સાધારણ એમ. એ. પણ મુક્ત નથી. આપણા સરસમાં સરસ વિચાર બતાવવાનું વાહન તે અંગ્રેજી, આપણી કૌશલ્ય તે અંગ્રેજીમાં ચાલે. આપણાં સરસ છાપાં તે અંગ્રેજીમાં. જો આવું લાંબી મુદત સુધી ચાલશે તો આપણી પછીની પ્રજા આપણા તિરસ્કાર કરશે તે તેમનો શાપ આપણા આત્માને લાગશે એમ માઈ માનવું છે.

તમારે સમજવા જેવું છે કે અંગ્રેજી કેળવણી લઈને આપણે પ્રજાને ગુલામ બનાવી છે. અંગ્રેજી કેળવણીથી દંભ, રાગ, જુલમ વગેરે વધ્યાં. અંગ્રેજી ભણનારે લોકોને ધૂતવામાં, તેઓને ત્રાસ પમાડવામાં મણા નથી રાખી. હવે જો આપણે તેઓને સારું કંઈ જ કરીએ છીએ તો તે આપણે કરેલા કરજનો એક કટકો વાળીએ છીએ.

એ કંઈ થોડી જુલમની વાત છે કે પોતાના દેશમાં મારે ઇન્સાફ મેળવવો હોય તો મારે અંગ્રેજ ભાષા વાપરવી પડે! હું જ્યારે બારીસ્ટર થાઉં ત્યારે મારાથી સ્વભાષામાં બોલાય નહિ! મારી પાસે બીજા માણસે તરજુમો કરવો જોઈએ! આ કંઈ થોડો દંભ? આ ગુલામીની સીમા નથી તો શું છે? તેમાં હું અંગ્રેજને દોષ કાઢું કે મારો પોતાનો? હિન્દુસ્તાનને ગુલામ બનાવનાર તો આપણે અંગ્રેજ જાણનાર છીએ. પ્રજાની હાથ અંગ્રેજની ઉપર નથી પડવાની, પણ આપણી ઉપર પડવાની છે.

પણ મેં તમને કહ્યું કે મારે જવાબ હા અને ના છે. હા કેમ તે સમજાવી ગયો.

ના કેમ તે હવે કહું છું. આપણે દરદમાં એવા ઘેરાઈ ગયા છીએ કે તદ્દન અંગ્રેજ કૃગવણી લીધા વિના ચાલે તેવો સમય રહ્યો નથી. જો તે કૃગવણી

લીધી છે તે તેનો સદુપયોગ કરે. પોતે તેનો ઉપયોગ માની જરૂર જણાય ત્યાં કરે. અંગ્રેજોની સાથે વહેવારમાં, ખીજા હિન્દી જેની ભાષા આપણે ન સમજીએ તેને સારૂ, અને અંગ્રેજો પોતે પોતાના સુધારાથી કેવા કાયર થયા છે તે જાણવા સારૂ. જેઓ અંગ્રેજો બણ્યા છે તેમની પ્રગતિ પ્રથમ નીતિ શીખવવી, તેઓને સ્વભાષા શીખવવી, તેઓને એક ખીજા હિન્દની ભાષા શીખવવી. પ્રજા જ્યારે પાકી ઉમરે પહોંચે ત્યારે ભલે અંગ્રેજો કેળવણી લે. તે માત્ર તેનું છેદન કરવાના ધરાદાથી, તેમાંથી પૈસો પ્રાપ્ત કરવાના ધરાદાથી નહિ. આમ કરતાં પણ આપણે વિચારવું પડશે કે અંગ્રેજો શું શીખવું ને શું ન શીખવું. ક્યાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો તે વિચારવું પડશે. સહેજ ખ્યાલ કરતાં જણાઈ રહેશે કે જે અંગ્રેજો ડિગ્રી વગેરે લેતા આપણે બંધ થઈએ તો અંગ્રેજો રાજ્યાધિકારી ચમકશે.

વાચક :

ત્યારે કેળવણી કેવી આપવી ?

અધિપતિ :

તેનો જવાબ ઉપર કંઈક આવી ગયો. છતાં વધુ વિચારીયે. મને તો લાગે છે કે આપણે આપણી બધી ભાષાને ઉજ્જવળ કરવી ઘટે છે. આપણી ભાષામાં આપણે કેળવણી લેવી તે શું, તેનો વિસ્તાર કરવાની આ જગ્યા નથી. આપણે અંગ્રેજી પુસ્તકો જે કામનાં છે તેનો તરજુમો કરવો પડશે. ઘણાં શાસ્ત્રો શીખવાનો મિથ્યા ડોળ ને વહેમ છોડવાં. ધર્મ કેળવણી અથવા નીતિકેળવણી તે પહેલાં હોવી જ જોઈયે. દરેક કેળવાયેલા હિન્દીને સ્વભાષા, હિન્દુને સંસ્કૃત, મુસલમાનને અરબી, પારસીને પર્શિયનનું અને બધાને હિન્દીનું જ્ઞાન હોવું જોઈયે. કેટલાક હિન્દુએ અરબી અને કેટલાક મુસલમાને તથા પારસીએ સંસ્કૃત શીખવું જોઈયે. ઉત્તર અને

પશ્ચિમ હિન્દુસ્તાનના હિન્દીએ તામીલ શીખવું જોઈએ. આખી હિન્દુસ્તાનને જોઈએ તે તો હિન્દી હોવી જોઈએ. તે ઉર્દુ અથવા નાગરી લિપિમાં લખવાની છુટ ઘટે છે. હિન્દુ-મુસલમાનના વિચાર ઠીક રહે, તેથી આ બંને લિપિ ધણા હિન્દીએ જાણી લેવાની જરૂર છે. આમ થતાં આપણે એકબીજાની સાથે વ્યવહાર રાખવામાં અગ્રેજને હાંકારી શકશું.

અને આ બધું પણ કેને સારૂ છે? આપણે કે જેઓ ગુલામ થયા છીએ તેને સારૂ છે. આપણી ગુલામીએ પ્રજા ગુલામ થઈ છે. આપણે ડીએ તો પ્રજા જુટી જ છે.

વાચક :

તમે ધર્મકેળવણીની વાત કરી એ ભારેપડતી છે.

અધિપતિ :

છતાં તે વિના છુટકો નથી. હિન્દુસ્તાન કહિ નાસ્તિક બનવાનું નથી. નાસ્તિકનો

પાક હિન્દની ભૂમિને ભાવતો નથી. કામ
 વિકટ છે. ધર્મની કળવણીનો વિચાર કરતાં
 માથું ધ્રુવા લાગે છે. ધર્માચાર્યો દંભી અને
 સ્વાર્થી બેવામાં આવે છે. તેઓને આપણે
 વિનવવા પડશે. મુઘ્લાં, દસ્તુર અને બ્રાહ્મણના
 હાથમાં તે ચાવી છે. પણ બે તેઓને સહ-
 યુદ્ધિ ન આવે તો અંગ્રેજી કળવણીથી જે
 ઉત્સાહ આપણને આવ્યો છે તે ઉત્સાહ
 વાપરી આપણે લોકોને નીતિની કળવણી
 આપી શકીએ છીએ. આ બહુ મુશ્કેલીની વાત
 નથી. હિન્દી દરીયાની કિનારીને મેલ
 લાગ્યો છે. તે મેલમાં જે ખરડાયા છે તેમને
 સાફ થવું રહ્યું છે. તેવા આપણે, તે પોતાની
 મેળે પણ ધણે ભાગે સાફ થઈ શકીએ
 છીએ. મારી ટીકા કંઈ કરોડોને સાફ નથી.
 હિ દુસ્તાનને મૂળ દિશા ઉપર લાવવામાં
 આપણે મૂળ દિશામાં આવવું રહ્યું છે.
 બાકી કરોડો તો મૂળ દિશામાં જ છે. તેમાં
 સુધારા, બીગાડા, વધારા કાળાનુક્રમે

હિન્દ સ્વરાજ

થયા જ કરશે. પશ્ચિમના સુધારાને હાંકી
કાઢવો એ જ પ્રયત્ન કરવો રહ્યો છે. ખીજું
તેની મેળે આવી રહેશે.

૧૯

સંચાકામ

વાચક :

તમે પશ્ચિમના સુધારાને હાંકી કાઢવાની વાત કરો છો ત્યારે તો તમે એમ પણ કહોશો કે સંચાકામમાત્ર આપણને ન જ લેધયે.

અધિપતિ :

તમે આ સવાલ કરી મને જે ધા લાગ્યો હતો તે તાલે કર્યો છે. મિં શેમેશચંદ્ર દત્તનું પુસ્તક 'હિન્દુસ્તાનનો

આર્થિક (ઇકોનોમિક) ઇતિહાસ ' વાંચ્યું ત્યારે મને એવું થઈ આવ્યું હતું. તેનો પાછો વિચાર કરું છું ત્યાં માફ દિલ ભરાઈ આવે છે. સંચાકામનો સપાટો લાગ્યો ત્યારે તો હિન્દુસ્તાન પાયમાલ થયું. માન્યે-સ્ટરે તો આપણને જે નુકસાન પહોંચાડ્યું છે તેની હદ ઝાંધી શકાતી નથી. હિન્દુસ્તાન-માંથી કારીગરી લગભગ ગઈ તે તો માન્યેસ્ટરનું જ કામ.

પણ હું ભૂલું છું. માન્યેસ્ટરને દોષ કેમ દેવાય ? આપણે તેનાં કપડાં પહેર્યાં ત્યારે માન્યેસ્ટરે વણ્યાં. બંગાળાની બહાદુરીનું જ્યારે મેં વર્ણન વાંચ્યું ત્યારે મને હર્ષ થયો. બંગાળામાં કાપડની મીલો નથી, તો લોકોએ અસલ ધંધો પાડો પકડી લીધો. બંગાળ સુંબઝની મીલને ઉત્તેજન આપે છે તે ઠીક જ છે, પણ જો બંગાળે સંચાકામ માત્રની આમડછેટ (ઝાયકોટ) રાખી હત તો હજી વિશેષ ઠીક થાત.

સંચાએ યુરોપને ઉજ્જડ કરવા માંડ્યું છે તે તેનો વાયરો હિન્દુસ્તાનમાં છે. સંચાએ આધુનિક સુધારાની મુખ્ય નિશાની છે તે તે માપાપ છે એમ હું તો ચોખ્ખું જોઈ શકું છું.

મુંબઈની મીલોમાં જે મજૂરો કામ કરે છે તે શુભામ બન્યા છે. જે બેંચો તેમાં કામ કરે છે તેમની દશા જોઈ હરકોઈને કમકમાડી આવશે. મીલનો વર્ષાદ નહોતો વરસ્યો ત્યારે કંઈ તે ચોરતો બૂખી નહોતી મરતી. આ સંચાનો વાયરો વધે તો હિન્દુસ્તાનની બહુ દુઃખી દશા થશે. મારી વાત ભારેપડતી જણાશે, પણ મારે કહેવું જોઈએ કે આપણે હિન્દુસ્તાનમાં મીલો કરીને તેના કરતાં હજુ માન્યેસ્ટરમાં પૈમા મોકલી તેનું સડેલું કાપડ વાપરવું એ બહુ છે, કેમકે તેનું કાપડ વાપરવાથી આપણો પૈસો જ જશે. આપણે હિન્દુસ્તાનમાં માન્યેસ્ટર સ્થાપવાથી આપણો પૈસો હિન્દુસ્તાનમાં રહેશે, પણ તે પૈસો આપણું લોહી

લેશે, કેમકે આપણી નીતિ લઘુ જશે. જેઓ
 મીલોમાં કામ કરે છે તેમની નીતિ ક્ષી છે તે
 તેઓને પૂછવું. તેઓમાંથી જેઓએ પૈસા
 એકઠા કર્યાં છે તેઓની નીતિ ખીજન
 પૈસાદાર કરતાં સરસ હોવાનો સંભવ નથી.
 અમેરિકાના રોકફેલર કરતાં હિન્દના રોક-
 ફેલર કંઈ ઉતરે એમ માનવું એ તો
 અજ્ઞાન જ ગણાય. ગરીબ હિન્દુસ્તાન છુટી
 શકશે, પણ અનીતિથી થયેલું પૈસાદાર
 હિન્દુસ્તાન છુટનાર જ નથી.

મને તો લાગે છે કે આપણે કમુલ
 કરવું પડશે કે અંગ્રેજી રાજ્યને નિભાવી
 રાખનાર તે પૈસાદાર માણસો છે. તેઓનો
 સ્વાર્થ તેવી સ્થિતિમાં રહેલો છે. પૈસા
 માણસને રાંક બનાવે છે. એવી ખીજ વસ્તુ
 તો દુનીયામાં વિષય છે. એ બંને વિષય
 વિષમય છે. તેનો દંશ સર્પના દંશ કરતાં
 ભુંડો છે. સર્પ કરડે ત્યારે દેહ લઈને
 છુટકો કરે છે. પૈસા અથવા વિષય કરડે છે

ત્યારે દેહ, જીવ, મન, બધું લેતાં પણ છૂટકારો થતો નથી. એટલે આપણા દેશમાં મીલો થાય તેથી ખાસ રાજ થવા જેવું રહેતું નથી.

વાચક:

ત્યારે શું મીલોને બંધ કરી દેવી ?

અધિપતિ:

એ વાત મુશ્કેલ છે. સ્થાયી થયેલી વસ્તુને કાઢવી તે ભારેપડતું છે. તેથી કાર્યનો અનારંભ તે પ્રથમ હલાપણમાં ગણાયું છે. મીલના ઘણીની ઉપર આપણે તિરસ્કારની નજરે નથી જોઈ શકતા. તેઓની ઉપર દયા ખાઈએ. તેઓ એકાએક મીલ છોડી દે એ તો ન બને, પણ આપણે તેઓનાં સાહસ ન વધારવાની અરજી કરી શકીએ છીએ. તેઓ ભલામ કરે તો તેઓ પોતે પોતાનું કામ ધીમે ધીમે ટુંકું કરે. તેઓ પોતે જ જુના પ્રૌઢ પવિત્ર રેંટીયા ઘેર સ્થાપી શકે છે, લોકોનું વણલું કાપડ લઈ વેચી શકે છે.

તેઓ તેમ ન કરે તોપણ લોકો પોતે સંચાકામની વસ્તુ વાપરતા બંધ થઈ શકે છે.

વાચક:

એ તો કાપડનું કહ્યું. પણ સંચાની તો અસંખ્ય વસ્તુ છે.

અધિપતિ:

તે કાં તો પરદેશથી લેવી, કાં તો આપણે તેવા સંચા દાખલ કરવા. ખરેખર, આપણા દેવતા પણ જર્મનીના સંચામાં ઘડાઈને આવે છે. એટલે પછી દીવાસળી કે ટાંકણીથી કરી કાચના ઝુમ્મરની શી વાત કરવી? મારો જવાબ તો એક જ છે. જ્યારે એ બધી વસ્તુ સંચાની નહોતી બની ત્યારે હિન્દ શું કરતી હતી? તેવું તે આજે પણ કરશે. જ્યાં સુધી હાથે ટાંકણી નહિ બનાવીયે ત્યાં લગી ટાંકણી વિના ચલાતીશું. હાંડીઝુમ્મરને ટાંઠી દઈશું. કોડીયામાં તેલ નાંખી આપણા ખેતરમાં પાકેલા રૂની વાટ વણી બત્તી કરીશું. તેમ કરતાં આંખ બચશે, પૈસો બચશે તે સ્વદેશી રહીશું થઈશું, સ્વરાજની ધુણી ધખાવશું.

આ બધું બધા માણસો એકી વખતે કરશે અથવા તો એકી વખતે કેટલાક માણસો બધી સંચાની વસ્તુઓ છોડી દેશે એમ બનવાનું નથી. પણ તે વિચાર ખરો હશે તો આપણે હમેશાં શોધ કરશું, હમેશાં થોડી થોડી વસ્તુ સુકતા જઈશું; તેમ કરતાં બીજા પણ કરશે. પ્રથમ તે વિચાર બંધાવાની જરૂર છે; પછી તે પ્રમાણે કાર્ય થશે. પ્રથમ એક જ માણસ કરશે; પછી દસ, પછી સો, એમ નાળાયેરની વાત માફક વધ્યા જ કરશે. જે મોટા કરે છે તે નાના કરે છે તે કરશે. સમજીએ તો રમત ધણી ઢુંકીને સહેલી છે. બીજાને કરે ત્યાં લગી મારે તમારી રાહ જોવાની નથી. આપણે તો સમજીએ કે પુરત શરૂ કરી જ દેવાનું. નહિ કરે તેની માંડ જશે. સમજશે છતાં નહિ કરે તે તો માત્ર દંભી ગણાશે.

વાચક :

દામગાડી ને વીજળીની બત્તીનું કેમ ?

અધિપતિ :

આ સવાલ તમે બહુ મોટો પૂછ્યો. એ સવાલમાં હવે કંઈ જીવ રહ્યો નથી. રેલે જો આપણો નાશ કર્યો છે તો વળી ટ્રામ શું નથી કરતી ? સંચો એ તો રાષ્ટ્રો છે. તેમાં એક સર્પ ન હોય પણ મેકેડો. એકની પાછળ બીજા, એમ લાગેલું જ છે. જ્યાં સંચા ત્યાં મોટાં શહેર. જ્યાં મોટાં શહેર ત્યાં ટ્રામગાડી ને રેલગાડી. ત્યાં જ વીજળીની બત્તીની જરૂર હોય. ઇંગ્લંડમાં પણ ગામડાંઓમાં વીજળીની બત્તી કે ટ્રામ નથી એ તમે જાણતા હશે. પ્રામાણિક વૈદ્ય અને દાંતરો તમને કહી આપશે કે જ્યાં રેલગાડી, ટ્રામગાડી વગેરે સાધનો વધ્યાં છે ત્યાં લોકોની તન્દુરસ્તી બગડેલી હોય છે. મને યાદ છે કે એક શહેરમાં જ્યારે પૈસાની તંગી આવી ત્યારે ટ્રામની, વહીલની તથા દાંતરની આવક ધટી ને લોકો તન્દુરસ્ત થયા.

સંચાનો ગુણુ તો મને એકે યાદ નથી આવતો; અવગુણુથી તો ચોપડી ચિતરી શકું છું.

વાચક :

આ બધું લખેલું સંચાની મદદથી છપાશે, તેની મદદથી વહેંચાશે, એ સંચાનો ગુણુ કે અવગુણુ ?

અધિપતિ :

ઝેરથી ઝેરનો નાશ થવાનો આ દાખલો છે. એ કંઈ સંચાનો ગુણુ નથી. સંચો મરતાં મરતાં બોલી જાય છે કે સંભાળજો તે ચેતજો; મારામાંથી તમે લાભ નથી લેવાના. આટલો જે ઠીક પ્રયાસ સંચે કર્યો કહેવાય તે પણ માત્ર સંચાની જાળમાં પ્રસારેલા છે તેને જ લાભ પડે છે.

પણ મૂળ વાત ન ભૂલજો. સંચો એ ખરાબ વસ્તુ છે એ મનમાં દઢાવવું, પછી આપણે તેનું ધીમે ધીમે છેદન કરશું. એવો મરણ રસ્તો કુદરતે ઘડ્યો જ નથી કે જે

હિન્દ સ્વરાજ

વસ્તુની આપણને અભિલાષા થઈ તે તુરત
પ્રાપ્ત થાય. સંચાની ઉપર આપણી મીઠી
નજરને બદલે ઝેરી નજર પડશે તો છેવટે
તે બશે બ.

૨૦
કુટકારો.

વાચક :

તમારા વિચાર ઉપરથી હું એમ જાણું છું કે તમે ત્રીજો પક્ષ સ્થાપવા માંગો છો. તમે એકસ્ટ્રીમીસ્ટ નહિ, તેમ મોડરેટ નહિ.

અધિપતિ :

એ બૂલ થાય છે. મારા મનમાં ત્રીજા પક્ષનો વિચાર રહેતો જ નથી. બધાના વિચાર સરખા નથી હોતા. મોડરેટમાં બધા

એક જ વિચારના છે એમ નથી ધારવાતું. જોને નોકરી કરી છુટવું છે તેને પક્ષ કેવા? હું તો મોડરેટની સેવા કરું, તેમજ એકસ્ટ્રીમીસ્ટની. જ્યાં તેઓના વિચારથી મારો મત નાખો પડે ત્યાં હું તેઓને વિનય-પૂર્વક જણાવું તે માંડે કામ કર્યું જાઉં.

વાચક :

ત્યારે તમારે બંનેને કહેવું હોય તો શું કહો ?

અધિપતિ :

એકસ્ટ્રીમીસ્ટને હું કહું કે તમારો હેતુ હિન્દને સારું સ્વરાજ મેળવવાનો છે. સ્વરાજ તમારું મેળવ્યું મળે તેમ નથી. સ્વરાજ તો સહુએ સહુવું લેવું જોઈએ—કરવું જોઈએ. ખીજા મેળવે તે સ્વરાજ્ય નથી, પણ પર-રાજ્ય છે. એટલે તમે અંગ્રેજને કાઢીને સ્વરાજ લીધું એમ ધારો તો તે ઠીક નથી

ખરૂં સ્વરાજ ને તમે માગો છો તે તો હું અગાઉ જણાવી ગયો છું તે જ હોવું જોઈએ. તે તમે દારૂગોળાથી કદિ લેવાના નથી. દારૂગોળા એ હિન્દને સદે તેવી વસ્તુ નથી. વાસ્તે સત્યાગ્રહ ઉપર જ ભરોસો રાખો. મનમાં એવો વહેમ પણ ન લાવો કે આપણને સ્વરાજ મળવામાં દારૂગોળાની જરૂર છે.

મોડરેટને કહું કે આપણે માત્ર આજીવન કરવા માગીએ તે તો આપણી હીણપત છે. તેમાં આપણે આપણી હલકાર્થ કબૂલ કરીએ છીએ. અંગ્રેજી સંબંધની જરૂર જ છે એમ કહેવું એ આપણે ઇશ્વરના ચોર થયા ખરોખર છે. આપણને ઇશ્વર સિવાય કોઈની જરૂર છે એમ તો કહેવું ઘટે નહિ. વળી સાધારણ વિચાર કરતાં પણ એમ કહેવું કે અંગ્રેજ વિના હાલ તો ન જ ચાલે, એ અંગ્રેજને અભિમાની કરવા નેવું છે.

અંગ્રેજ ગાંસડી બાંધીને ચાલ્યા જશે તો કંઈ હિન્દુસ્તાન રાંડશે એમ જાણવાનું નથી. તેમ થતાં જેઓ દાખથી એસી રહ્યા હશે તે લડશે એવો સંભવ છે. બરનીમળને દાખવાથી કરો શાયદો નથી. તે તો પુટ્યે જ છુટકો. એટલે જો આપણે માંહોમાંહે લડવાનું સરજ્યું હશે તો લડી મરશું. તેમાં બીજાએ નબળાને બચાવવાના બહાનાથી પડવાની જરૂર નથી. તેમાં તો આપણું નખોદ વળ્યું છે. નબળાનો એમ બચાવ કરવો તે નબળાને વધારે નબળા બનાવવા જેવું છે. આ વિચાર મોડરેટ બરોબર કરવો ઘટે છે. તે વિના સ્વરાજ્ય હોય નહિ. એક અંગ્રેજ પાદરીએ કહેલા શબ્દો તેઓને હું માફ આપીશ કે 'આપણે સ્વરાજ્ય ભોગવતાં અંધેર હોય તે સહન કરવા જેવું છે, પણ પરરાજ્યની સશર્ક તે દારૂકતા છે.' માત્ર તે પાદરીના સ્વરાજ્યનો તે હિન્દ સ્વરાજ્યનો અર્થ જુદો

છે. આપણે જોવાનો કે હિન્દીનો-કોઈનો જુલમ કે દાબ મામતા નથી. બધાને તરતાં શીખવા શીખવવાનું છે.

આમ બને તો એકરુટ્ટીમીસ્ટ તથા મોડરેટ બન્ને મળે—મળી શકે—મળવા બોધયે; એકબીજાની ખીવાની કે અવિશ્વાસ રાખવાની જરૂર નથી.

વાચક :

એટલું તમે એ પક્ષને કહો. અંગ્રેજને શું કહેશે ?

અધિપતિ :

તમને હું વિનયપૂર્વક કહીશ કે તમે મારા રાજા ખરા. તમે તમારી તલવારથી છો કે મારી ઇચ્છાથી છો એ સવાલની ચર્ચા મારે કરવાની જરૂર નથી. તમે મારા દેશમાં રહો તેનો પણ મને દ્વેષ નથી. પણ તમારે રાજા છતાં નોકર થઈને રહેવું પડશે. તમારું કશું અમારે નહિ, પણ અમારું કશું તમારે કરવું પડશે. આજ લગી તમે આ

દેશમાંથી જે ધન લઈ અયા તે તમને
 પચું. પણ હવે તમે તેમ કરશો તે નહિ
 કાવે. તમે હિન્દુસ્તાનનું સીપાઈમરૂં કરવાની
 ઈચ્છા રાખો તો રહી શકાય તેવું છે.
 તમારે અમારી સાથે વેપારની લાલચ
 છોડવી. તમે જે સુધારાની હિમાયત કરે
 છો તેને અમે કુધારો જાણીએ છીએ.
 અમારા સુધારાને અમે તમારા કરતાં
 અત્યંત ચઢીયાતો માનીએ છીએ.
 તેમ તમને સુઝી આવે તો તમારો લાભ છે.
 તેમ તમને ન સુઝે તો પણ તમારી જ કહેવત
 પ્રમાણે તમારે અમારા દેશમાં દેશી ધર્મને
 રહેવું જોઈશે. તમારાથી અમારા ધર્મને
 બાધ આવે તેમ ન થવું જોઈએ. તમારો
 ધર્મ છે કે તમારે રાજ્યકર્તા હોઈ હિન્દુના
 માનને ખાતર માયના માંસનો આહાર
 છોડવો અને મુસલમાનના માનને ખાતર
 તમારે ખુરા જનાવરનો આહાર છોડવો.
 અમે દબાવેલા તેથી બોલી શક્યા નથી, પણ

અમારી લાગણી નથી દુખાઈ એમ તમારે સમજવાનું નથી. અમે સ્વાર્થ કે ખીન બન્યા તમને કહી નથી શક્યા, પણ હવે કહેવું એ અમારી ધરજ છે. તમે સ્થાપેલી નિશાળો ને અદાલતો કંઈ કામની નથી એમ માનીયે છીએ. તેને બદલે અમારી અસલી અદાલતો ને શાળાઓ હતી તે અમારે જોઈશે.

હિન્દુસ્તાનની ભાષા અંગ્રેજી નથી પણ હિન્દી છે. તે તમારે શીખવી ધટશે ને અમે તો તમારી સાથે વ્યવહાર અમારી જ ભાષામાં રાખી શકશું.

તમે રહેવે અને સોલજરોમાં અખૂટ પૈસા વાપરો છો તે અમે દેખી શકતા નથી, તેની અમને જરૂર નથી જણાતી. રશીયાની ખીક તમને હશે, અમને નથી. તે આવશે ત્યારે અમે જોઈ લઈશું; તમે હશે તો આપણે સાથે જોઈ લઈશું. અમારે વિલામતી કે યુરોપી કાપડ ન જોઈયે. આ

દેશમાં પેદા થયેલી વસ્તુઓથી અમે ચલાવી લઈશું. અમારાથી એક આંખ માન્ચેસ્ટર ઉપર ને બીજી અમારી ઉપર, એમ નહિ પરવડે. તમારો અને અમારો એક જ સ્વાર્થ છે એમ તમે વર્તો ત્યારે સાચ ચાલી શકે.

તમારી સાથે આ વાત તોછડાઈથી નથી કરી. તમારી પાસે હથીમારબળ છે, નૌકાસૈન્ય ત્યારે છે. તેની સામે અમે તેવાજ બળથી નહિ લડી શકીએ. પણ જો તમને ઉપલી વાત કબુલ નહિ હોય તો અમે તમારી સાથે નહિ રમીએ. તમારી મરજીમાં આવે તો અને બને તો તમે અમને કાપજો; મરજીમાં આવે તો તોપે ઉડાવજો. અમને જો પસંદ નથી તે તમે કરો તેમાં અમે તમને મદદ નથી કરવાના, ને અમારી મદદ વિના તમારાથી ડગ ભરી શકાય તેમ નથી.

આ વાત તમે તમારી સત્તાના મદમાં હસી ઠાઠશો એવો સંભવ છે. આજ-

કાલમાં તમારું હસવું મિથ્યા છે એમ તો તમને વખતે નહિ દેખાડી શકાય, પણ જો અમારામાં દમ હશે તો તમે જોશો કે તમારો મદ નકામો છે ને તમારું હસવું તે વિપરીત બુદ્ધિની નિશાની હતું.

અમે તો માનીએ છીએ કે તમે હાડે ધર્મી પ્રજાના માણસ છો. અમે તો ધર્મ-સ્થાનમાં જ વસીએ છીએ. તમે ને અમે કેમ સાથે થયા તે વિચારવું ફેકટ છે. પણ આપણા સંબંધનો આપણે ખત્રે સદુપયોગ કરી શકીએ છીએ.

તમે હિન્દમાં આવનાર અંગ્રેજો તે અંગ્રેજી પ્રજાનો ખરો નમુનો નથી, તેમ અમે અર્ધા અંગ્રેજ જેવા ખત્રેલા હિન્દીઓ પણ ખરી હિન્દી પ્રજાનો નમુનો કહેવાઈ શકતા નથી. અંગ્રેજી પ્રજા જો બધું સમજે તો તમારા કાર્યની સામે થાય. હિન્દી પ્રજાએ તો તમારી સાથે સંબંધ થોડો જ રાખ્યો છે. તમે જો તમારો સુધારો, જે સુધારો છે,

તેને છોડી તમારા ધર્મનું શોધન કરશો તો તમે જોશો કે અમારી માગણી ખરોખર છે. એ જ રીતે તમારાથી હિન્દુસ્તાનમાં રહેવાય. એમ તમે રહો તો તમારી પાસેથી અમારે કેટલુંક શીખવાનું છે તે શીખશું, અને અમારી પાસેથી તમારે ઘણું શીખવાનું છે તે તમે શીખશો. આમ કરતાં આપણે લાભ લઈશું ને દુનીયાને લાભ કરીશું. પણ તે તો જ્યારે આપણા સંબંધની જડ ધર્મક્ષેત્રમાં નખાય ત્યારે જ ખતે.

વાચક :

પ્રજાને શું કહેશો ?

અધિપતિ :

પ્રજા તે કોણ ?

વાચક :

અત્યારે તો તમે જે અર્થમાં વાપરો છો તે જ પ્રજા; એટલે જેઓ યુરોપી સુધારાથી ખરડાયલા છે, જેઓ સ્વરાજનો ધ્વનિ કાઢી રહ્યા છે તે.

અધિપતિ :

આ પ્રગ્નને હું કહીશ કે જે હિન્દીને ખરી ખુમારી ચઢી હશે તે જ ઉપર પ્રમાણે અંગ્રેજને કહી શકશે ને તેઓના રૂઆપમાં નહિ દબાય.

ખરી ખુમારી તો તેને જ ચઢે કે જે જ્ઞાનપૂર્વક માને કે હિન્દી સુધારો તે સર્વોપરિ છે ને યુરોપી સુધારો તે ત્રણ દહાડાનો તમાસો છે. એવા સુધારા તો કંઈ થઈ ગયા ને રોળાયા; કંઈ થશે ને રોળાશે.

ખરી ખુમારી તેને જ હોઈ શકશે કે જે આત્મબળ અનુભવી શરીરબળથી નહિ દબાતાં નીડર રહેશે અને તોપબળનો સ્વાને પણ ઉપયોગ કરવા નહિ ધારે.

ખરી ખુમારી તેને જ રહેશે કે જે હિન્દી અત્યારની દયામણી દશાથી બહુ જ અકળાયો હશે ને જોણે ઝેરનો પ્યાલો પહેલેથી જ પી લીધો હશે.

તેવે હિન્દી એક જ હશે તો તે પણ ઉપર મુજબ અંગ્રેજને કહેશે અને તે અંગ્રેજને સાંભળવું નોંધશે.

ઉપરની માગણી તે માગણી નથી, પણ હિન્દીના મનની દશા સચવે છે. માગ્યું નહિ મળે; લીધું લેવાશે. લેવાનું બળ નોંધ્યે. તે બળ તો તેને જ હશે કે-

(૧) જે અંગ્રેજી ભાષાનો ઉપયોગ ન ચાલતાં જ કરશે.

(૨) જે વકીલ હોઈ પોતાની વકીલાત છોડી દેશે તે પોતે ધરમાં રેંટીયો લઈ લુગડાં વણશે.

(૩) જે વકીલ હોઈ પોતાનું માન માત્ર લોકોને સમજાવવામાં તે અંગ્રેજોની આંખ ઉઘાડવામાં ગાળશે.

(૪) જે વકીલ હોઈ વાદીપ્રતિવાદીના કળ્યામાં પડશે નહિ, પણ અદાલતોને તજશે તે પોતાના અનુભવે લોકોને લે છેડવાનું સમજાવશે.

(૫) જે વકીલ હોવા છતાં જેમ વકીલ-પણું છોડશે તેમ જડજપણું પણ છોડશે.

(૬) જે દાકતર હોઈ પોતાનો ધંધો તજશે તે સમજશે કે લોકોનાં ચામ ચુંથવા કરતાં લોકોના આત્માને ચુંથી તેનું સંશોધન કરી તેમને સાજા બનાવવા.

(૭) જે દાકતર હોઈ સમજશે કે પોતે ગમે તે ધર્મનો હોય છતાં જે ધાતકીપણું જીવો ઉપર અંગ્રેજી વૈદકશાળાઓમાં વાપરવામાં આવે છે તે ધાતકીપણું દ્વારા શરીર સાબું થતું હોય તોપણ તે ન થાય તે માંદું રહે તે ઠીક છે.

(૮) જે દાકતર હોવા છતાં રેંટીયો પોતે પણ લેશે તે લોકો જે માંદા હશે તેમને તેમની માંદગીનું કારણ બતાવી તે કારણ દૂર કરવા કહેશે; પણ નકામી દવાઓ આપી તેમને પંપાળશે નહિ. તે સમજશે કે નકામી દવા નહિ લેતાં તેવા માંદાનું શરીર

પડી જશે તો દુનીયા રંડાવાની નથી, ને તે માણસની ઉપર ખરી દયા ગણાશે.

(૯) જે ધનાઢય હશે છતાં પોતાના પૈસાની દરકાર રાખ્યા વિના જે મનમાં છે તે જ બોલશે ને ચમરબંધીની પરવા નહિ રાખે.

(૧૦) જે ધનાઢય હોઈ પોતાનો પૈસો રેંટીયા સ્થાપવામાં વાપરશે ને પોતે માત્ર સ્વદેશી માલ પહેરી, વાપરી બીજને ઉત્તેજન આપશે.

(૧૧) બધા હિન્દી સમજશે કે આ સમય પશ્ચાત્તાપનો, પ્રાયશ્ચિત્તનો, શોગનો છે.

(૧૨) બધા સમજશે કે અંગ્રેજનો દોષ કાઢવો તે વ્યર્થ છે. તેઓ આપણે વાંકે આવ્યા, આપણે વાંકે રહ્યા છે ને આપણો વાંક દૂર થયે જશે અથવા બદલાશે.

(૧૩) બધા સમજશે કે શોકદશામાં મોજશોખ હોઈ ન શકે; જ્યાં સુધી

આપણને એન નથી ત્યાં સુધી આપણે
જેલમાં કે દેશપાર હોય તે હીક છે.

(૧૪) બધા હિન્દી સમજશે કે આપણે
લોકોને સમજાવવાને ખાતર જેલમાં ન
જવાય તેવી સાવચેતી રાખવી એ તદ્દન
મોહ છે.

(૧૫) સહુ સમજશે કે કહેવા કરતાં
કરવાની અસર અજબ થાય છે; નીંદર
થઈ જે મનમાં છે તે બોલવું જ ને તે
બોલતાં પરિણામ આવે તે સહેવું; ત્યારે
તો આપણે આપણા બોલવાની છાપ પાડી
શકીએ છીએ.

(૧૬) બધા હિન્દી સમજશે કે આપણે
દુઃખ સહન કરીને જ બંધન છોડવી શકીશું.

(૧૭) બધા હિન્દી સમજ શકે આપણે
જે પાપ અંગ્રેજને તેમના સુધારામાં
ઉત્તેજન આપીને કર્યું છે તેનું નિવારણ
કરવા દેહાન્ત લગી આંદામાનમાં રહીએ તો
જરાયે વધારેપડતું નથી થયું.

(૧૮) બધા હિન્દી સમજશે કે કોઈ પણ પ્રજા દુઃખ વેઠ્યા વિના ચઢી નથી. રણસંગ્રામમાં પણ કસોટી તે દુઃખ છે, ખીજને મારવા તે નથી. તેમજ સત્યાગ્રહ વિષે છે.

(૧૯) બધા હિન્દી સમજશે કે 'ખીજ કરે ત્યારે આપણે કરશું' એ ન કરવાનું બહાનું છે. આપણને સારું લાગે છે વાસ્તે આપણે કરો, ખીજને ભાસશે ત્યારે તે કરશે; એ જ કરવાનો રસ્તો છે. મને સ્વાદિષ્ટ ભોજન જોવામાં આવે તે લેતાં હું ખીજની રાહ નથી જોતો. ઉપર મુજબ પ્રયત્ન કરવો, દુઃખ ભોગવવું એ સ્વાદિષ્ટ ભોજન છે. અકળાઈને કરવું, દુઃખ ઉઠાવવું તે વેઠમાત્ર છે.

વાચક :

આમ સૌ ક્યારે કરે તે ક્યારે આરો આવે ?

અધિપતિ :

તમે વળી ભૂલ્યા. સૌની સાથે મારે ને તમારે પરવા નથી. 'આપ આપકી ફેડીયો, મેં મેરી સમાલતા હું' એ સ્વાર્થવચન ગણાય છે, પણ તે પરમાર્થવચન છે. હું માફે ઉભળીશ તો જ ખીજનું કરીશ. માફે કર્તવ્ય મારે કરી લેવું તેમાં બધી કાર્ય-સિદ્ધિ આવે છે.

તમને છોડ્યા પહેલાં વળી હું કહી જવાની રજા લઉં છું કે—

(૧) સ્વરાજ તે આપણા મનનું રાજ્ય છે.

(૨) તેની ચાવી સત્યાગ્રહ, આત્મબળ કે દયાબળ છે.

(૩) તે બળ અજમાવવા સર્વથા સ્વદેશી પકડવાની જરૂર છે.

(૪) જે આપણે કરવા માગીએ છીએ તે અંગ્રેજની ઉપર દ્વેષભાવે નહિ, તેમને દંડ કરવાને ખાતર નહિ, પણ તેમ કરવું એ

આપણું કર્તવ્ય છે. એટલે કે અંગ્રેજ નીમક-
વેરા કાઢી નાખે, લીધેલું ધન પાછું આપે,
બધા હિન્દીને મોટા હોદ્દા આપે, લશ્કર
ખેંચી લે, તો કંઈ આપણે તેમના સંચાનું
કાપડ પહેરશું કે અંગ્રેજ ભાષા વાપરશું
અથવા તેમની હુન્નરકળાનો ઉપયોગ કરીશું
એમ નથી. તે બધું વસ્તુતાએ ન કરવા જેવું
છે વાસ્તે નથી કરવાના એ સમજવાનું છે.

જે કંઈ મેં કહ્યું છે તે અંગ્રેજના
દ્વેષભાવે નહિ પણ તેમના સુધારાના
દ્વેષભાવે કહ્યું છે.

મને લાગે છે કે આપણે સ્વરાજનું
નામ લીધું છે પણ તેનું સ્વરૂપ સમજ્યા
નથી. તે જેવું હું સમજ્યો છું તેવું
સમજાવવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે. તેવું
સ્વરાજ લેવા ખાતર આ દેહ અર્પણુ છે
એમ મન સાક્ષી પૂરે છે.

वन्दे मातरम्

‘હિન્દ સ્વરાજ’ના હિન્દી અનુવાદ ઉપર મહાત્માજીએ લખેલી પ્રસ્તાવનામાં નીચેનો મીલ સંબંધી ઉલ્લેખ તેમણે કર્યો છે:

‘આ પુસ્તક મેં ૧૯૦૮ ની સાલમાં લખ્યું હતું. બાર વર્ષના અનુભવ પછી પણ મારા ખ્યાલ હતા તેવા ને તેવા જ રહ્યા છે. મારી ઉમેદ છે કે વાચકવર્ગ મારા આ ખ્યાલનો પ્રયોગ કરીને તેની સિદ્ધતા-અસિદ્ધતાનો નિશ્ચય કરી લેશે.

મીલોના સંબંધમાં મારા વિચારોમાં આટલું પરિવર્તન થયેલું છે કે હિન્દુસ્તાનની ચાલુ હાલતમાં માન્યેસ્ટરના કાપડ કરતાં હિન્દની મીલોને ઉત્તેજન આપીને પણ આપણું કાપડ આપણા જ દેશમાં પેદા કરી લેવું જોઈએ.’

(સં. ૧૯૭૭)

‘હિન્દ સ્વરાજ’ના અંગ્રેજી અનુવાદની પ્રસ્તાવના લખતાં મહાત્માજીએ એક ગ્રામ્ય શબ્દ સુધારી લેવાની તક લીધી છે:

‘આ વખતે આ એમ ને એમ પ્રકાશિત કરવું આવશ્યક સમજ્યું છું. પણ જો આમાં મારે કંઈ પણ સુધારવા જેવું હોય તો એક શબ્દ હું સુધારવા ઇચ્છું છું. એક અંગ્રેજી મિત્રને તે બદલવાનું મેં વચન આપ્યું છે. મેં પાર્લામેન્ટને વેશ્યા કહી છે. તે એ અંગ્રેજી બાનુને નાપસંદ છે. તેમનું કોમળ દિલ આ શબ્દના ગ્રામ્ય ભાવથી દુખાયું હતું.’

(ઈ. સ. ૧૯૨૧)

नवछवन प्रकाशन मंदिर

अमदावाद

स्वदेशीधर्म (अ० डालेकर)	०-४-०
गांधीजी की बुझानी	०-६-०
हिन्दू केम पायमाव ययुं ?	०-१-६
धरुतुं अलिदान	०-६-०
अररुनवाली	०-१२-०
आश्रममजनावलि	०-१२-०
श्रीमद् मगवद्गीता (मूळ)	०-८-०
यलीनार (आणकविता)	०-४-०
यालखुमाडी-नानी (आणपोषी)	०-१-३
यालखुमाडी-मोठी "	०-३-०
यालखुमाडीना शिक्षकेने	०-१-०

छपाव छे

अेक धर्मयुक्त (अमदावाडनी प्रसिद्ध भील-
दडताव विषे; लेखक मडादेवभाई.)

हिन्दू केम पायमाव ययुं ? (अे मयाणा नीये
'नवछवन'मां आवता लेजेनो संत्रह)

नेल डायरी (श्री० राजगोपाणायारीनी रोजनिशि
—जेमांथी नवछवनना वायकेने नभूना
मन्या डता)